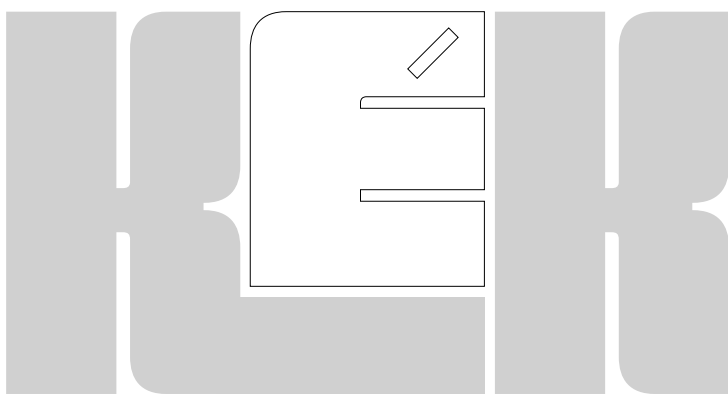

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

T. Kiss Tamás

ÁT/MENETEK

(Írások a kultúráról a rendszerváltás időszakában)

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Lapunk szerkesztősége az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében működik.

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Eszmei támogató: Magyar Szociológiai Társaság

Számunk szerkesztése Tibori Tímea és A.Gergely András munkája

Olvasószerkesztő: Molnár Krisztina

Főszerkesztő: Tibori Tímea

Főszerkesztő-helyettes: A.Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai:

A.Gergely András, Kraiciné dr. Szokoly Mária, Laki Ildikó, Paksi Veronika, Pataki Gyöngyvér, Szász Antónia, T. Kiss Tamás

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta DSc, Jászberényi József PhD, Karbach Erika osztályvezető /FSZEK/, Koncz Gábor PhD, Kraiciné Szokoly Mária PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann osztályvezető /MTA/

Szerkesztőség címe:

MTA TK SZI

1014 Budapest, Úri u. 49.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u.7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

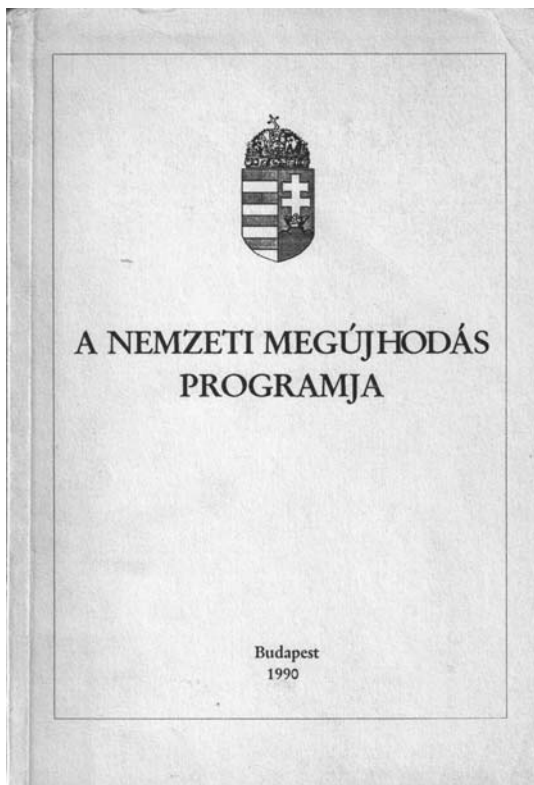
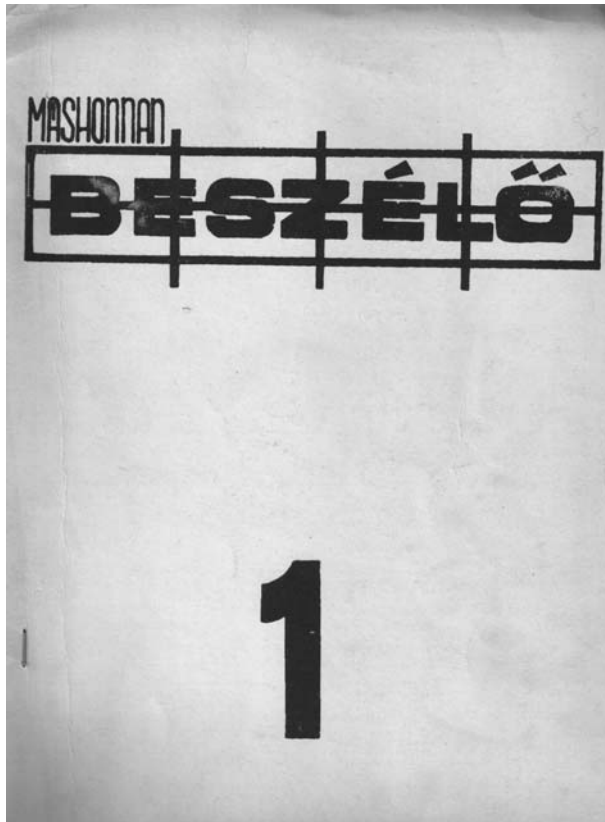
ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

Preambulum.....	5
<i>KÍSÉRLETEK A VÁL(TOZTA)TÁSRA .....</i>	<i>7</i>
<i>Jegyzőkönyv és nyílt levél.....</i>	<i>7</i>
A kiáll(t)ás, 1956.....	7
<i>Dilemmák, kérdések.....</i>	<i>13</i>
Válságok és váltások.....	13
Mi a szerepe a kultúrának a gazdaság fejlődésében?	21
<i>A RENDSZERVÁLT(OZTAT)ÁS, 1989/90. ....</i>	<i>25</i>
<i>Csörték – dokumentumok tükrében .....</i>	<i>25</i>
<i>Próbálkozások.....</i>	<i>25</i>
Szándékok és tör(ekv)ések	25
<i>Nézőpontok .....</i>	<i>34</i>
Van új a nap alatt... ..	34
Van új a nap alatt... ..	35
Variációk a „B”-listára.....	37
Van új a demokráciában. Felvetések és feltevések	38
Állások és álláspontok. Van új a napi demokráciában.....	40
Demokrácia feketén és fehéren (avagy színház/művészet az egész világ).....	42
Demokrácia a határon. Oldások és kötések.....	45
<i>Ki/ÚTKERESÉSEK.....</i>	<i>49</i>
Vázlat a polgárosodás lehetséges folyamatáról.....	49
Értelmiség a rendszerváltozás sodrában és/vagy rendszerváltás az értelmiségiek sorában.....	53
<i>ÁT/ALAKULÁSOK .....</i>	<i>59</i>
Adaptációról több tételben	59
A művelődés két oldala.....	67
Vázlat a kultúraközvetítés néhány elméleti és gyakorlati problémájáról	67
Tudáscentrum és (regionális) identitás	73
Kultúrpolitikai dimenziókról.....	81
Abstract.....	95
Szerző.....	96

PREAMBULUM

A társadalomkutatók többsége egyetért abban, hogy Magyarországon 1526 után a *hazai társadalmi, gazdasági és politikai kezdeményezések, reformok többnyire a kultúra talajáról tudtak kiindulni*. Ezért aligha tekinthető véletlennek, hogy a mindenkori függetlenségi harcok céljai között előkelő helyet foglalt el a *kulturális szabadság kivívása és megtartása, a szellemi védővámok eltörlése*.

A kutatók előtt az is ismeretes, hogy a különböző korokban folytatott küzdelmek számos olyan jelenséget is segítettek meggyökeresíteni, melyek korról korra kulturális örökségként hagyományozódtak. Különösen kiemelkedik közülük néhány. *Egyik ezek közül az identitás meghatározása és kivívása!* Ez megmutatkozik a törökök kiűzését követő függetlenségi küzdelmekben, a reformkori törekvésekben, 1848/49 szabadságharcaiban, majd az 1867. évi kiegyezés szellemiségében, később a világháborúk utáni kulturális, művelődési állapotokban, az 1956-os forradalmi törekvésekben, de az 1989/90-ben „váratlanul” összeomlott szocialista rendszert követő társadalmi viszonyokban is. *A másik jelenség* a honfoglalás óta létező problémakör. Olyan kérdéseket tartalmaz, mint külföldről, idegenből mit, hogyan, milyen célból és mértékben vegyen át, gyökerestessen meg a magyar nép? Mi építi a nemzetet és szolgálja a haladást? Mit kell elkerülni, mitől érdemes óvakodni? *A nyugat-kelet, urbánus-népies, főváros-vidék – és sorolhatnánk még az előítélet-párokat – közti vélt/valós előnyöket/hátrányokat és/vagy ellentéteket tartalmazó kérdésekre adott válaszok minden esetben kulturális „szekértáborokat” hoztak létre*, melyek tartós hatást gyakoroltak nem-

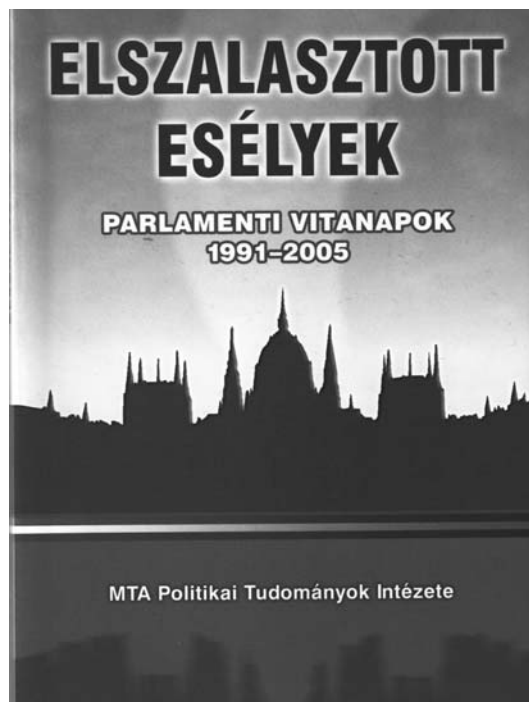
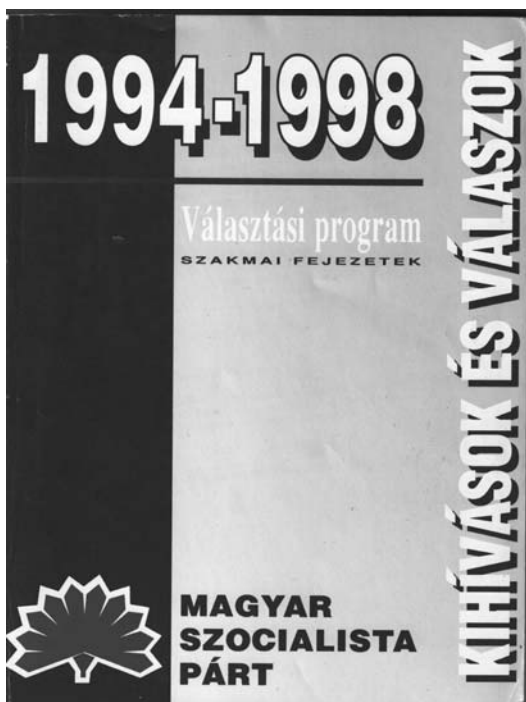
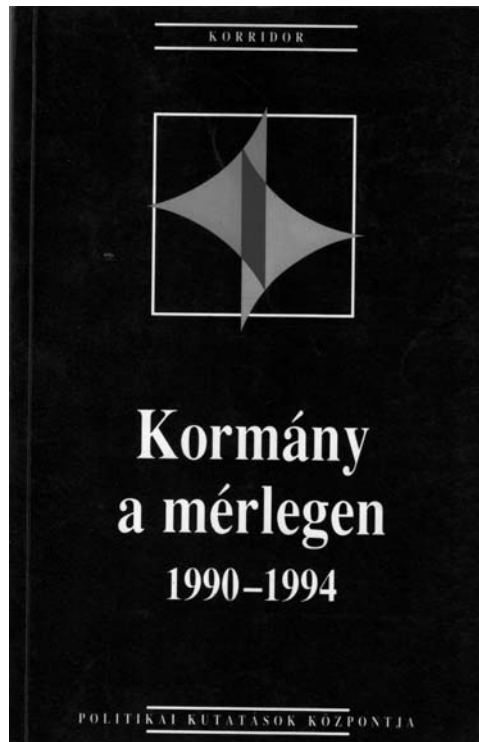
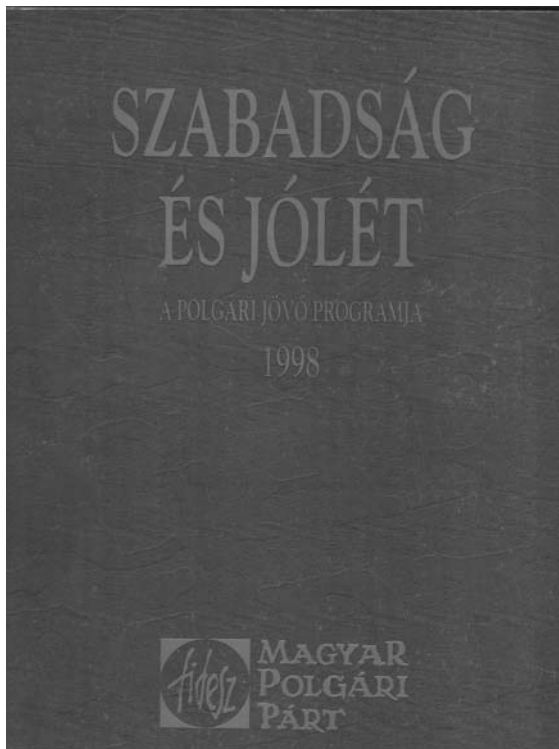
csak a politikai életre, de a közgondolkodásra is. *A harmadik jelenség* alapvetően 20–21. században erősödött fel. A magyar államiságok és a mindenkori civil világok kapcsolataiban mutatkozó ellentmondásokról van szó. *Okait a hazai és a nyugati típusú demokráciák közötti gyakorlat eltéréseire és élményvilágának huzamos hiányaira lehet visszavezetni*.

A szovjet birodalom minden előzmények nélküli, március-hónapra történő összeomlását senki sem látta előre, de sokan voltak, akik az utóbbi évtizedekben a maguk módján repesztgetni próbálták a szocializmus falait. Az összeállítás legelején olvasható dokumentumok művelődéstörténeti, -politikai értékekkel bírnak. Megfogalmazói az 1956-os népfelkelés és szabadságharc időszakának neves kulturális szakemberei. A további fejezetekben a szerző azon publikációi találhatóak, melyek nagyrészt a rendszerváltás előtti/alatti években jelentek meg – 1986 és 1991 között –, néhány írása pedig az azt követő időszak ellentmondásokkal terhelt világában született.

Valamennyi írás közvetve vagy közvetlenül tükrözi a fentiekben jelzett jelenségeket: az identitás válságokat, adaptációs problémákat, kulturális „szekértáborok” szerveződéseit, az állam és a civil társadalom közti feszültségeket, a demokrácia iránti igényeket.

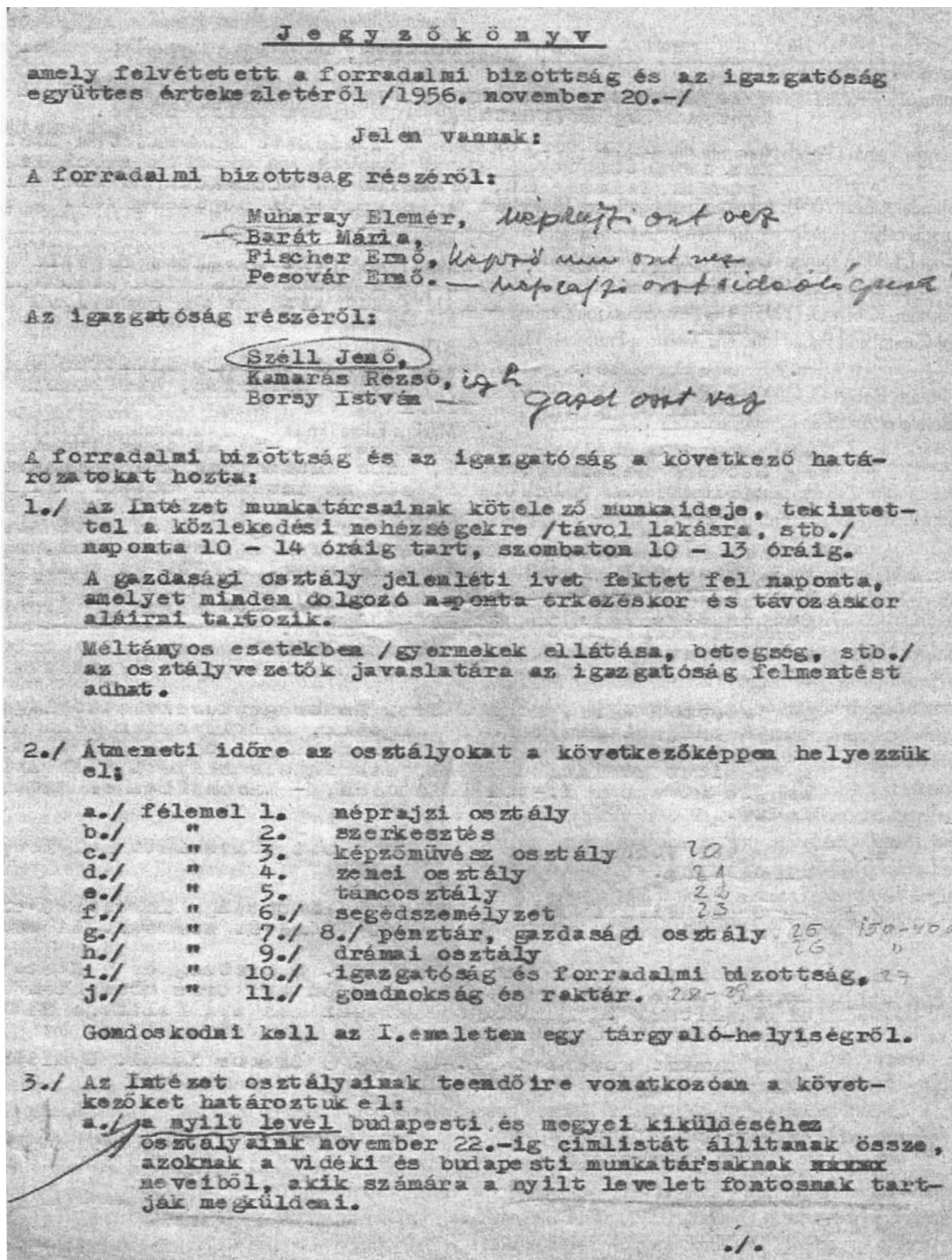
Budapest, 2015. február 16.

T. Kiss Tamás

JEGYZŐKÖNYV ÉS NYÍLT LEVÉL
A kiáll(t)ás, 1956

„Verba volant, scripta manent.”

1 A kiáll(t)ás, 1956–2006 ötven éves a magyar forradalom. Preambulum *Szín, Községi művelődés*. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata. 2006. október, 40-47. On-line: <http://www.nmi.hu/SZIN/Archivum>

A zenei, drámai, táncosztály, néprajzi osztály 200-200 címet, a képzőművész osztály 70 címet adjon meg, ezenkívül az igazgatóság központilag 100 címet állít össze.

b./ Az osztályok folytassák a művészeti szakoktatók ideiglenes intézőbizottságaival együtt az oktatók szociális helyzetének felmérését, valamint az üzenetekben induló kulturális munka megvizsgálását a szakoktatók segítségével, a szerzett tapasztalatok lejegyzésével.

c./ Valamennyi szakosztályunk a nyílt levélben foglalt alapelveknek az osztályokra vonatkozó részletes kimunkálását kezdjék meg, vessék meg ezzel alapját az osztályok programjának.

d./ A szerkesztési, zenei és drámai osztály állítson össze műsortanácsadókat és műsorvalogatásokat, elsősorban nemzeti múltunk nagy időszakaiból

4./ Valamennyi osztályvezető november 22.-ig az igazgatóságnak adja meg azoknak névsorát, akik, mint intézetünk külső munkatársai, s megélhetésük jelentős részét az intézeti dotációból fedezték. Ezek részére az igazgatóság és a forradalmi bizottság méltányosnak tartja kb. az eddigi összegnek megfelelően havi átalányösszeg folyósítását. Nem vehetők fel e listára azok, akik máshol, mint főfoglalkozásuknak dolgoznak. Kérjük az osztályvezetőket, hogy a listán tüntessék fel az átalányösszeg juttatásának indoklását, az általuk kb. javasolt összeget pedig a havonként kifizetett összeg arányában. E külső munkatársak foglalkoztatásáról az osztályvezetők gondoskodjanak, /az előbbi pontban felsorolt teendők alapján./

5./ Tekintettel arra, hogy Teller Andor gépkocsivezető legnagyobb részt teljesítményberben dolgozik, méltányosnak véli az igazgatóság és a forradalmi bizottság, hogy a külső körülmények miatt korlátozott teljesítményber helyett átalányösszeget kapjon november 1.-től kezdődően, - amennyiben ez kedvezőbb lenne.

6./ A Magyar Vöröskereszt a felajánlott földszinti helyiségeket elfoglalta.

7./ Az Orsz. Filharmónia forradalmi bizottsága kérésének eleget téve 15 lepedőt és 15 pokrócot adunk át károsultjai részére.

8./ Tudomásulvettük a Forradalmi Ifj. Szövetség és a Nemzeti Segély azon felhívását, hogy naponta 3 órás műszakban romeltakarítási és járványtalanítási munkára felhívja fiatalainkat és az idősebbeket.

Első munka: november 21.-én 1/2 9 órakor indul. Gyülekezés: Belgrád rakpart 24. sz. alatt.

Bp. 1956. november 20.

Kamaryán Péter
Borsos
Földes

P. ...
S. ...
...

„Nyílt Levél a népművelés munkatársaihoz, a művészeti csoportokhoz, együttesekhez, vezetőkhöz, pedagógusokhoz, művészeti szakemberekhez.”²

A Népművészeti Intézet ideiglenes intéző bizottsága – majd megválasztott forradalmi bizottsága – hozzálátott népművelésünk kérdéseinek és forradalmunk eredményeinek megfelelően átalakuló új művelődési és művészeti életünk elvi, szervezeti és módszertani problémáinak kidolgozásához.

Már ideiglenes bizottságunk és az Intézet Vezetősége határozottan leszögezte: elősegíteni kívánjuk minden erőnkkel, hogy egész társadalmunk számára a szocializmus sajátos magyar útjának megfelelő művelődési és művészeti életet alakíthassunk ki.

Véleményünk szerint a sajátos magyar út kialakítása a népművelés területén már régebben esedékes, de a Pártközpont Kulturális Osztálya és a Népművelési Minisztérium sztalinista vezetése szándékosan gátolt minden ilyen irányú, általunk nem egyszer javasolt kibontakozást.

A bürokrata népművelésről

Bizonyos, hogy Intézetünk munkája is nem egy ágbán vagy területen kénytelen volt követni a „hivatalos kultúrpolitikai irányvonalat”. Határozottan állítjuk azonban, hogy a felelősség a „felsőbb szerveket” terheli, amelyek merev önkényességgel gátolták egész népünk sajátos alkotó erőinek kibontakozását, érvényesülését.

Munkásságunk és parasztságunk mind szélesebb rétege menekült „a hivatalos kultúrpolitikai irányvonal”, a bürokratikus népművelés, a „brosúra kultúra” elől, az üres szentimentális, érzelgős „sláger kultúrába”, és került így akarata ellenére is egyre kö-

2 A dokumentumok eredeti példányai a szerző tulajdonában vannak. Mindkettő 1989 októberében került birtokába, amikor a Művelődési Minisztérium folyosóin halmozódó, zúzdába szánt Marx-Engels kötetek, Lenin-művek és a különféle kiadványok között megtalálta őket. A közzétett írások a magyar kulturális élet megújítását szolgáló tartalmuk, születésük időpontja és megalkotói miatt értékesek. Különösen figyelemreméltó a „Jegyzőkönyv”, melyet valamilyen okból, aláhúzásokkal, kérdőjelekkel, számokkal, különböző színű kiemelésekkel, jelzésekkel láttak el az „illetékesek”. A következmények ismertek: börtön, elbocsátások, megbélyegzés.

zelebb a zsákutcába vezető nyárspolgári szemlélethez. Az öntudatosabb rész is teljes csömört kapott az adminisztratív eszközökre támaszkodó népműveléstől, a nyugati és magyar klasszikusok élvezetében találta egyetlen szellemi örömét. Jellemző azonban, hogy ugyanakkor még ez a réteg is mennyire idegenkedett a legjelentősebb orosz klasszikusoktól is: nyilvánvalóan a szovjet kultúrtermékek minden válogatást mellőző ömlesztése és az ugyancsak válogatás nélkül való mindent egyképpen dicsérő hivatalos értékelés miatt.

A hivatalos irányvonal azzal is hozzájárult a tömeges kiábránduláshoz, hogy a szovjet példára hivatkozva, minden alapos megfontolást mellőzve, mindent „új tartalommal” kívánt megtölteni. ezzel valójában gátolta a magyar sajátosságoknak megfelelő szocialista gondolkodás, szemlélet és magatartás megjelenését művelődésünk egész területén. Úgyszintén felmérhetetlen kár származott abból, hogy bár a forma és tartalom egységét elismerte a hivatalos kultúrpolitika, de ugyanakkor állandóan szajkózta a „nemzeti forma - szocialista tartalom” ilyen megfogalmazásban tarthatatlan jelszavát. A művészeti „tömegmozgalomtól” mindvégig megkövetelték, hogy napi politikai, sőt termelési, begyűjtési stb. célokat szolgáljon – ezeket a „feladatokat” kellett nemzeti formába öltöztetni. Az eredmény nem lehetett más, mint senkinek sem kellő, felemás, hazug álművészet.

A bürokratikus népművelés olyan mértékben ragaszkodott az adminisztratív formákhoz, megoldásokhoz, hogy akaratlanul is meggátolta a népművelés tudományos megalapozását. Nagyrészt ennek volt a következménye, hogy a népművelési apparátust nagyobb részben más munkára nem alkalmas „káderekkel” tömték meg. A „kultúr munkások” többsége pedig azokból állt, akik más feladatok alól kibújva a kevésbé kényelmetlen „társadalmi munkát” vélték megtalálni benne. Következmény volt a tenger pénzt felemészítő és mindinkább érdektelenségbe fulladó kulturális versenyek, seregszemlék stb. rendszere is, valamint a hivatásos és nem hivatásos művészet összekuszálódott állapota, és a titkolt vagy nyílt professzionizmus ragályos terjedése a műkedvelésben.

A demokratikus népművelés

Az október 23-i tüntetés és a belőle kinőtt forradalom alaphangját – leszámítva a forradalom alaphangját meghamisítani szándékozó erőket – a szocializmus alapeszméje adta meg. kimondatlanul is felismerjük benne, mint törekvést, a szocializmus sajátos magyar útjának a keresését.

Ha a forradalom egész cselekményét megtisztítjuk a rárakódott salaktól, ha leszámítjuk a csatlakozó erők bosszúra szomjas magatartását, akkor célként a független, demokratikus, szocialista Magyarország bontakozik ki előttünk.

A diák- és munkás-résztevőkben egy olyan új, nemzeti gondolat alakult ki – első ízben a történelmünk folyamán – és hatott mind szélesebb körben, amely a szocializmus eszméjével elválaszthatatlanul kapcsolódik. Ez a szocializmus eszméjét magában hordozó új nemzeti gondolat adta alapját a forradalomból kinövő nemzeti egységnek. Csak ebből az alpból nőhetett ki az igazságnak az a bátran szenvedélyes, harcos keresése, az önzetlenségnek, szolidaritásnak, együttértésnek olyan évszázadokra szóló példái, amelyeket ez a forradalom termelt ki.

Új demokratikus népművelésünknek elsőrendű feladata az új nemzeti gondolat végső formába öntése, a nemzeti egység megerősítése, a társadalmi művelődés, a művészeti élet igényeinek, lehetőségeinek tudományos elemzése, új művelődési alkalmak megteremtése.

Népiség, magyarság, európaiság – világkultúra

Kultúránk teljességének kimunkálásával felszabadulásunk után a mai napig is adósok maradtunk. Tudomásul vettük ugyan, hogy népi és nemzeti hagyományaink évszázadok óta a magyar néplelek kifejezői és hosszú idők óta élő alakuló szokásaink, sajátos életfelfogásunknak, érzésvilágunknak alap-elemei. De mit tettünk ennek érvényesítéséért? A hivatalos irányzat minden ilyen irányú munkát idő előtt befagyasztott, narodnyikságnak vagy a hagyományok fetiszizálásának bélyegzett.

A magyarság kultúrája a népiségből állandóan megújulva kapcsol bennünket az európai kultúra közösségéhez. Ennek tudatosítása érdekében a

demokratikus népművelésnek nemcsak a népiség fogalmát kell kitágítani/a munkásság és a város kultúrájára is/, hanem az európaiság fogalmát is. Shakespeare, Dante, Goethe és Tolsztoj, Beethoven, Muszorgszkij, Bach és Bartók, Heine, Puskin, Dickens, Móricz, Thomas Mann, Hemingway, Dosztojevszkij és Solohov, Picasso és Munkácsy nagy vonásokban jelzett határárkövei a mai látókörünknek.

Hagyományaink korszerűsítése

Az eddigi hivatalos irány legéletkéesebb hagyományainkat is elnyomni, megsemmisíteni igyekezett. Hasztalan bizonyítottuk, hogy értékes és életképes hagyományaink éppen ezáltal válnak korszerűvé, ha elősegítjük mai életünkben való megjelenésüket. Kézzelfogható az, hogy az életképtelen hagyományelemek nem tudnak a kor igényeink megfelelően átalakulni és így elhalnak. Azonban az „illetékesek” ezt nem hagyták bebizonyítani. Ugyanakkor olyan irányú tudományos munkát sem voltak hajlandóak megfelelően támogatni, amely elsősorban paraszti hagyományaink nyilvánvaló nemzetköziségét lett volna hivatva a művészeti feladatok szempontjából kimutatni. Pedig e munka elősegítette volna annak a feltevéseinknek a bizonyítását, hogy a „bartóki-út”: a népiség, a magyarság, európaiság egységének magasabb fokon megvalósult útja a nem hivatásos művészet egyik-másik ágában is lehetséges.

Munkásságunk hagyományos értékeinek gyűjtését, művelésünkben való felhasználását szavakban nem ritkán hangoztatták. Valójában, a jelszavak mögött lépten-nyomon megsértették a régebben kialakult kedvelt szokásokat, formákat. /Például a bányászokra idegen egyenruhát, idegen indulót erőltettek./ A szórványos gyűjtés révén előkerült anyagról pedig siettek megállapítani, hogy az „jobboldali szociáldemokrata hagyomány” vagy „polgári csökevény”.

E feladat megoldása is demokratikus népművelésünkre vár. Hiszen nyilvánvaló, hogy a magyar munkásságban a felszabadulás óta minden elevebben élő nemzeti gondolatot sok értékes nemzetközi elemet hordozó hagyományai segítségével lehet a legtermészetesebben összekapcsolni a nemzetköziséggel.

Hagyományos értékeink jelentős szerepet töltenek be új nemzeti kultúránk alapjainak lerakásában. A feladatot az illetékes tudományos, nevelési és művelődési szervek csak együttesen tudják jól elvégezni.

Sajátos zenei-, játék- és tánc értékeinkkel gyermekeinknek már az iskolában – óvodától a középiskoláig – meg kell ismerkedniük, művészetünk anyanyelvét a legfogékonyabb korban kell elsajátítaniuk.

A szépre, az egészséges, művészetre való nevelésnek szabad és alkalmas szervezeti formákban az iskolán kívül is folytatódnia kell.

A falusi fiatalság ilyen irányú továbbképzése igényének legjobban megfelelő ifjúsági szervezetekben és korszerű népfőiskolai tanfolyamokon folyhat. Itt a modern gazdálkodás, a szövetkezeti és általános művelődési ismeretek mellett sajátos művészetünk kérdéseivel is behatóbban foglalkozhatunk.

Munkás és városi fiatalságunk számára hasonló célú művelődési, művészeti tanfolyamok rendezése lenne kívánatos. Egységes kultúránk kialakulását, a város és a falu kulturális összefogását nagymértékben elősegítené a Munkás-Paraszti Művelődési Szövetség megalakítása. E szövetség hivatása lenne egymás életének, művelődési igényeinek, művészetének, kulturális törekvéseinek kölcsönös és alapos ismertetése. Előkészítené a közös találkozásokat, művészeti műsorok cseréjét, a közös ünnepi alkalmasokat stb.

A művészeti csoportok

Évek óta több mint 12 000 művészeti együttest tartottak nyilván. Arról nem akarunk beszélni, hogy e nagy számnak csak egy kis töredéke érdemelte ki állandó jellegű munkájával ezt a megtisztelő címet. A többség szinte kizárólag a versenyekre verbuválódott össze, leginkább a tervet mindenképp teljesíteni akaró kultúrfunkcionárius hajszolására, gyorsan összedobott műsorával.

Betetőzte ezt a „szervezett öntevékenységet”, hogy az országos és helyi szervek egyaránt dróton rángatható csoportoknak tekintették a művészeti együtteseket, amelyek azonban egyre inkább fogcsikorgatva teljesítették a „felső utasítást”.

Nyilvánvaló, hogy ezen a mindenképp áldatlan állapoton a minden néven nevezendő bürokratikus függőség teljes felszámolása segít.

Életképes és állandó jelleggel működő művészeti együttesekre csak akkor számíthatunk, ha számukra a rég ígérgetett demokratikus szervezeti formát biztosítjuk. Az igény: egyesületi forma mind társadalmi, mind művészeti és anyagi tekintetben felelős vezetőség, művészeti munkaközösség. A csoportok, együttesek általában érdekvédelmi szövetségekbe való tömörülésére is gondolnak.

A művészeti munka

A megfelelő szervezeti átalakítással együtt jár a művészeti munka új módozatainak kialakítása. Először le kell küzdenünk minden öncélúságot. A csak színpadi szereplés érdekében végzett „öntevékenység” egyedül a magamutogatás vágyát elégítheti ki és legfeljebb a hivatalos művészettel való beteges versengéshez vezet.

A nem hivatásos művészeti munka igazi célja az önművelés. A célt csak akkor érhetjük el, ha a művészeti munkát minden ágban – zenében, táncban, szín- és bábjátásban stb. – összekapcsoljuk az általános művelődés legközelebb eső feladataival. Egyetlen művészeti ág művelése esetén is meg kell ismerkednünk a más művészeti ágakkal és azokban legalább némi jártasságra kell szert tennünk. /A színjátszók számára például elengedhetetlen a vonatkozó más művészeteknek – irodalom, zene, képzőművészet stb. – legalább alapfokon való ismerete./ Minél alaposabb a mi önművelő munkánk, minél inkább kiművelt emberfökké válunk, annál alkalmasabbak vagyunk közönségnevelő szerepünk betöltésére.

Művészeti munkánkban vissza kell térnünk a szószerinti művelődéshez: a műben való gyönyörködéshez. Amikor a művet a vele való foglalkozás közben egyre teljesebben megismerjük, magunkba fogadjuk. Ilyen módon már nem csupán a színpadi bemutatóért, a szereplésért fáradozunk. A mű tényleges megismerésével, élvezetében tudjuk elérni másik fontos célunkat is: közönségünk gyönyörködését, felüdítését, nevelését is.

Ilyen művészeti munka kialakításához Intézetünk is sok segítséget tud adni, de az ilyen segítség

mellett is elengedhetetlen a helyi vezető szakember munkája. A pedagógust, a nevelőt vagy a művészeti nevelő munkára hajlamos és alkalmas más értelmi-ségi munkatársakat vissza kell helyezni az őket megillető népművelő jogaikba. – Bizonyosra vesszük, hogy a fentebb kifejtett alap gondolatokkal minden hivatott népművelő egyetért.

Intézetünk jelenlegi munkája

Munkatársaink, több mint száz művészeti vezető segítségével minden ágban felméri a jelenlegi állapotot, a művészeti munka legközelebbi lehetőségeit. Üzemekben, a fiatalság körében, vidéki városokban és faluhelyen egyaránt vizsgálják az új igényeket. Legfontosabbnak tartjuk, hogy az új, demokratikus népművelést egész népünk igényének megfelelően alakítsuk ki.

A Népművészeti Intézet e feladatokkal járó tennivalókból kétféleképpen is ki kívánja venni a részét. Egyrészt eddigi működési elvének megfelelően szakmai tudományos és módszertani intézmény akar lenni az imént kifejtett gondolatok szolgálatában, másrészt – s ez új vonás lenne munkájában – komoly anyagi lehetőségekkel bíró szervezeti központja kíván lenni a művészeti munka vezetőinek és szakembereinek. E program keretében gazdasági segítséget is nyújtani művészeti együtteseknek, egyesületeknek közvetlen támogatás formájában, s

a létesítendő színpad felszerelési műhely, jelmezkölcsönző, kottatár és kiadványi raktár segítségével.

A művelődési és művészeti munka eredményesebb módozatainak kidolgozását együtt végezzük az illetékes tudományos intézményekkel, művészeti szövetségekkel, művelődési szervekkel.

A munka gyakorlati megindításához azonban szükséges, hogy a művészeti csoportok, vezetők, munkatársaink mielőbb életjelt adjanak magukról. Válaszoljanak, mondjanak véleményt a fent kifejtett gondolatokról. Leghasznosabb lenne, ha megháynánk-vetnénk elgondolásainkat, tájékozódnánk a munkástanácsok érdekelt tagjainál, a népművelési ügyvezetőknél, a Tanácsok vagy Nemzeti Bizottságok kulturális bizottságainál és az ő véleményüket is közölnék velünk.

Tegyük meg ezzel valamennyien az első lépést demokratikus népművelésünk érdekében.

/Levél cím: Népművészeti Intézet, I. Corvin tér 8.
Telefon: 150-406, 359-730/

Budapest, 1956. november 20.

Széll Jenő s.k.   Muharaj Elemér s.k.
igazgató   a forradalmi bizottság nevében”

Válságok és váltások¹

A hazai munkásmozgalom két világháború közötti hármaskörű funkciója,² amely színtereket biztosított a közvetlen – direkt – politizáláshoz, kereteket teremtett a különféle közösségi művelődéshez és lehetőségeket kínált a szórakozáshoz-kikapcsolódáshoz, hosszú és bonyolult küzdelmek során formálódott ki.

A feudálkapitalista Magyarország munkásságának életkörülményei és társas viszonyai alapvetően eltértek a parasztságtól. A kapitalista nagyiparban a munkahelytől elhatárolódik a lakóhely, differenciálódik a munka világa és megjelenik a szabadidő. A munkáscsalád, eltérően a parasztcsaládtól, már nem – tiszta értelemben vett – munkaszervezet. A munkáscsaládok túlléptek a patriarchális viszonyokon és archaikus családszerkezeten. Az üzemi – elsősorban a szervezett nagyipari – munkások érzékelték, mit jelent az energiák összehangolása, tapasztalhatták a kollektív cselekvés hatékonyságát és erejét. A munkásság azonban nemcsak bér- és sztrájkharcok közepette, saját érdekképviseleti szervezeteiben tevékenykedve jutott el a közösségi cselekvésig.

A Horthy-rendszer viszonyai között a dolgozók nagy többsége a szegénység, az iskolázatlanság következtében kulturálisan elmaradott volt. A szervezett munkásság irodalmi ízlése is jórészt megrekedt egy elavult „szocialista naturalizmus” szintjén. A Szociáldemokrata Párt (MSZDP) és a Kommunista Magyarországi Pártja (KMP) erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a munkásság politikai

aktivitását műveltségének emelésével is fokozza. Arra törekedtek, hogy a korabeli munkáscsaládok, a színjátszók, az eszperantó csoportok, a szavalókórusok, a természetjárók, a sportszakosztályok zöme az öncélú művelődés helyett az új társadalomért vívott kulturális harcot válassza. A törekvés számos tekintetben eredményesnek bizonyult. Az öntevékeny csoportok léptékük és mértékük alapján formálódtak közösségekké. Az együtt és többnyire tartalmazóan eltöltött szabadidő, a közös művelődés-szórakozás, az egymásról való tudás és egymásért vállalt felelősség kialakította az együvé tartozás érzését.³ Minden egyes ember fontossá vált a közösségek számára. Visszaemlékezések és irodalmi művek szólnak arról, hogy a szakszervezetek, a munkásegyletek, a munkásotthonok milyen nevelőmunkát végeztek a kultúra segítségével. A szervezett munkások a maguk egész személyiségével karolták föl a faluról, szegényparaszti sorból érkező fiatalokat. Tanácsokkal, könyvekkel látták el őket, segítették beilleszkedésüket a munkáskollektívákba. Ha egy fiatal csak betévedt a munkásotthonba, mindig volt valaki, aki megszólította, beszélgetett vele, szervezte valamilyen ott folyó tevékenységbe.⁴ A magyar munkásmozgalom két világháború között kialakult hármaskörű funkciója a felszabadulást követő években teljesedett ki. Olyan tényezők segítettek kibontakozni, mint: az egymásra épülő és egymást igazoló közeli és távoli társadalomépítési célok rendszere; az együttes cselekvést igénylő történelmi jelentőségű feladatok; az öntevékenység szüksége és lehetősége.⁵

A munkásmozgalom korabeli szervezeteit nem egyszerűen a vezetők nevelési elvei és korszerű módszerei avatták közösségekké, hanem mindenekelőtt az új társadalom formálásában való hit. Elmondható, hogy a munkáskollektívák nemcsak a „közös ügyért” vállaltak felelősséget, az együttes – széles értelemben felfogott – művelődés semmivel sem pótolható élményét is biztosították. Kialakult egy

1 *Válságok és váltások* *360° Közművelődés Csongrád Megyében című kiadvány „1986-ban jelent meg először, abban az évben két alkalommal, utána évente háromszor. Már első számunkkal is kisebb vihart kavartunk, hiszen T. Kiss Tamásnak a munkásművelődésről írt dolgozata után rögtön cenzúrázó gondolatokat és szándékokat kellett leküzdeni a felelős szerkesztő(k)nek.” – írja Török József. In *360° Közművelődés Csongrád Megyében. Válogatás hat évfolyam írásaiból*. Szeged, 2002. Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ. 7. A tanulmány némi stilizálással kerül közlésre.

2 T. Kiss Tamás 1985 Népművelési tendenciák Magyarországon 1922-1935 között. (A szegedi modell). *Kultúra és Közösség*, 5:96-112.

3 *A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai*. 1976 szerk. Herczeg Ferenc, Villangó István. Budapest, Országos Közművelődési Tanács, 75-105.

4 Vitányi Iván 1983 *Vitáirat a mai magyar művelődésről*. Budapest, Gondolat, 246-247.

5 *A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai* ... im. 75-105.

olyan új típusú kulturális nyilvánosság, amely közvetített a magánélet és a közélet között. A különféle munkásközösségek egyszerre voltak a kultúra, a művelődés és a szórakozás keretei, a közélet és a politizálás fórumai. Köztudott, hogy sok munkás/ fiatal életében a Magyar Kommunista Párt öntevékeny művészeti csoportjai, vagy a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) sportszakosztályai a politika közvetítőivé váltak. A munkás először „csupán” színjátszott, aztán a színjátszókkal együtt bekapcsolódott a falujárásba, maga is meghallgatta a gyűlés szónokait, részt vett a vitákban. Látóköre, értékelő és viszonyítási alapja észrevétlenül kitágult, a köz ügyei iránt fogékony emberré formálódott. Nem elégedett meg azzal, hogy csak a politikai képviselőket ellátó pártok (MKP, MSZDP) révén vegyen részt a közéletben, az állami életben; közvetlenül is részt követelt annak gyakorlatában.⁶

A fordulat éve (1948/49) után folytatódott a kulturális forradalom. A sokféle tanfolyam (a kibontakozó és differenciálódó felnőttoktatás), az új iskolarendszer bevezetése, a kulturális intézmények államosítása segítette a művelődés demokratizálódását. A kultúra értékei mindenki számára hozzáférhetővé váltak, érdemben elindult a munkásosztály műveltségi szintjének emelése. Egyre több munkás ült be az iskolapadokban, kapcsolódott be a felnőttoktatásba, főként az esti- és levelező képzésekbe. A munkásság érdekeltté vált abban, hogy tanuljon és képezze magát.

A társadalom átalakítása terén elért látványos sikerek, a gazdasági eredmények mellett, a kulturális forradalom értékei között a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) helytelen politikája következtében azonban egyre több és mind súlyosabb elmentmondás jelentkezett. A legalapvetőbbek közül néhányat kiemelve témánk szempontjából: a kulturális forradalom erőltetett ütemet diktált a szellemi felemelkedés folyamatának, és olyan eszközökkel avatkozott be a kultúrába, amelyek nemcsak egysíkúvá tették, de korlátok közé is szorították a szabad választás lehetőségét.⁷

A dogmatizmus, tagadva a kultúra kontinuitásának elvét, gátolta a szocialista és a haladó polgári kultúra közötti kölcsönhatást. A proletkult-szemlé-

let mindent, ami a polgári társadalomban a polgári érdekek szolgálatára született, károsnak, bűnösnek minősített. A polgári kultúra értékeitől elzárt emberek figyelmét kizárólag a „tartalmában szocialista, formájában népies” alkotásokra redukálta. A szocialista kultúra nem valamely belső, nemzeti hagyományainktól és fejlődésünktől meghatározott kultúráként jelent meg, hanem a Szovjetunióból „importált”, bürokratikus és dogmatikus formációként.

A kultúra valóságos nyilvánossága helyett látzatnyilvánosság jött létre. Szigorúan elvált a „lét” és a „legyen”, és hangot kaptak azok a nézetek, amelyek azt propagálták, hogy a szocialista társadalmon belül nem a jó és a rossz, a haladó és visszahúzó erők között feszülnek a problémák, hanem pusztán a jó és a jobb között.⁸ Az ötvenes években ugyanis politikai érdekké vált, hogy megvalósulnak, valóságosnak látsszék a normatív szinten megfogalmazott cél- és értékrendszer. Mindezek beszűkítették és torzították a kulturális értékek körét.

Megtört a kulturális forradalom lendülete. További kibontakozásához, fejlődéséhez ugyanis újabb felhalmozásra és a társadalmi feltételek számottevő módosulására lett volna szükség.⁹ A munkásművelődés alulról-felülről történő építkezését mindinkább a felülről való irányítás váltotta fel, formailag ügyelve a spontaneitás látszatának fenntartására.

Átalakult a munkásmozgalom hármaskörének funkciója. Alkotórészei nemcsak tartalmukban változtak meg, egyre jobban el is különültek egymástól. A politizálás elsősorban a párt apparátusaira korlátozódott. A munkásművelődés egyes szervezetei propagandisztikus szerepet kaptak, de a Munkás Kultúrszövetséget feloszlatták, tartva annak sokszínűségétől. A szakszervezetekre elsősorban az üdültetési feladatok ellátása hárult. A szórakozás mindinkább színvonalatlan és felszínes tevékenységként jelent meg a társadalom erősen manipulált köznapi tudatában,¹⁰ kétes értékű, „megtúrt” formának minősült.

A magyar munkásmozgalom értékviszálgához és mozgalmi jellegének meggyengüléséhez egyéb tendenciák is hozzájárultak.

6 A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai ... im. 75-105.

7 Ld. bővebben Jánosi György 1985 A szórakozás és szórakoztatás ellentmondásai. *Kultúra és Közösség*, 2:94.

8 Hermann István 1982 *Ideológia és kultúra a hetvenes években*. Budapest, Kossuth, 311.

9 Vitányi, im. 102.

10 Jánosi, im. 94.

A felszabadulást követően a munkásművelődési mozgalmak elhitték, hogy „valóban és nem átvitt értelemben, holnapra képesek megforgatni az egész világot”. Ez olyan magatartást alakított ki, amely a kultúrától túlságosan egyszerűen várta el a politika szolgálatát.¹¹

A proletárdiktatúra hatalmi apparátusának megteremtése érdekében több tízezer munkást kiemelt vezetőnek. Ennek következtében a kollektívák elvesztették legkreatívabb tagjaikat.¹² Az extenzív iparosítás is bomlasztotta a viszonylag homogén munkásközösségeket. Az amúgy sem nagy létszámú munkásosztály ugyanis képtelen volt arra, hogy értékek, normák, szabályok, egyáltalán életmód tekintetében integrálja a földjének különféle okokból hátat fordító parasztemberek százazzeit.¹³

Jelentősen megváltozott a helyzet 1956 után. A munkásmozgalom tartalmában és formájában egyaránt szakított az ún. ötvenes évek szemléletével, melynek eredményeként változások kezdődtek a művelődési életben. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) művelődéspolitikai határozata (1958) politikai erőfeszítéseket tett abban az értelemben, hogy saját fejlődésünkkel és ellentmondásainkkal egyező kultúrát teremtsen, a művelődést szerves részévé tegye a konszolidációs folyamatnak. A határozat nyomán, a kultúra pluralizálódása következtében számos újszerű művelődési mozgalom bontakozott ki, és ezek, illetve a gyarapodó intézményrendszer segítségével és nem utolsósorban a televízió elterjedésével kiszélesedett a kulturális demokrácia, amely lehetővé tette, hogy a legmagasabb rendű kultúra (a haladó polgári is) eljusson mindenkihez, élvezze, „használja”, aki akarja.

Az akaratot azonban nem csupán az állam, a párt és az egyén motivációja határozza meg, hanem a társadalmi valóság is.¹⁴

A negyvenes évek közepétől meginduló és mind erőteljesebb társadalmi mobilizáció következtében

a mezőgazdaságból továbbra is jelentős nagyságrendű tömegek érkeztek a városokba és az iparba. A hajdani törzökös munkáskollektívák végérvényesen felbomlottak. Az üzemek elsősorban a termelésre összpontosították figyelmüket. A szakszervezetek tettek ugyan erőfeszítéseket az ún. elsőgenerációs munkástömegek szocializálására, de ezek, kellő számú és minőségű feltételek hiányában csekély eredménnyel jártak. A hetvenes évek legelején már nyilvánvalóvá vált, hogy a kulturális intézmények tanácsalanként az új típusú munkástömegekkel kapcsolatban. Az életmódváltás hamarosan életmódváltással párosult, később identitásválsággal párosult, amely új típusú népművelői formákat igényelt. Az intézmények többnyire eleget is tettek az új kihívásoknak, de a valós kérdésektől távoli, eszményített kulturális értékrendszert prelegáltak.¹⁵ A munkások – elsősorban az elsőgenerációs rétegekről van szó, azokról, akiknek életformája, alapvető emberi-társas kapcsolata, korábban elsajátított, illetve örökölt kulturális magatartása instabillá vált – valódi kérdései és konfliktusai kívül rekedtek a művelődési szemlélet korlátain.

A gazdaság intenzív termelésre történő átállása, pontosabban annak kísérlete (az új gazdasági mechanizmus kibontakozása-folytatása) a hetvenes évek derekán komoly veszélybe került.¹⁶ Több munkaerő bevonásával már nem lehetett tovább növelni a termelést, csak a termelékenységgel. Felismerték, hogy a korszerű gépeken (és hiteleken) kívül a „köz” dolgai-ügyei iránt fogékony munkáskollektívák és műveltebb munkások nélkül nem valósítható meg a gazdasági reform. Ebből a megfontolásból (is) állította erőteljesen a közművelődés középpontjába az MSZMP Központi Bizottsága 1974-ben hozott határozata – először a felszabadulás óta – a munkástömegek szak- és általános műveltségének emelését. Az állásfoglalás kiemelte, hogy a művelődés valamennyi szintjébe jobban épüljenek be a munkásmozgalom progresszív értékei. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a „köz” művelődése nem demokratizálódhat a munkásművelődési problémák megoldása nélkül.

11 Vitányi, im. 103.

12 Erről beszélt Bánlaky Pál 1984 *Művelődés, értékek, közösségek*. In *Művelődéspolitikánk 25 éve*. Összeáll. és szerk. Tóth István. Művelődéspolitikai tanácskozás Budapest, 1983. december 15-16. Budapest, Kossuth, 168.

13 Bánlaky, im. 168.

14 Vitányi Iván 1985 *Közművelődésügyünk a felszabadulás után*. *Kultúra és Közösség*, 2:5.

15 Ezt fejtegeti Köpf László 1984 *Közművelődési koncepcióink problémái*. *Kultúra és Közösség*, 4:4. és Thoma László 1984 *Gazdaság és kultúra*. In *Művelődéspolitikánk 25 éve*, im. 145.

16 Thoma, im. 145.

Eszmény és megvalósulás

A kulturális forradalom helyébe a demokráciával összefüggő feladatok megfogalmazása és gyakorlati megvalósítása került, mely „tartalmában szocialista, formájában realista” programok/alkotások támogatását is jelentette. A figyelem pedig elsősorban az értékek elsajátítására összpontosult. A kulturális javakhoz való hozzáférhetőség további szélesítése mellett – amit a tömegkommunikációs intézmények decentralizálásában, főként a tévé 2. csatornájának megindításában lehetett érzékelni – különféle újszerű kiscsoportos formációk szerveződtek. A munkásművelődés elsődleges terepei (alapvető bázisai) a szocialista brigádok lettek.

A hatvanas évtized pozitív társadalmi tendenciáitól serkentve, a gazdaság lépés- és léptékváltásai következtében új munkáskollektívák formálódtak ki, amelyek a hetvenes évekre zömmel szocialista brigádokká alakultak. Deklarált eszményükkel – „szocialista módon dolgozni, élni, művelődni” – átfogó programot hirdettek meg. Újszerű – a munkásmozgalom korábbi modelljétől eltérő – kulturális modellt alakítottak ki.

Az MSZMP KB határozata nyomán a közművelődésben túlsúlyba kerülő munkásművelődés¹⁷ a kezdeti időszakban eredményeket mutatott fel. A munkások bevitték a kulturális intézményekbe a mindennapok örömeit és gondjait – vagyis a mindennapi kultúrát –, melyek korszerű formákat és kereteket követeltek. Színes és sokszínű (differenciált) művelődési mozgalmak mégsem bontakoztak ki. A kezdeményezések beszabályozódtak, brigádnaplókba merevültek. Napjainkban is tapasztalhatjuk, hogy az eszmény és a megvalósulás között igen nagyok az eltérések és jelentősek a feszültségek. A jelenség jól kimutatható a brigádművelődés egyik klasszicizálódott formájában, a hetvenes évek munkás vetélkedőiben. Ismert, hogy az ország számos megyéjében évente sok ezer közösség nevezett be a Munka és műveltség, Munka és művelődés, Korunk valósága stb. elnevezésű művelődési pályázatokra.

De mit takar a Munka és műveltség című vetélkedő-sorozat? Mozgalom és/vagy produkció?¹⁸ Mozgalmon – mint ismeretes – a társadalomnak,

17 Természetes, hogy egy szocialista országban előtérbe kerül a munkásművelődés, írja Köpf, im. 12.

18 T. Kiss Tamás 1985 Elvek és megvalósulás. *Népművelés*, 8:22.

illetve bizonyos csoportjainak, rétegeinek olyan tevékenysége értendő, amely általános érdekű kezdeményezés elterjesztését célozza. A közművelődésnek – amely maga is mozgalom – egyik alapvető jegye, hogy magukat az önként tevékenykedőket teszi főszereplővé, tudatosítja bennük a célokat, tág teret és lehetőséget biztosít a kezdeményezéseknek, megteremti a feltételeit annak, hogy a legaktívabbak új igényeket ébresszenek másokban, és magukkal ragadják őket.

A Munka és műveltség: mozgalom, de tipikusan magyar módra. A statisztikák szerint népszerűsége évről-évre nőtt. Úgy tűnik, hogy a szocialista brigádok elvi céljai között szereplő „művelődni” jelszó általános értékke transzformálódott, hiszen mind több brigád nevezett be a meghirdetett programra. A kollektívák pályáztak, mert egyszerre résztvevők, és kezdeményezők szerettek volna lenni.

A valóság? A pályázat témakörei és a sokszorosított tematikák sokkal inkább iskolapótló tantervekre emlékeztetnek,¹⁹ mint művelődési mozgalom programjaira. A politikai, történelmi, képzőművészeti, filmművészeti tematikák tiszteletreméltóak, az ajánlott irodalom mennyisége az egyetemi oktatás követelményeivel vetekszik. A termékeny gondolat a minőségi munkásművelődés megteremtése – szinte megvalósíthatatlan feladattá vált a gyakorlatban, hiszen az alapok nem voltak mélyek és stabilak.

A programok jó szándékához kétség nem fér, próbálták azonos szintre emelni a szellemi kultúra terén a brigádtagokat. A kultúra demokratizálásának lényege – felülről lefelé vizsgálva – a művelődési lehetőségek biztosítása. A kultúra demokratizálódása – alulról kibontakozó folyamatként értelmezve – a képességekben, készségekben eltérő, más és más pszichológiai jellemzőkkel bíró emberek színes és sokszínű művelődése. Az „egyenlő pálya, egyenlő esélyek” elve és „az egyik szalad, a másik kerékpárt teker, vagy autón suhan” gyakorlata egymásnak feszültek. E fontos alapelvek „elhomályosodása” vezetett oda, hogy a „mozgalom” sikerességét segítő konzultációk nagy részét – a „szellem emberei művelik a brigádtagokat” – régen túlhaladott népművelői szemlélettel és praxissal végezték. A foglalkozások zöme magán viselte a felnőttnevelés valamennyi „betegségét”. A legaktívabbak kezdeményezőkétségére legföljebb a vetélkedők „számonkérő székei” voltak kíváncsiak. Még a debreceni kísérlet is, amely

19 Köpf, im. 12.

a finn tanulókörök modelljét próbálta adaptálni – amely túllépett a vetélkedőkön, és megpróbálta színesíteni a mozgalmat különféle tanfolyamokkal, tudás-szerzési lehetőségekkel – a bemutatásban-bemutatkozásban látta a munka „gyümölcsét”.

Nem feledkezhetünk meg a „mozgalom holdudvaráról”, a szocialista brigádok szűkebb (családi, üzemi, szövetkezeti) és tágabb (társadalmi) környezetéből fakadó kényszerekről, kihívásokról. Közülük csupán néhányat említettünk.

A célok között első helyen álló elv: mitől szocialista ma egy brigád? – ugyancsak ártértékelődött az elmúlt években. A szocialista jelző kérdésekké formálódott. Hogyan kell szocialista módon dolgozni a tőkésektől importált gépekkel? Mit értünk ma egyáltalán a munkásosztály fogalmán? A jelszó másik része – a dolgozni – viszont felerősödött. A korábbiakhoz mértén elsőbbséget élvező gazdaságpolitika olyan lehetőségeket teremtett, a sok áremelés, az életszínvonal-csökkenés olyan kényszereket szült, amelyek erőteljesen hatottak a brigádokra is. A lassan kialakuló, küzdelmekben megformálódott munkáskollektívák legkreatívabbjai a klasszikus munkásművelődés számára (mint korábban már az ötvenes években, de most más okok következtében) ismét elvesztek. A másodállásokban, a különféle gmk-ban ugyanis a legvállalkozóbb brigádtagok dolgoztak, ha kellett, lehetett, önmagukat a végletekig kizsákmányolva.

Más szempontból viszont lelassult, „tetéződött” a klasszikus mobilizáció – a paraszti tömegek munkássá válásának folyamata.²⁰ Az átrétegződött paraszti tömegek szokás- és hagyományörző értékrendje,²¹ összefoglalóan a paraszti kultúra – alapvetően megváltoztatta a klasszikus munkásművelődést, a közművelődést pedig több dimenziós, ellentmondásos rendszerré alakította.²²

A szabad szombat bevezetése túlzott, megalapozatlan várakozásokat ébresztett. Ennek szellemében

keletkeztek és terjedtek el olyan illúziók, amelyek a szabad szombatokat valamiféle művelődési „forrásként”, tartalomként értelmezték. Mintha egyenes összefüggés lenne a megnövekedett szabadidő és a több művelődés között.²³ Vizsgálatok bizonyították, hogy akik a munkában sem találják meg a flowt (fordítsuk jelen esetben szabadságnak), azok a szabadidőben sem lelik meg.²⁴ Ha az idő elméletileg el is válik társadalmi időre (benne a munkavégzéssel és az ehhez kapcsolódó kötöttségekkel, kötelezettségekkel) és szabadidőre, az ember személyiségében ezekre együttesen ad választ, képtelen a merev elkülönítésre. A szabadidő kulturált eltöltésére, sokoldalú felhasználására való hivatkozás sem volt olyan átütő társadalmi szükséglet, ami egy művelődési mozgalmat hosszú távon éltethetett volna.

Gyakorta hangoztatott nézet, hogy a „második gazdaság” – a háztáji, a hobbikert és a különféle kisvállalkozás – magában hordja a túlzott individualizálódás veszélyét. Tény, hogy a nyilvánosság, amely a demokrácia (és a művelődés) velejárája, napjainkban megszűnőben, átalakulóban van. A közösségi cselekvés, a szókimondás szabadsága áthelyeződött a privát szférába, ahogyan a munkásemberek önmegvalósítása is főként a mikro-kreativitás világában (háztájiban, hobbikertben, különféle gmk-ban, kocsmában, vendéglőben, baráti társaságban) érvényesült.

A munkás a közösségi művelődés helyett többnyire a tömegkommunikációs intézmények szolgáltatásait választotta. Kultúrájában az értékek helyét a „hírek” és az „információk” foglalták el. A felhalmozott kultúrahordozó eszközök útján jut „kollektív élményekhez”. Amennyiben kimozdul a „falak” közül, akkor a kulturális élet kényszerpályára téved, szembesül a mindinkább önfenntartásra kényszerülő intézmények szűkülő kínálatával. Ezek és saját motivációi alapján a kultúrában mindjobban érvényesülő belső törvényszerűségeket erősítik: a kellemes élmények keresését, a szórakozás iránti igényeinek folyamatos kielégítését,²⁵ a legkisebb erőfeszítés elvetését.

Elkülönült egymástól – még egy családon belül is – az élni, szórakozni vágyás a munkától és a ta-

20 Vitányi, im. 133.

21 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor – szerzőpáros azt is hangsúlyozza, hogy a szokás- és hagyományörző értékrendszer nem egyszerűen a parasztok értékrendje, jöllehet a parasztság és a közvetlen parasztszármazásúak közül követik a legtöbben. Ld. részletesebben: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1983 *Értékrendszereink*. Budapest, Kossuth, 71.

22 Vitányi, im. 38.

23 Fukász György 1985 Csepeli munkások életmódja és szabadidő-szokásai (Tanulmányok az ismeretterjesztés számára). *Módszertani Műhely*, 1:8.

24 Vitányi Iván 1985 Az idő felosztása, mint társadalmi probléma. *Világosság*, 1:6-16.

25 Jánosi, im. 96.

mulástól, a közélet a magánélettől. A közösséglvű emberi értékeket mindinkább háttérbe szorította az egyéni érvényesülés elve és lehetősége. A „második gazdaság” a munkások jelentős részét ugyanakkor újfajta gépekkel, általában a saját szakmájuktól (és természetesen szakműveltségüktől) merőben eltérő eljárásokkal és információkkal ismertette meg. Akik korábban faforgácsolást végeztek egy bútorgyárban, a kiskertjükben a gyümölcssteleptetés során, a veteményes művelése közben újfajta ismeretekhez jutottak. A munkássá átrétegződött parasztság pedig hasznosította régebbi tudását.²⁶

A szellemi felemelkedés feszített ütemű megvalósítását szolgáló „mozgalom” jelentős plusz energiát igényelt a munkásoktól. Érthető, ha a brigádok egy része csupán a benevezését postázta a pályázatot meghirdető szervezeteknek, de később kimaradt a versengésből. A kollektívák másik része tovább lépett: elküldte egy-két tagját néhány felkészítő foglalkozásra, mielőtt végképp búcsút mondott a „mozgalomnak”. A maroknyi megmaradó brigád (ezeket többnyire adminisztratív dolgozók és termelésirányítók alkotják) tagjai pedig elosztották egymás között, ki miből készül, egyik-másik kollektíva átverekszik magát a selejtezőkön, s a döntőben ismételtelen bizonyosodik, hogy a jól reprodukálóké, a folyékonyan beszélőké, a gördülékenyen fogalmazóké a pálma. Csodálkozhatunk-e azon, ha ez a „mozgalom” nem túlságosan vonzó a munkások számára? Hiszen megszokták, hogy az életben mindig gyakorlati helyzetekben kell helyt állniuk. A Munka és műveltség „mozgalomban” az embereknek nem az ügyességükkel kellett bizonyítani a műveltségüket, a rátermettségüket, hanem szavakkal, méghozzá olyan elvont fogalmakkal, amelyek használatát nem, vagy alig sajátították el.²⁷

26 A Szolnoki Bútorgyárban 1982-ben azt vizsgáltuk, hogy a munkások szabadidős tevékenységszerkezete változik-e az ötnapos munkahétre történő áttérés következtében. A kérdőívvel kombinált mélyinterjú vizsgálat többek között azt igazolta, hogy a bútorgyáriak a megnövekedett szabadidejüket többletmunka végzésére fordítják. T. Kiss Tamás 1983 *Szabad-e a szabadidő? Kutatási jelentés a Szolnoki Bútorgyárban végzett vizsgálatról (interjúelemzés)*. Szeged, Megyei Ifjúsági és Művelődési Központ adattára. Szolnok, (kézirat) és T. Kiss Tamás 1984 *Mozaikok a (munkás)művelődésről. Kutatási jelentés a Szolnoki Bútorgyárban végzett vizsgálatról (kérdőívelemzés)*. Szeged, Megyei Ifjúsági és Művelődési Központ adattára. Szolnok, (kézirat)

27 Maróti Andor 1984 *Tanulmányok a művelődésről*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 157.

Az egyre nehezebb és ebből fakadóan mind bürokratikusabb szervezést igénylő, didaktikus módszerekkel serkentett „mozgalom” a meghirdetőknek és a brigádoknak egyaránt terhükre kezdett válni. Az üzemek, a szakszervezeti funkcionáriusok és a munkásművelődési előadók zöme mégis ragaszkodott hozzá. Valamennyien úgy ítélték, hogy a Munka és műveltség brigádvételkedő a művelődés-önművelődés jegyében – építve a szakszervezetek munkájában még fellelhető mozgalmi elemekre – megpróbálja terjeszteni a kultúra magasabb rendű értékeit. A munkavégzésre szerveződött brigádokat időnként közös (vagy majdnem közös) gondolkodásra, töprengésre próbálja készíteni, olyan problémák kapcsán, amelyek nem tartoznak szükségszerűen a mikrovilágukhoz, a mindennapi érdeklődési körükhöz.

A brigád(tag)ok zöme viszont elutasítja az enciklopédikus műveltségeszményen nyugvó követelményeket. Nem tanulni és nevelődni, hanem a jelenleginél sokkal differenciáltabb keretek és formák segítségével művelődni szeretnének.²⁸ Az enciklopédikus műveltség sajátja az, hogy maga alá rendeli a művelődő embert, akinek vagy megszűnik minden önállósága, vagy ez az önállóság háttérbe szorul a művekben testet öltött alkotói szándékhoz képest. A művelődést az alkotáshoz mérve lényegtelen mozzanattá teszi, csupán az átvétel, a tudomásvétel aktusára korlátozza.²⁹

Lépés és léptékváltás

Az ötvenes években annak a munkásnak a fényképét helyezték el a munkahelyi dicsőségtáblán, aki el sem mozdulva az esztergapadtól – egészségét kockáztatva, segítséggel, vagy akár selejt árán – háromszáz százalékkal is túlteljesítette a tervet. Ma arra a munkásra lenne szüksége a társadalomnak, aki felelősséget érez önmaga tetteiért, nem szemléli kívülállóként a „köz” dolgainak és saját életének alakulását, fejlődését.

28 Köpf, im. 12.

Csongrád megyében 1985 tavaszán 500 kérdőívet küldtek ki a szocialista brigádoknak, hogy kikérjék véleményüket a Munka és műveltség „mozgalomról”. Összesen 57 brigád válaszolt és szinte valamennyi a „túlzottan magas követelményekre” „az iskolás módszerekre”, a „lexikális tudás számonkérésére” panaszkodott.

29 Maróti, im. 56.

A munkásság művelődése a két világháború között az osztályharc fontos és értékes részét képezte, 1944 és 1950 között pedig társadalomformáló erőt jelentett. A munkásmozgalom hármaskörű funkciója az ötvenes években felbomlott és torzulásokat szenvedett. A funkció elemei elkülönültek egymástól, mind jobban intézményesültek, elveszítették rugalmasságukat és mozgalmi jellegük is meggyengült. A konszolidációs politika ismét egységesen értelmezte a munkásmozgalom hármaskörű funkcióját, viszont úgy folytatni, ahogyan 1948/49-ben abbamaradt, már nem lehetett. A szocialista brigádokra épülő, újszerű kulturális modell, a társadalmi-gazdasági változások sokasodó és sajátosan újrafogalmazott kérdéseire csak rövid ideig tudott hasznosítható feleleteket adni. Közrejátszott ebben az is, hogy a munkásművelődés égisze alatt főként olyan akciók kerültek meghirdetésre, amelyek a munkások tömeges – felülről vezérelt – művelésére (nevelésére) helyezték a hangsúlyt.³⁰ Az elvben közművelődési, de megvalósulásában kampányjellegűvé váló népművelési program óriási energia-befektetést igényelt a szervezőktől és résztvevőktől egyaránt. Szinte törvényszerű, hogy a munkásművelődés a fokozódó társadalmi-gazdasági nehézségek következtében mindinkább üzemi-munkahelyi keretek közé szorult, több helyen a szocialista brigádok évenként megrendezett vetélkedősorozatává zsugorodott.³¹

Bebizonyosodott, hogy a munkásművelődés nem különíthető el a „köz” művelődésétől. Nem lehet „széplélek-típusú művelődés” sem, amikor az olvasás, a filmek nézése, a tárlatok látogatása, a vers megtanulása önmagában vett érték. Az egyén számára a kultúra ugyanis annyit ér, amennyire azt a létviszonyai igénylik.³²

Magyarországon a reformok általában a kultúra-művelődés talajáról indultak ki. A hatvanas években kibontakozó reform azonban gazdasági indíttatású volt, amely szerkezetével valósággal rátelepedett a társadalomra, megbontva a kultúra és a közművelődés kapcsolatát. Az új gazdasági mechanizmus előkészületeinek kérdései közül ugyanis a kulturális területek fejlesztése kimaradt.

30 Köpf, im. 12.

31 Soós Pál 1984 Művelődéspolitikánk néhány alapkérdéséhez. In: *Művelődéspolitikánk 25 éve*, im. 213.

32 Vitányi Iván 1984 A művelődéspolitika alakulása és a közművelődés. In: *Művelődéspolitikánk 25 éve*, im:158

Ismét bizonyossá vált, hogy az eszmények nem építhetők tervekbe.³³ A szocialista brigádok hiába határoztak úgy, hogy szocialista módon fognak dolgozni, élni, művelődni, ha a társadalmi valóság ezt nem tette lehetővé. A brigádok érdektelenné váltak a művelődésben, mivel nem azt valósították meg, ami a kultúra lényegét jelentette: az önkéntes megismerés élményét. Így volt ez annak ellenére, hogy az alapvető célt maguk is fontosnak tartották. Sajnos a Munka és műveltség „mozgalom” műveltségfelfogása is azt sugallja, hogy a művelődés nem más, mint „ráérő” emberek időtöltése”, ahol az elsajátítás eredménye magánügy, egyéni kedvtelés, vagy küzdelem, anélkül, hogy bármely közösségi szükséglet-hez igazodna, gyarapítaná azt.

Ma már tudjuk, sokkal alaposabban, körülmények között figyelembe kellett volna venni a munkásság rétegzettségét. Azt, hogy a rétegződés főbb törésvonalait a munkajelleg-csoportok adják. A rétegek között jelentős különbségeket találunk nemcsak a jövedelem, a fogyasztási szerkezet, az életkörülmények tekintetében, hanem az életminőségben és a kulturális viszonyaikban is. A munkások művelődési folyamatába a hagyományok mellett a regionális települési adottságok – az ország „centrális” és a „perifériális” viszonyai – ugyancsak erősen bejátszanak. Kutatások igazolják, hogy a társadalmi struktúrában és életformában elfoglalt mai helyzet jelentősen meghatározzák az egyénnek a munkamegosztásban korábban elfoglalt helye.³⁴

Megváltozott a „munkás – paraszt – értelmiségi” ideologikusan rögzült társadalomkép is. Egymástól eltérő érdekekkel és anyagi háttérrel rendelkező rétegek, csoportok alakultak ki, amelyekről korábban sem gazdasági, sem társadalmi, sem kulturális értelemben nem készült elemzés.

Nyilvánvaló, hogy a differenciálódó munkásság ma létező egyetlen művelődési modellje mellett többféleképpen volna szüksége. Olyanokra, amelyekben érvényesül a kultúra belső mozgástörvénye; ame-

33 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1984 A művelődéspolitikai irányelvek néhány tanulsága a művelődésszociológia szempontjából. In: *Művelődéspolitikánk 25 éve*, im. 139.

34 Lőrincz Judit 1982 A munkások kulturális helyzetéről, művelődéséről (Az elmúlt tizenöt év kutatásai, vizsgálata alapján) In: *Tanulmányok a közművelődés helyzete és fejlődésének távlatai című kutatási főirány 1978–80. évi vizsgálatairól*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 56-77.

lyek érdekegyeztetéseket-érdekütköztetéseket is felvállalnak; amelyek elősegítenék a tagság érdekét, értékrendjét és céljait önszervező módon képviselő közösségek kialakulását. Nonszensz, hogy amíg egyes intézmények fenntartása és működtetése egyre inkább közösségi erőforrásokra terhelődik – mert az állam „kivonul” –, politikailag szinte semmi sem történt annak érdekében, hogy a közösségi (lakossági) igények a helyi művelődés stratégiájában is meghatározó módon érvényesüljenek.³⁵ Pedig a különféle modellek lehetővé tennék, hogy a különböző rétegek és csoportok nemcsak konzultatív módon, hanem determinatív erővel kapcsolódjanak be mikro- és makro-világuk alakításába.

A munkások művelődése, az összlakosság többségét kitevők művelődése; kulturális aktivitásukkal affinitásukkal alapvetően befolyásolják a közművelődés tekintélyét, tartalmát és formáit. Műveltségük meghatározza a gazdaság fejlődését; a társadalom demokratizálódását, a nemzeti és egyetemes kulturális értékek társadalmiasulását.

Ez a vélemény – bár régebben fogalmazódott meg – ma sem veszítette érvényét.

---

³⁵ Thoma László 1985 Esszé a művelődéspolitikai gondolkodásunk alakulásáról. *Kultúra és Közösség*, 6:22.

MI A SZEREPE A KULTÚRÁNAK A GAZDASÁG FEJLŐDÉSÉBEN?¹

Evidensnek látszó, és oly gyakran elhangzó kérdés jutott az eszembe, amikor a *Budapesti Népművelő*, 1986. 2. számában megjelent *Változások és válságok* címmel vitára bocsátott írásom eszmecserevé szelídült, egymást támogató, kiegészítő, erősítő hozzászólásait olvastam.

Nincs szándékomban a problémát (munkásművelődést, munkahelyi művelődést) több irányból taglaló írásokat kivesézve, lezáró-összegző dolgozattal „letudni a vitát”, vagy pontot tenni az eszmecsere végére. Ugyanis a valódi vita még ezután következik, meglehet, hogy nemcsak a lapok és folyóiratok hasábjain!

A valóság-gyakorlat naponta igazolja, a munkásember értékét az adja meg, hogy mit, mennyit tud, és azt hogyan alkalmazza; a kultúra-művelődés együttese mit jelent és mennyit ér a gazdaság számára. Tarthatatlannak bizonyuló álláspont, amely a kultúrát eleve a gazdaságon kívüli tényezőnek tekintti, olyannak, amit a produktív termelő ágazatnak „kell eltartani”. (A közgazdászok és gazdasági szakemberek-vezetők gyakorta használják-hangoztatják ezt a kifejezést. *Vitányi Iván* szerint még mindig jobban hangzik, mintha azt mondanánk, hogy a kultúra a termelés „kitartottja”. Jóllehet, ebben a helyzetben a kultúra-művelődés talán jobban járna, mivel a „kitartottak” néha többet kapnak az „eltartottaknál”).

Az említett szemlélet a kultúra részesedését (helyét, funkcióit, szerepét a társadalom egészében) az ún. „maradékélv” alapján jelöli ki, kialakítva egy olyan mértékegységet, amely mindenkor megszabja, hogy a kulturális ágazat hány százalékát kaphatja a nemzeti jövedelemnek. Vitatható az a nézet is, amelyik a gazdasági állapotok és a kultúra-művelődés fejlesztése között egyenes összefüggést lát. Vagyis az eredményesebb és hatékonyabb termelés esetén több, nehezebb és gazdaságtalan(abb) termelés miatt pedig kevesebb pénz jár a kultúrának. A nézet ugyanis egyféle „hamis dualizmust” takar.

Az „emberi tőkébe” való beruházást, a gazda-

¹ Mi a szerepe a kultúrának a gazdaság fejlődésében? 1987 *Budapesti Népművelő*, 4:15-16.

sági-termelési összefolyamat szerves részének szükségességét tekinteni. Amennyiben csupán gazdaságilag, közgazdasági szempontból elemezzük a termelést, akkor is mindig fellelhető-kimutatható „egy olyan tényező”, amely a szűken értelmezett munkafolyamatba „kívülről került bele”. A „tényező” pedig nem más, mint a műveltség, tudás, ismeret, szakképzettség.² Ahogy a korábbi évtizedekben az „emberi tőkébe”, akár a szocialista brigádok hármasszavának (szocialista módon dolgozni, élni, művelődni), akár a felnőttoktatásnak-nevelésnek, vagy a közművelődésnek, illetve munkásművelődésnek a jegyében történt beruházások milyen eredménnyel vagy következménnyel jártak, az napjainkban mutatkozik meg.

Az ún. munkaerő-átcsoportosítás aligha egyszerű technikai feladat-eljárás. Az életmódváltás, életvitel-módosulás ugyanis számos és bonyolult problémával jár (tapasztalhattuk az eddig lezajlott mobilizációkból). Az átképzés, a tanulás pedig jelentős erőfeszítést igényel a munkástól. A tanulást az „viseli el”, aki a munkanélküliség lelki-pszichikai terhe ellenére is képes helytállni. Vagyis olyan életkultúrával rendelkezik, amelybe, és amelyre szervesen beépülhet az új szakismeret, képes a „munkanélküliség kreatív túlélésére”.

A kultúrának-művelődésnek – a gazdasági szerkezetben és fejlődésben jelentkező – „mai problémája” éppen ebből vezethető le. Az iparosodás-urbanizáció előtt ugyanis nagyobb volt a lehetősége annak, hogy a parasztok – kézművesek – munkások egy viszonylag harmonikus és szerves életkultúrát alakítsanak ki. Az új ipari-gazdasági fejlődés Magyarországon az utóbbi negyven évben bekövetkezett „földnek hátat fordítva, irány a gyár” munkaerő átcsoportosítások széttöredezték, vákuumba sodorták ezeket az életviteli hagyományokat. A mai munkásoknak, hogy viszonyaiknak megfelelőbb életkultúrát, tehát egy magasabb rendű, szerves életkultúrát küzdjenek-harcoljanak ki maguknak,

² *A szocialista társadalom kívánatos művelődési modellje, a lehetséges fejlesztési stratégiák Magyarországon, I-IV. köt.* (kézirat) MTA Művelődéskutató Bizottságának megbízásából összeállította Vitányi Iván. Budapest, 1980. január, március, május.

nagyobb mértékben és intenzívebben kellett volna elsajátítaniuk (interiorizálniuk, tehát belsővé tenniük) a kulturális – főként a munkakultúra – értékeket. A szocialista brigádok törekvései túlságosan erőteljenek, bizonytalanoknak, de leginkább talajtalannak bizonyultak. (Gyakorta nem is miattuk, hiszen milyen értékeket fogadjanak el ebben az értékválságos világban). Jelentősen közrejátszott ebben az, hogy a munkahely kulturális valósága sem motiválta arra a munkás(oka)t, hogy ki-ki lépjen, képessége, ideje stb. szerint mélyítse önmaga kulturális szintjét és ezzel növelje munkahelyének, illetve termelőmunkájának kulturáltságát is. Nem, vagy alig volt lényeges, hogy „mit hoztak magukkal”, amikor munkára jelentkeztek, hanem az volt a fontos, hogy „mire valók, mire kell használni őket, mit kell csinálniuk”. Amikor pedig kiderült, hogy „eladhatatlan termékeket állítanak elő”, vagy „csapnivaló munkát végeznek”, akkor készen állt a magyarázat: „hát korszerűtlen a termékszerkezet”. Ezt az indoklást a munkás is elhitte, mert korábban „meg voltak elégedve” a munkájával, hiszen évente többször is jutalomban részesült.

A munkásság számszerűleg is igen jelentős rétegeinek alapvető kulturális és műveltségbeli hiányosságai végérvényesen kikerülhetetlen tényei lettek gazdasági életünknek. Bizonyítja ezt – többek között – az is, hogy azok a vállalatok-üzemek sem állítanak elő igazán piacképes termékeket, amelyek az immár aggasztóan nagyra növekedett külföldi hitelekkel vásárolhattak maguknak korszerű termelőeszközöket, hozzájuk illő nyersanyaggal. (Csupán megjegyzésként annyit, hogy olyan üzem, gyárat, termelőszövetkezetet még nem láttunk, amely nem az ésszerűtlen gazdasági beruházások, a gyenge minőségű termékek, vagy a rossz kereskedelmi mérleg, hanem a művelt munkásember és a színvonalas kulturális élet miatt ment volna tönkre).

Napjainkban egyre gyakrabban halljuk, olvassuk, hogy szükség van a „termelészervezet korszerűsítésére”, a „gazdaságtalan termelés felszámolására”. A szanálás mellett már lehetővé vált a termelőegység (gyár, üzem, kombinát, termelőszövetkezet) megszüntetése, amely következtében munkaerő-átcsoportosításokra kerül(t) sor. Folytatva a gondolatmenetet: az alapvető kérdés – bár másként megfogalmaztuk meg – továbbra is a régi. A munkaerő-átcsoportosítással együtt járó átképzés valóban korszerű ismeretek birtokosaivá teszi-e a több százezer munkásembert, vagy továbbra is az a

modell marad érvényben, amelyik a „mire kell most használni őket, mit kell most csinálniuk” szemléletet jelenti? Durkó Mátyás³ méltán hangsúlyozza a felnöttek művelődési motivációinak meghatározó szerepét. Magam sem hiszem azt, hogy a VOSZK tiszavasvári⁴ üzemében dolgozó 56 varrónő közül a termékszerkezetet és (gazda) váltást követően 43 azért „jelentkezett” konyakmeggy-készítő tanfolyamra, mert mindegyik szeme előtt a konyakmeggy-gyártás érdekessége, izgalma merült fel, mint tanulási motívum.

„Tudás nélkül – írta Lenin 1895-en *Liebknecht* nyomán – a munkások védtelenek”.⁵ A műszaki fejlesztés akkor lehet igazán hatékony, ha az emberek, akiket ez érint, és akiknek végre kell hajtani, nem egyszerűen elszenvedik az intézkedéseket, hanem átlátják annak szükségességét. Sok helyen elválasztották egymástól a felnőttoktatást és a művelődést. Pedig a termelő jelleget nemcsak a szűken értelmezett felnőttoktatás keretei között folyó ilyen-olyan szakmai, technikai és prakticista ismeretek biztosítják, hanem az általános műveltségi elemek is. A technikát nem elég csupán importálni egy adott munkaterületre, munkakollektíva tevékenységébe. A befogadó közegnek rendelkeznie kell azzal a szükséges-elégéses tudással, képességgel, hogy a saját életkultúrájába szervesen beépíthesse, integrálhassa a fejlettebb munkakultúrát. A termelékenység növelése (az új technika hatékony felhasználása) az új emberi viszonyok kialakítását is megköveteli. Az új technika átvételével, új együttműködési formákat, új szervezeteket is ki kell alakítani a munkások.

Napjainkban gyakorta példálózunk a „japán csodával”. A hivatkozások többnyire megemlítik, hogy az adott üzemben mennyire figyelembe veszik az emberi tényezőt, a dolgozók mindennapi életének alakulását, hogy miként segítik az emberi gondok megoldását. Pedig hazai modellel is előhozakodhatnánk, például a 19. század végén egybeszerveződött Rimamurányi-Salgótarjáni RT-vel, amely határozott gazdasági és műszaki, de legalább szociális és művelődési programmal jelentősen hoz-

3 Durkó Mátyás 1986 Társadalmunk mai ellentmondásai és a művelődési motiváció. *Budapesti Népművelő*, 3:3.

4 Zsigmondi Mária 1987 Minden kapu tárva? – 3. Feladni nem szabad! *Nők Lapja*, augusztus 8:12.

5 *A marxista pedagógia története dokumentumokban* 1974 Budapest, Kossuth 2. köt.128-132.

zárjárt a munkások életkultúrájának alakításához. Érdemes közülük néhányat megemlíteni.

A fejlesztés, a termelékenység minőségi-mennyiségi növelése miatt kiemelt szerepet kapott a munkásember teljes személyiségének fejlesztése. A gyár a dolgozóinak szinte valamennyi életmegnyilvánulását figyelemmel kísérte és segítette. Legfontosabb szociális program a lakás volt. A megalakított „Munkás Lakásépítő Szövetkezet”-tel nemcsak a korszerű lakáshoz juttatás volt a cél, hanem az is, hogy kialakuljon egy olyan munkáskolónia, amelyben apáról fiúra száll a „gyárban dolgozni tudás és jog”. A vállalat például azt sem engedélyezte, hogy a munkások betegsegélyezésébe, nyugdíjügyeibe az állam beleavatkozzon. A megalakított „táppénztár járulékot” zömmel maguk a munkások adták össze, de bizonyos összegekkel az üzem is támogatta az alapot.

A korabeli Magyarországon az elemi népiskolák hatosztályosak voltak, sajnos a gyerekek zöme csupán négyet végzett el. A *Rimamurányi-Salgótarjáni RT* által létesített és működtetett iskola viszont nyolc osztályos volt. A gyár szakiskolát is működtetett, ahol szakmunkásokat képeztek, és ez még akkor is hasznos volt, ha a végbizonyítvány csak a gyár munkahelyeire adott képesítést. Népművelési Központ és *Olvasó Egylet* létesült, amelyen belül különféle közösségek – dalárda, zenekar, színjátszó csoport – tevékenykedtek.⁶

Mi a helyzet ma ezen a téren a jogutód portáján, az *Ózdi Kohászati Művek-ben*? Legalább két és fél ezer munkást kellett 1987-ben elbocsátania a gyárnak, hogy felszámolja a „gazdaságtalan termelést”. Nyilvánvalóan azoktól „szabadultak meg”, akik „nélkülözhetőek” s valószínű, hogy ezek többségét azok adták, akik nem végezték el a nyolc osztályt. Az üzemben maradók átképzését viszont csak akkor lehet megkezdeni, ha a gyár rendelkezik a gazdasági kibontakozás hosszú távú programjával. Vállalkozni viszont hatékonyabb és kulturáltabb termeléshez szükséges tanulásra csak akkor érdemes, ha biztosított a „kifutási idő”. Egyébként nem éri meg.⁷

Egyetértek *Maróti László* megállapításával,⁸ hogy a nyolcvanas évek Magyarországon már semmilyen művelődési kezdeményezés nem lehet sikeres, ha azt be akarjuk „skatulyázni a munkásművelődés keretei közé”. Arról azonban mégsem feledkezhetünk meg, hogy a munkások művelődése az összlakosság többségét alkotók művelődése; kulturális aktivitásukkal, affinitásukkal alapvetően befolyásolják a közművelődés tekintélyét, a társadalom demokratizálódását; a nemzeti és egyetemes értékek társadalmiasulását. Ezért sürgeti *Németh Ilona*⁹ is a vállalatokon belüli értékközvetítés művelődésfejlesztési modellek alapján történő kimunkálását, a munka kultúrájának pontosítását, adekvát alkalmazását.

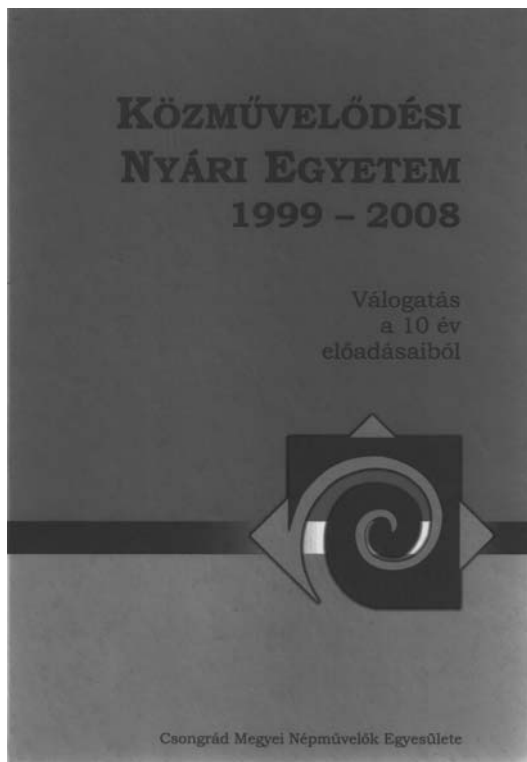
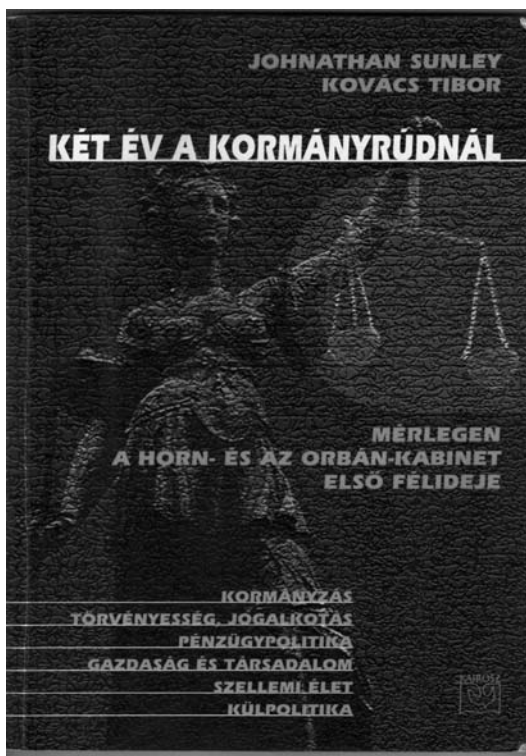
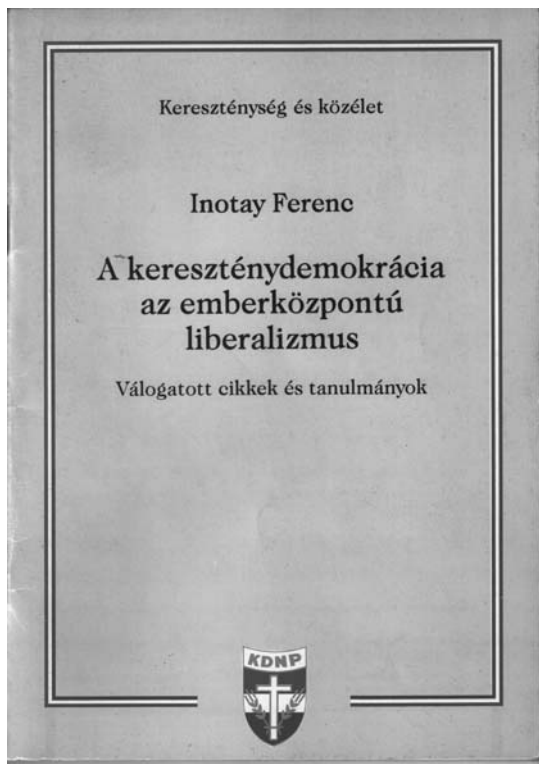
A hatékonyabb munkavégzés szükségességét és munkaformáit az a kézműves és iparos ismerte fel a múltban is, akinek a szakképzettsége élet- és munkakultúrára épült. Most új típusú élet- és munkakultúra fejlesztésre lesz szükség, amely a közeli és a távolabbi jövő munkahelyein csak akkor valósítható meg, ha a kultúra, művelődés nem helyi „munkahelyi –iskolai” tennivalóként fogalmazódik meg, hanem az egész társadalmat átfogó elsőszámú közéleti és magánérdekű feladat lesz.

6 Tóth Árpád 1979 *Nagyüzemi munkások művelődése és műveltsége Ózdon*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda.

7 Fónagy István 1987 Ózdi kártya. *Új Tükör*, augusztus 2:7.

8 Maróti László 1987 Nemcsak a munkásokról van szó. *Budapesti Népművelő*, 2:8.

9 Németh Ilona 1987 Munkakultúra és művelődés. *Budapesti Népművelő*, 3:6.

Szándékok és tör(ekv)ések...¹

Amikor a Pozsgay Imre nevével fémjelzett Hazafias Népfront (HNF) kiállt a népfőiskolai mozgalom zászlóbontása mellett, és több éves előkészítő munkálatok után, 1988. június 2-án, Benda Kálmán történész professzor elnökletével megalakulhatott a Magyar Népfőiskolai Társaság (MNT), olyan civil szerveződés tudott „hídfőállást” kiharcolni a politikai, gazdasági és kulturális rendszerváltás küszöbére érkező Magyarországon, amely az 1990. évi többpárti, szabad parlamenti választásokat követően a társadalmi viszonyokban komoly esélyt jelentett egy régi-új típusú művelődési-felnőttoktatási intézményrendszer megszerveződéséhez.

Pedig a jól ismert nyugat-európai típusú népfőiskolák magyarországi meghonosítására irányuló XX. század végi – immár sokadik – törekvést az 1980-as években is sokan megkérdőjelezték, életképességét szkeptikusan fogadták. Számos művelődéspolitikus és közművelődési szakember akadt, aki – különféle ideológiai vagy szakmai terminológiákba burkolt indokokkal – fenntartásait fogalmazta meg ezzel az intézménytípussal szemben. A népfőiskolák elleni támadásokat mégsem te(he)tte már teljesen magáévá a Művelődési Minisztérium. A kulturális élet központi, állami irányítója nem állított akadályokat a Társaság megalakulása elé, de arról sem biztosította a szervezetet, hogy segítséget nyújt a mozgalom intézményesüléséhez.

A váratlanul felgyorsuló kül- és belpolitikai változások és események hatással voltak a népfőiskolai gondolat megítélésére is. A politikus Pozsgay Imre, az akadémikus Benda Kálmán helye, szerepe, tekintélye, a körjük szerveződő neves szakemberek mind nagyobb száma, a Művelődési Minisztérium apparátusában megjelenő (az akkori terminológiával) „másként gondolkodók”, a társadalmi rendszerváltást szorgalmazó erők hatására, nyomására,

és a tárca felső vezetésében bekövetkező személyi változások következtében egyre kedvezőbb feltételei kezdtek kialakulni a népfőiskolai mozgalom megszerveződéséhez.

Az egymást váltó miniszterek közül a Magyar Népfőiskolai Társaság céljait – és programjának jelentőségét a rendszerváltás előtt álló Magyarországon kulturális életének alakításában – Németh Miklós kormányának (1988.XI.24.-1990.V.22.) művelődési minisztere (1989.V.10.-1990.V.22.), Glatz Ferenc ismerte fel.

A Társaság elnökéhez szakmai és emberi kapcsolatokkal egyébként is kötődő miniszter határozott és konkrét lépéseket tett annak érdekében, hogy a művelődés-felnőttoktatás nyugat-európai típusú, hazai előzményekkel már rendelkező intézményrendszerének kialakulását állami eszközökkel is támogassa.

A minisztériumban a Közművelődési Koordinációs Titkárság (1989-től főosztály) feladata lett a Magyar Népfőiskolai Társaság törekvéseinek és munkájának segítése. Hogy ez a támogatás miben és miként nyilvánult meg, azt a korabeli levelezések, feljegyzések, jegyzőkönyvek pontosan dokumentálják. Segítségükkel szinte lépésről-lépésre nyomon követhetők a tárca vezetőjének és munkatársainak a népfőiskolai gondolat meghonosítása és intézményesítése érdekében kifejtett törekvései.

¹ Szándékok és törekvések a népfőiskolák magyarországi intézményesítésére. (Az 1989. május 30-a és 1990. áprilisa között született dokumentumok. 1998 *In Az újrászületés krónikája. Tíz év a magyar népfőiskolai mozgalom történetéből. Az emlékezetben. A sajtó tükrében. A dokumentumok tanúsága szerint.* Szerk. Trencsényi Imre. Budapest, Magyar Népfőiskolai Társaság, 264-274.

Dokumentumok

Magyar Népfőiskolai Társaság
Budapest I. Corvin tér 8.

Budapest, 1989. május 30.
MNT-41/89.
Művelődési minisztérium
Glatz Ferenc miniszter

Budapest
Szalay u. 10-14.

Tisztelt Miniszter Úr!

Szeretnék, ha sok teendője közepette is időt tudna szakítani arra, hogy megtisztelje a Magyar Népfőiskolai Társaság közgyűlését, s ott felszólaljon.

Engedje meg, hogy a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöksége nevében a közgyűlésre tisztelettel meghívjuk.

Benda Kálmán
elnök

Tóth János
titkár

Melléletek!

Közművelődési Koordinációs Főosztály

F e l j e g y z é s

Dr. Józsa György minisztériumi igazgató elvtárs részére

Tárgy: a Magyar Népfőiskolai Társaság (MNT) a Hazafias Népfront tagszervezeteként 1988. június 2-án alakult meg. Ez év májusától pedig önállóan bejegyzett egyesületként működik.

Az MNT olyan új típusú, a tízes évek és a két világháború közötti időszak népfőiskoláinak (és népfőiskolai tanfolyamainak) a progresszív örökségét is felvállaló közösségek megalakulását szorgalmazza és támogatja, melyek hatékonyan hozzájárulnak az egyén aktív és alkotó közösségeihez. Ezt bizonyítja a Társaság eddigi tevékenysége és az 1989. évi programja is, amely fontos feladatnak tekinti a szervezet kiépülését, kapcsolatrendszerének hazai és nemzetközi bővítését.

Figyelemre méltó az egyesület nemzeti művelődési programtervezete. Ez lényegre törően és karakteresen fogalmazza meg mindazt, ami a megalakult, illetve megalakuló népfőiskolákat, egyesületi, a tagokat állampolgári jogaik alapján megilleti.

Társadalmunk demokratizálásában értékes szerepet töltenek be az egyesületek és az alakulófélben lévő különféle önkormányzati formációk. Véleményünk szerint a minisztériumnak érdeke, hogy a helyi társadalmakért felelősen gondolkodó és cselekvő népfőiskolai közösségek gyarapodjanak és megerősödjenek.

Javasoljuk, hogy a miniszter elvtárs levélben biztosítsa támogatásáról a Magyar Népfőiskolai Társaságot.

A levél tervezetét mellékelem.

Budapest, 1989. június 2.

Dr. Fodor Péter

Levéltervezet!

Magyar Népfőiskolai Társaság
Benda Kálmán elnök

Budapest
Corvin tér 8.

Tisztelt Elnök Úr!

A Magyar Népfőiskolai Társaság közgyűlésére szóló meghívót köszönettel vettem.

Szíves megértésüket kérem, de a Társaság közgyűlésén – elfoglaltságom miatt, szándékom ellenére – nem tudok részt venni.

Munkájukat eddig is figyelemmel kísértem, és azt tapasztalhattam, hogy hasznos és eredményes tevékenységet folytatnak. A vezetésem alatt álló minisztériumnak is érdeke, hogy a helyi társadalmakért felelősen gondolkodó és cselekvő népfőiskolai közösségek száma gyarapodjon, és ehhez támogatásunkról biztosítom Önöket.

Kérem, hogy segítsék elő a helyi demokráciát, az egyén, a közösség és környezetének szerves kapcsolatát, és járuljanak hozzá a társadalom működőképességéhez.

A Magyar Népfőiskolai Társaság Elnökségének és a népfőiskolai mozgalom közösségei célkitűzéseinek eléréséhez sok sikert kívánok.

Budapest, 1989. június 5.

Üdvözlettel:

Glatz Ferenc

Közművelődési Koordinációs Főosztály
Előadó: Dr. [T.] Kiss Tamás

Feljegyzés

Pusztai Ferenc államtitkár úr részére

Tárgy: A Minisztertanács balatonszemesi² gyermeküdülőjének népfőiskolai oktatás céljára történő hasznosítása.

A Minisztertanács Központi Üdülőjétől átvett balatonszemesi gyermeküdülő népfőiskolai célokra történő hasznosítása érdekében konzultációt tartunk szükségesnek a Magyar Népfőiskolai Társasággal. E megbeszélés lehetővé tenné az érdemi együttműködési készség kölcsönös kinyilatkoztatását. A működtetésre az alábbi formákat tartjuk elképzelhetőnek.

1. A tanév befejezését követő három nyári hónapban a jelenlegi óvodások iskolaépületét – szükséges átalakításokkal – költségtérítéssel olyan családi népfőiskolai üdültekre lehetne hasznosítani, ahol színvonalas gyermekfoglalkozásokra, közösségi programokra-tevékenységekre, közös élményszerzésekre épülne a család pihenése és rekreációja.

2. Az őszi és a téli időszakban a jelenlegi iskoláskorú gyermekek lakóépületben – téliestéssel –, részint bentlakásos népfőiskolai kurzusokat, részint egyéb képzéseket, továbbképzéseket lehet szervezni.

3. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy az épületek hasznosítására, a programok kidolgozására a minisztérium a Magyar Népfőiskolai Társaságot kérné fel.

4. A hatékony kihasználás érdekében maga a tárca szervez népfőiskolai jellegű népfőiskolai jellegű tanfolyamokat. Erre évenként pályázatokat hirdet meg, amely finanszírozását a Pro Cultura Hungariae Alapítvány keretében létrehozandó Népfőiskolai Mozgalomért Alapítványból lehetne biztosítani.

2 Az üdülő Balatonszemes és Balatonöszöd határán helyezkedett el, ezért hol az egyik, máskor a másik település neve szerepel a dokumentumokban. A minisztériumi ügyintéző T. Kiss Tamás, aki 1987. február 1-től, 1991. április 1-ig a tárca főosztályának főelőadója.

5. Elképzelhető, a tárca külön megállapodás keretében évente határozott időszakra átadja az objektumot a népfőiskolai társaság részére.

6. Tisztázandó, hogy az intézmény alapvető működtetéséhez szükséges feltételeket ki biztosítja, és milyen feltételekkel bocsátja mások rendelkezésére.

Budapest, 1990. február 5.

Dr. Fodor Péter
főosztályvezető

Művelődési Miniszter

Benda Kálmán
Népfőiskolai Társaság
Budapest I.
Corvin tér 8.

Kedves Barátaim!

Az elmúlt év őszén a Népfőiskolai Társasággal kezdeményezésemre beszélgetést folytattunk. Váztoltam, hogy a népfőiskolai mozgalomnak az 1990-es évek Magyarország kulturális intézményrendszerében jelentős szerepet látok. Azt is váztoltam – és azóta a hazai népművelés szervezetének is javasoltam figyelmébe –, hogy az 1990-es évek Magyarországon a felnőtt képzésnek és a felnőtt önképzésnek rendkívüli szerepe lehet. A magyar társadalom nincs felkészülve gondolkodásában annak befogadására, hogy a képzés nem zárulhat le az állami vagy általában a kötelező iskoláztatással. Arról a kevés önállóságról is leszoktatják az embereket, amely önállóságot a polgári társadalom olt az egyénbe. Ne várjon a büdzsétől és valami állami fennhatóságtól mindent az állampolgár, így saját élete végéig tartó képzését sem. Az államtól, a mindenkor kormányzattól azt követelje meg, hogy a lehetőségeket biztosítsa számára, hogy segítse olyan intézmények létrehozását, mely intézményeket azután már ő, az autonóm egyéniség, vagy az autonóm egyéniségek kisebb közösségei berendeznek maguknak. Amikor egész kultúrpolitikai vonalvezetésben a rövid idő adta lehetőségeken belül is igyekszem következetesen az állami paternalizmus alól felszabadítani kulturális intézményeinket, tenni kell azért is, hogy az emberek igényeljék az önálló gondolkodást, és nemcsak a gondoskodást. A diktatúrának éppen egyik lényeges sajátossága, hogy az egyének a bizonytalanság helyett az ún. biztonságot igénylik, de azt azután már diktatórikus államhatalom akarja megszabni, hogy ki részesedjen ebben a gondoskodásban és mire terjedjen az ki.

Az oly sokat emlegetett alulról jövő kezdeményezésnek csak akkor lehet tere a politikában, ha a társadalom hozzásegődik a kezdeményezésekhez. A népfőiskolai mozgalomra ebben az értelemben küldetészerű szerep vár. Alulról jövő kezdeményezéseket kell szerveznie, a társadalom számára olyan kereteket kell biztosítani, amelyeket függetlenül az állami képzési formáktól, a társadalom iskolarendszerén kívüli állandó képzését-önképzését, továbbképzését, átképzését biztosítja. Ugyanakkor a népfőiskolai mozgalom egy olyan intézmény lehet, amelyik a különböző képzési formáknak a sokszínűségét biztosítja.

Éppen azért, hogy nem egy törvényileg rendezett képzési keret együtttest tartalmaz, hanem felkarolja a szervezeti és tematikai újításokat is. A népfőiskolai mozgalom tehát nemcsak szervezeti kereteket ad a felnőtt társadalom számára a képzés területén, de egyben a legnemesebb értelemben vett felvilágosító folyamat. Többször fogalmaztam úgy: ebből a részben apátiába, részben pedig pörkölt-tudatba esett társadalomból egy tanuló nemzetet kell formálnunk. És nem a társadalomra erőltetett, felülről hozott törvényekkel, hanem az alulról jövő kezdeményezések felkarolásával és támogatásával. A történelem bebizonyította, hogy a felvilágosult abszolutizmusnak, mint kormányzatai formának gyakran pozitívabb a szerepe, mint a demokratizmusnak, és főként egyszerűbb kormányzási eszköz, mint a demokrácia. De a történelemből azt is tudjuk: az ilyen felvilágosult abszolutizmusok tartós eredményeket nem tudnak eredményezni.

Ezekből az általam ismertetett alapelvekből és elképzeléseimből következnek azok az alapelvek is, amelyeket az oktatáspolitikai koncepció részeként megfogalmaztam: a tanulást életünk végéig tartó tevékeny-

séggként kell felfognunk és a tanulást lehetővé tevő oktatási formákat és intézkedéseket az óvodás kortól a felnőtt korra is kiterjeszkedő intézmény együttesnek tekintem. Vagyis az oktatáspolitikának a maga kormányzati eszközeivel aktivizálnia kell magát a felnőttoktatás területén is.

De ugyanez az elv vezetett akkor is, amikor a szakképzéssel és az átképzéssel kapcsolatban nyugat-európai és világbanki partnereinkkel tárgyaltam. A dinamikusan fejlődő nyugat-európai országokban, mint ismeretes, az átképzés a szakképzés egyik természetesnek vett formája, amelyről részben a munkáltatók, részben az állam gondoskodik. De ugyanakkor az állampolgár maga, saját erejéből is óriási anyagi és erkölcsi erőfeszítéseket tesz, hogy munkaerejét tovább képezze, és ezzel növelje a saját munkaerő értékét. Vagyis az állami művelődéspolitikának, a vállalati szférának és az egyéni kezdeményezéseknek (társadalomjellegű mozgalmaknak) egymás mellett kell, és egyszerre kell létezniük és hatniuk a társadalomban.

A hazai népművelők vezetőivel folytatott eszmecserén is hasonló szellemben vállaltam fel a hazai népművelésben – közművelődésben – tevékenykedők figyelmét: lezárult egy korszak a hazai közművelődés történetében. Sőt, a fentebb vázolt elképzeléseinkből következően én a felnőtt művelésnek és az önművelésnek a segítőt és megszavazóit éppen az eddigi népművelés munkásaiban látom. Úgy látom: noha rossz irányban dimenzionáltak túl, elsősorban propaganda szempontoktól hajtván, vagy más kultúrpolitikai elképzelésekben gondolkodva jobbitó szándékkal a hazai közművelődés feladatait, és ezért a társadalomban van egy közművelődés-ellenesség. De én a közművelődés munkásainak szétengedésében vagy netán intézményeik szétverésében rövidlátó, és társadalomellenes cselekedetet látok. Ezt könnyű kimondani, de sokkal nehezebb tenni valamit akkor, amikor a tanácsi igazgatás és általában az önkormányzatok igazgatása alatt majd azon fognak morfondírozni és dönteni a helyi vezetők, hogy a csatornázásra vagy a közművelődésre költsenek-e? A népművelés –közművelődés – szakemberei a felnőttképzés, az önképzés társadalmi felerősödésének elsőszámú munkásai lehetnek az 1990-es évek Magyarországon. Ezért hívtam fel a népművelési mozgalom vezetőinek figyelmét arra, hogy igyekezzünk közös erővel az új helyzetnek megfelelően megtalálni a volt közművelődési szakemberek és munkájuk helyét. Ilyen irányban folytattam tárgyalásokat Vitányi Ivánnal, az Országos Közművelődési Központ igazgatójával is, a volt közművelődés országos összefogásának szervezeti újra gondolásakor. Sajnos a novemberi választások után világossá vált, hogy a kultúra területén tervezett és kialakított minisztériumi, miniszteri programot is át kell szabni, hiszen június helyett csak februárig lesz Parlament és le kell tennünk több szervezeti koncepcionális reformról, illetve változtatásról. (Így esik az idő rövidegének áldozatául az önálló oktatási, felsőoktatási törvény. Az ezzel kapcsolatos egyetemi, főiskolai strukturális változtatások, de sorolhatnám tovább, a Művészeti Alap, a film, és általában a művészetek terén elkezdett, de félbehagyott reformokat, és magát a kultúra igazgatásának szerkezetváltozásait is).

De a fentebbi alapelvek vezettek akkor is, amikor elkészítettük a minisztérium új gazdasági menedzselési formáinak tervezetét is. Az egyént és ne az intézményeket menedzseljük. Itt több, a szabad művelődést (vagy korábbi értelmezésben közművelődést, népművelést) érintő alapítványt tettünk. Ezek között szerepel egy nagyobb alapítvány „Népfőiskolai mozgalomért”. Az alapítvány célkitűzése kimondta: „A cél a népfőiskolai mozgalom újbóli megindításának érdekében a mozgalom 1945 előtti demokratikus hagyományainak figyelembevételével modern felnőttnevelés, önképzés formáinak kialakítása, pályázatok, mozgalmi kísérletek céltámogatása”. Hangsúlyozom, az alapítványnak épp az az óriási előnye, hogy a társadalom független tagjaiból képzett kuratórium rendelkezik a cél elérése és támogatás odaítélése felett. Ugyanakkor lehetséges egyéneknek, intézményeknek is az alapítvány tőkét gyarapítani. Az alapítvány kezdő összege Magyarországi viszonylatban igen jelentős, 35 millió forint. A kuratóriumba várom a Népfőiskolai Társaság javaslatát, a kuratórium elnökére vonatkozó javaslatokat is.

Őszi megbeszélésünkön kilátásba helyeztem, hogy egy nagyobb épületegyüttest igyekszem szerezni a mozgalom céljaira. A miniszterelnök úrral egyetértésben szerezte meg a tárca e célra a balatonöszödi volt gyermeküdülőt. E több százmillió forint hasznosítása kettős: szeptember 15-től május 15-ig a népfőiskolai mozgalom rendelkezésére bocsátjuk, május 15. – szeptember 15. között pedig a Művelődési Minisztérium családi nyaralójaként funkcionál. Az épület a Balaton partján fekszik és egy turnusban több száz fő

befogadására képes. Az épület átalakítási költségeit a költségvetésből biztosítjuk. (Nem akarom ezzel azokat a nehézségeket elfedni, amely nehézségek a válság-költségvetésben a kultúra általam annyira óhajtott preferálását érintik, de beláthatják Önök is, ez az objektum jelenleg egy több százmillió forintos injekció lehet a hazai szabadművelődés és a népfőiskolai mozgalom új formáinak kimunkálásához). Az épületet a tárca ingyen bocsátja a mozgalom rendelkezésére. Az már az Önök szervezőkészségén és találékonyságán múlik, hogy miként tudják a működési költségeket biztosítani. Szakértő munkatársaim szerint a különböző tanfolyam- és képzési költségek, az épület ingyenes biztosítása (a célnak megfelelő átalakításával együtt) azt jelenti, hogy a képzési költségek mintegy 30-40 %-át biztosítja így a költségvetés. Az alapítvány büdzséje a pályázatok elbírálásával egyidejűleg március 15-től nyílik, a balatonöszödi Népfőiskolai Központ pedig már ez év szeptember közepétől a tervek szerint fogadhat lakókat.

Végül engedjék meg, hogy amikor a népfőiskolai mozgalom új tartalmi célkitűzéseiről tárgyalnak, és megbeszélésünk szerint készítenek számomra is erről tájékoztatót, néhány szempontra felhívjam figyelmüket.

Mint Európa történetével foglalkozó történész is, többször felfigyeltem az európai ún. kisjóléti, szociális államokban meglévő erős népfőiskolai mozgalomra. Külön tárgyaltam e kérdéssel júniusi svédországi tartózkodásomkor és röviden kitértünk a dán, a holland és a belga példákra brüsszeli tárgyalásaimon az európai oktatási miniszterek tanácskozásán. A jelzett alapítvány terhére is, úgy gondolom, hamarosan tehetnének tanulmányutakat e mozgalmak jobb megismerése céljából.

Kérem, figyeljenek arra is, amit már Brüsszelben érzekeltem: nemcsak az állami oktatás, de a népfőiskolai mozgalom is erősen befolyhat az Európához való felzárkózások programjába. Brüsszelben számoltam be arról, hogy ilyen irányú mozgalmakat fognak kezdeményezni.

Javaslom, hogy elképzeléseik kialakítása közben ne feledkezzenek el a fentebb, az átképzés-, képzésről mondottakról. A magyar társadalom széles rétegei nincsenek tisztában azokkal az állampolgári jogokkal és kötelemekkel sem, amelyek pedig döntően kihatnak arra, hogy mit mernek, mire tudnak vállalkozni a mindennapokban. A gazdasági vállalkozások a szakismereti képzettség megszerzésének lehetőségeire nézve is gyakran tájékozatlanok. Én az 1945 előtti népfőiskolai mozgalom legpozitívabb hagyományait, mint történész is abban látom, hogy a népfőiskolai képzés mindig rendkívül „életzagú” volt és segítette a tanfolyamokon résztvevőket a napi gazdasági-szakmai érvényesülésben. (Egyébként szeretném megjegyezni, hogy a brüsszeli tárgyalásaim során arról is szó esett: az átképzéshez kilátásba helyezett és a következő napokban döntésre kerülő több millió márkányi segítségből a népfőiskolai mozgalom számára is tudunk előreláthatóan szeptembertől infrastrukturális beruházásokat biztosítani).

Végül szeretném felhívni figyelmüket a magyarországi egyházak megélnékül tevékenységére. Még mindig vannak, akik az egyházakban az ún. klerikális veszély hordozóit látják, és nem látják azt a szervező és megtartó erőt, amit azok a mindennapok közösségi életében betölthetnek. Ismeretes, hogy az egyházaknak szép tradícióik vannak a népfőiskolai mozgalmak terén is. Kérem, gondolják végig: nem lehetne-e a jelenleg is meglévő közművelődési hálózat és a meglévő népfőiskolai hálózat mellett az egyházak helyi szervezeteit bevonni a népfőiskolai mozgalomba? Én úgy látom, hogy az egyházak épp erre a szociális, kulturális szervező szerepre nagyon is szívesen vállalkoznak és bennük még igen nagy társadalmi tartalékok rejlenek. De hangsúlyozom: ezeket csak megfontolásként ajánlom egy akcióprogram kidolgozásához, amelynek szellemében már észben a tavasztól, de még inkább szeptembertől a népfőiskolai mozgalom megújulását várhatjuk.

Igen fontosnak tartanám, hogy a Népfőiskolai Társaság a népfőiskolai mozgalmat koordináló intézmény, partnere lehessen a kormánzatnak. De mindezt a szervezeti keretet úgy kialakítani, hogy a meglévő népfőiskolák ne valamiféle centralizált intézménynek tekintsék a társaságot.

Budapest, 1990. február 8.

Glatz Ferenc

Közművelődési Koordinációs Főosztály
261/KKF/1990.
Előadó: Dr. [T.] Kiss Tamás

Feljegyzés Glatz Ferenc miniszter úr részére
Tárgy: észrevételek a Magyar Népfőiskolai Társaság elnökének – Benda Kálmán részére – írt miniszteri levélben megfogalmazottakról

A levél tartalma annak a koncepciónak képezi részét, amely – többek között – azt tűzi ki célul, hogy művelődési intézményrendszerünk szerkezetében, funkciójában egyaránt betagozódjon Európa kulturális struktúrájába. A közművelődés esetében ehhez a szerkezetváltáshoz jó lehetőségeket és reményeket kínál a kibontakozó félben levő népfőiskolai mozgalom. E „rég-új” intézménytípus differenciált meggyökerezése és államilag is támogatott kiépítése mellett számos érv sorakoztatható fel.

- Valóban lezárult a hazai közművelődés történetében egy korszak. Olyan új, alulról induló kezdeményezések jelentkeznek a kulturális életben, melyek társadalmilag fontos feladatokat látnak el, igényeket elégítenek ki és teret kívánnak maguknak. Ezek közé tartoznak a különféle népfőiskolák is. Megítélésem szerint egy differenciált népfőiskolai intézményrendszer kiépülésében a jelenlegi művelődési otthon jellegű épületek fontos szerepet tölthetnének be. Alapvetően a felnőttek képzésére, továbbképzésére, átképzésére épülő feladatvállalással nemcsak szerkezetük változna, de funkciójuk is korszerűsödne. Így a szakterület őrizheti azokat az értékeket, amelyek vállalhatók, de tevékenysége közelíthet a helyi önkormányzat, a helyi társadalom igényeihez, szükségleteihez. A társadalmi megfelelés, mint minősítési lehetőség a jövőben valóban érvényesülhet.
- Nem hagyható azonban figyelmen kívül az a tény, hogy a felnőttoktatás megteremtésére és színvonalas végzésére hazánk gazdasági kényszereiből fakadó kihívások és a létrejött, illetve a művelődési otthonokból létrehozandó népfőiskola típusok (személyi, szakmai, tárgyi, működési etc.) feltételei között jelenleg nagyon nagy a távolság.
- A levél tartalmazza ugyan az anyagi források várható (külföldi hitelek, alapítvány, egyéni hozzájárulás), a kérdés azonban mégis csak az, hogy a reálisan rendelkezésre álló összeg tudja-e biztosítani a megcélzott szintet-mércét: az európaiságot. Elkerülendő, hogy a képzések, átképzések csupán formális, „gyorstalpaló” tanfolyamokká szegényedjenek.
- A felnőttoktatás és -képzés hazai helyzete arra figyelmeztet, hogy ezt a problémát érdemben sem az oktatási, sem a közművelődési terület nem tudta eddig kezelni. A jól hangzó, de kudarcot hozó kampányok mellett nem alakult ki e témakör megfelelő elmélete, gyakorlata és módszertana. Ez a minisztériumon belül újra felveti a megoldáskeresés igényét. Természetesen átfogóan, a meglévő jó és rossz tapasztalatok figyelembevételével.
- A Magyar Népfőiskolai Társaságnak, a Magyar Népművelők Egyesületének sürgősen közös programot célszerű kialakítani a meglévő szellemi és anyagi eszközök felhasználására.

A levél alapvető tartalmi-koncepcionális kérdéseket érint a művelődésben. Megfontolandónak tartom ennek nyilvánosságra hozását.

Budapest, 1990. február 12.

Dr. Fodor Péter
főosztályvezető, Művelődési Minisztérium

Glatz Ferenc miniszter úrnak
Budapest, Szalay u. 10-14.

Miniszter Úr, Kedves Barátom!

Február 9-én kelt levelét, melyet nekem címzett, de a Magyar Népfőiskolai Társaság minden tagjához szól, felolvastam legutóbbi elnökségi összejövetelünkön, így azt a magam és az egész vezetőség nevében köszönhetem meg.

Örömmel állapítottuk meg, hogy abban, amit a felnőtt lakosság önképzésének szükséges voltáról, az állami iskolarendszeren kívüli továbbtanulásáról mondott, véleményünk mindenben megegyezik.

Egyetértünk abban is, amit a mai népfőiskola céljairól fogalmazott meg: a mozgalom 1945 előtti demokratikus hagyományaink figyelembevételével a modern felnőttnevelés, önképzés formáinak kialakítása és e formák kitöltése. Mi is, kezdettől fogva arra törekedtünk, hogy öntudatos, látókört, tudást és erkölcsi tartást adjunk embereknek, hozzá a közösségért érzett felelősséget, s zászlónkra az Európához való felzárkózás jelszavát írtuk.

Örülünk annak is, hogy szándékaink találkoznak az egyházakkal való együttműködés dolgában: a Népfőiskolai Társaságban együtt dolgoznak a világi és az egyházi népfőiskolák szervezői és vezetői.

Köszönetünket fejezzük ki a „Népfőiskolai mozgalomért” alapítvány létesítésért, amely kibontakozó mozgalmunknak megadja a biztos anyagi alapot.

Ugyanígy köszönjük a balatonöszödi volt gyermeküdülőknek az év nagyobb, téli felében népfőiskolai központ számára való kiutalását, s azt, hogy a használathoz szükséges átalakítás költségeit a Művelődési Minisztérium saját költségvetési keretében biztosítja. Azóta már március 1-én a minisztérium és a társaság közti együttműködési keret-megállapodás szövege is elkészült, s reméljük, a napokban aláírásra kerül. Az alapítvány és a balatonöszödi épület birtokában bátran tervezhetünk az országos mértékben kiterjeszthetjük munkásságunkat.

Miniszter úr levelében felszólítja tagságunkat, hogy tegyük meg javaslatunkat az alapítvány kuratóriumának elnökére és tagjaira. Úgy gondoltuk, hogy az elnöki és titkári tisztelet a Magyar Népfőiskolai Társaság mindenkori elnöke és titkára töltsen be, a kuratóriumnak legyen tagja a társaság számvevő bizottságának mindenkori elnöke. Velük együtt a kuratórium összesen 11 személyből állna. Ez a szám, ha az évek múltával szükségesnek látszik, emelhető. A kuratóriumban legyenek képviselve a legfontosabb világi és egyházi népfőiskolai szervezetek, lehetőleg arányosan képviselve az ország egészét.

Míndezek figyelembevételével a javaslatunk az alábbi:

Elnök: Benda Kálmán

Titkár: Sz. Tóth János

Számvevőbizottság elnöke: Dr. Berky Ferenc György

Borbáth Erika, Győrffy Sarolta, Dr. Harsányi István, Hörcsik Richard, Kovács Bálint,

Köles Sándor, Lovász János, Rónai Judit

Munkatervünk részleges kidolgozása most van folyamatban, ahogyan elkészülünk vele, tájékoztatás céljából bemutatjuk Miniszter Úrnak.

Miniszter úr gondoskodását ismételtelen megköszönve, ígérjük, hogy a magyar népfőiskolai mozgalom fejlesztése érdekében minden tőlünk telhetőt megteszünk.

Budapest, 1990. március 8.

Benda Kálmán
a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke

*Emlékeztető a Minisztertanács balatonszemesi volt
gyermeküdülőjében tett látogatásról*

1990. február 7-én Glatz Ferenc miniszter úrnál tartott megbeszélésen kapott tájékoztatást a Magyar Népfőiskolai Társaság arról, hogy a Művelődési Minisztérium tulajdonába és kezelésébe átkerülő volt Minisztertanács Balatonszemesi Gyermeküdülőt az év egy meghatározott szakaszában (szeptembertől-májusig) támogatásként a MM a Magyar Népfőiskolai Társaság rendelkezésére bocsátja a népfőiskolai mozgalom képzési programjának bonyolítására.

A fenti beszélgetés alapján került sor 1990. február 16-án a volt gyermeküdülő helyszíni szemléjére.

I. A helyszíni látogatáson Oláh János gondnok kíséretében részt vettek:

Dr. Fodor Péter, a MM Közművelődési Koordinációs Főosztályának vezetője
Szentpéteri Miklós, a MM Ellátási és Üzemeltetési Igazgatóság igazgatója
Sz. Tóth János, a Magyar Népfőiskolai Társaság titkára.

II. A jelenlévők először ismerkedhettek meg az MM Ellátási Igazgatóság 1990. január 17-én kelt, az épületre és környezetére vonatkozó leírással és az átalakítás módjára, üzemeltetésére és költségbecslésére vonatkozó javaslatokkal.

Ez új információt jelentett, mivel a korábbi tájékoztatás alapján Tóth János és Fodor Péter feltételezték, hogy az épület jelenleg is működőképes állapotban van, s gyakorlatilag igen kis átrendezéssel a közeljövőben, de legkésőbb már ez év őszén igénybe vehető. Az MM Ellátási Igazgatóság tervei és vázlatrajzai alapján megállapítható, hogy komoly tervezési és átalakítási munka szükséges, amely alapján a legoptimálisabb előkészítés és kivitelezés mellett is az épület legkorábban 1991 őszétől vehető igénybe népfőiskolai célokra.

III. A szemle alapján a Magyar Népfőiskolai Társaság képviselője megállapította, hogy az épület és a hozzátartozó terület a kiszemelt célra, a megfelelő felújítással, átalakítással nagyszerűen megfelel.

A szemle során a jelenlévők megállapodtak abban, hogy az MM Ellátási Igazgatóság és a Magyar Népfőiskolai Társaság megfelelő szakember megbízottai konzultációt kezdenek az átalakítás terveiről abból a célból, hogy a funkciók harmonizálhatók legyenek a naptári év két szakaszában eltérő hasznosításra: május 1-től szeptember 30-ig MM Üdülő, október 1-től április 30-ig bentlakásos népfőiskolai központ.

Ugyancsak megállapodtak, hogy konzultációkat folytatnak az üzemeltetés előkészítésére vonatkozóan, hasonlóképpen a két naptári évszakasz közötti összhang megteremtése céljából. (Az üdülő berendezése, személyzetének kialakítása, szerződés-kötések előkészítése a környező szolgáltató intézményekkel stb.)

Ugyancsak megvitatják a MM Közművelődési Koordinációs Főosztállyal, hogy kifejezetten népfőiskolai programok mellett milyen közművelődési mozgalmak számára hasznos képzési funkciót láthatna el az üdülő a Magyar Népfőiskolai Társaság irányítása és szervezése keretében.

IV. A helyszíni konzultációk alapján a résztvevők a következő legfontosabb alternatív megoldási lehetőségeket látják:

1. Tartják magukat az MM által felajánlott Minisztertanács balatonszemesi volt gyermeküdülő helyhez, s jóváhagyják az ezzel kapcsolatos keret-megállapodást, mivel annak végleges formája csak a felújítás befejeztével pontosítható. (Ld. mellékelve az együttműködési keret-megállapodás szövegtervezete). [Tekintve, hogy az Emlékeztetőhöz képest történeti szempontból nem tartalmaz új információt, közlésétől eltekintünk. – Szerk.]
2. Felvetjük, hogy a MM nem rendelkezik-e számára a vagyonelosztás során vagy korábban is meglévő épületállományból egy, a fenti épületegyüttesnél kisebb, már most népfőiskolai célra használatba vehető épülettel.

3. A fenti átalakítás lebonyolításáig nem tud-e a Művelődési Minisztérium a tervezethez hasonló feltételekkel, ideiglenesen, rövidebb periódusra már 1990 őszén épület-hasznosítást biztosítani valamely saját épületben (étkezés, szállás, kb. 50 fő)

Budapest, 1990. február 16.

Az emlékeztetőt készítette: Sz. Tóth János
Az emlékeztető a megbeszélteknek megfelel: Dr. Fodor Péter
Szentpéteri Miklós”

A jól előkészített és a megvalósulás irányába haladó többirányú kezdeményezésekhez a szabad parlamenti választásokat követően kezdődő politikai, társadalmi és gazdasági rendszerváltozási folyamatok igazi feltételeket látszottak biztosítani. A valóság azonban ezt megcáfolta. A létrejött Művelődési és Köznevelési Minisztérium ugyan továbbra is fontosnak tartotta a népfőiskolák szerveződését. A társadalmi kultúrpolitikai elképzelések között az 1988-ban megalakult Magyar Népfőiskolai Társaság törekvéseinek hatékony elősegítése viszont nem szerepelt.

Nézőpontok

A *tim Közművelődési újság* felelős szerkesztője, Földiák András felkérésére készített dokumentumösszeállításokat – a kulturális élet ellentmondásos helyzetének és alakulásának érzékeltetése céljából – a lap, 1990. szeptember és 1991. július között megjelent számaiban közölte.

Van új a nap alatt...

(*tim Közművelődési újság*, I. évf. 1. sz. 1990. október. 2. o.)

1926

„Mert tévedés azt hinni, hogy elég a törvényeket és az intézményeket létesíteni. A külföldi törvények elvégre nagyon hamar lefordíthatók és utóvégre a magunk viszonyaiból sem olyan nehéz leszűrní azt a megállapítást, hogy milyen intézményekre lenne szükség. Emberekre van szükség! Hiszen az emberek azok, akik az intézményt élő valósággá teszik. És ha én a magas kultúra érdekében sürgetek áldozatokat, ezt annak biztosítására teszem, hogy... minden – kellő számmal legyenek olyan elsőrendű szakemberek, akikre az adózók filléreit a társadalmi

adakozásból befolyt összegeket, az egyéni vállalkozásokba befektetett összegeket teljes megnyugvással rá lehet bízni.”

(Gróf Klebelsberg Kuno, A nemzetgyűlés 1926. május 11-iki ülésén, a kultusztárca költségvetése betervezésének alkalmából tartott beszédből. In Gróf Klebelsberg Kuno 1927 *beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*. Budapest, Az Athenaeum Kiadása, 568.)

1947

„Mi csodálatosan szép terveket tudnánk kidolgozni, ki is dolgoztunk szép terveket, sajnos azonban, a valóság megtanította velünk, hogy minden szép tervnek alapja az anyagi alátámasztás. Anyagi erők nélkül a legszebb terv is papíros terv marad, kirakatba állítható, a népnek, a hozzá nem értőknek ragyogóan tálalható terv, amely azonban lényegében pengő lant és csengő cimbalom. Arra igyekeztünk tehát, hogy azok a reformok, amelyeket elindítottunk, úgy induljanak el, hogy legalábbis a maradandóság reményével és igényével induljanak.”

(Keresztury Dezső – részlet a nemzetgyűlés 1947. március 13-iki ülésén elhangzott miniszteri felszólalásából. *Országgyűlési Napló*, 3:6-9).

1952

„A kultúrával is elő kell mozdítanunk a falu szocialista átalakulását. A munkásosztály nemcsak gépeket, műtrágyát, hanem tudást és kultúrát is visz a faluba. Egész falusi kultúrunknak a paraszti maradiság leküzdését, tehát a falu szocialista fejlődését kell elősegítenie. Az új szocialista falu kialakulásának útját nemcsak a gépállomások jelzik, hanem a kultúrotthonok is, amelyeknek a kocsmá

és a templom helyett a falu kulturális és társadalmi életének központjaivá kell válniok.”

(Révai József: A párt feladatai és a kultúrforradalom. A MDP II. Kongresszusán mondott beszéd. In Révai József 1952 *Kulturális forradalmunk kérdései*. Budapest, Szikra, 28.)

1970

„Teret adunk, nyilvánosságot biztosítunk minden olyan alkotásnak, amely kiáll a béke és a haladás ügye mellett, amely tehetség megnyilvánulása, még akkor is, ha eszmei arculata nem teljesen szocialista. Értékeljük az ilyen alkotókat is, és a marxizmus-leninizmus fegyverével segítjük őket a továbblépésben. Meggyőződésünk, hogy ezzel az elvi magatartással ápoljuk, őrizzük a bizalom légkörét művészeink körében.

Kulturális politikánkat megvédjük a jobbról vagy balról jövő támadásokkal és torzító törekvésekkel szemben, és azon munkálkodunk, hogy ez a politika határozottabban, következetesebben érvényesüljön a gyakorlatban is.”

(Ilku Pál – részlet az országgyűlés 1970. március 5-iki ülésén elhangzott felszólalásból. Ilku Pál: A népművelés: társadalmi mozgalom a szocialista kultúra terjesztésére. 1970 *Népművelés*, 4: 33)

1990

„Bátorítani, biztatni a nevelőket arra, hogy már nem köti őket a pártállam ideológiája. Nem köti őket a verbális, a sokszor hazug szöveg. Gondolok itt az irodalom, a történelem tantárgyakra. Adhatják önmagukat és adják is önmagukat. Sokkal nehezebb ehhez a felszabadító érzéshez, amelyet mindenkinek magának kell megvívnia és megtalálni, hogy hova adhatja önmagát, odatenni az anyagi megbecsülést, amiről itt a kormányprogram kapcsán szóltak. Nem ígéreteket akarok, mert a döntés az Országgyűlés és a kormány döntése, nem az enyém. Nem tiszta dolog, ha én most a szándékot ígéretnek mondom, mert szándékom az, hogy legvégsőig harcolok ezért. Hiszen a kormányprogramban azért benne volt az a mondat, hogy központi feladatnak látja. Ha pedig központi, akkor ennek a kormánynak nyilván más hozzáállása lesz, másképpen fogja kezelni a kulturális szférát. Az ígéreteket, hogy most

ennyivel, meg ennyivel emelünk, az teljesen felelőtlen lenne, hiszen azt sem tudom, hogy milyen csődben vagyunk, mint ahogyan az ország sem tudja.”

(Andrásfalvy Bertalan – Részlet a *Stúdió 90-ben elhangzott interjúból.*)

Van új a nap alatt...

(*tim Közművelődési lap, I. évf. 2. sz. 1990. november. 6. o.*)

A szabadművelődés időszakában...

„A magyar múlt és jelen élő valóságainak, erőinek és szükségleteinek figyelembevételével kell végrehajtani a magyar művelődés reformját. Ennek a reformnak egyaránt ki kell terjednie a magyar művelődés irányító szerveire, köznevelésünk s szabadművelődésünk minden ágára. fel kell vetnie s lehetőségeinkhez mérten meg kell oldania a magyar alkotó erő olyan megnyilvánulásainak, mint a művészetnek és tudománynak problémáit, egyházaink és demokráciánk viszonyának s a szomszéd kis népekhez és a világ nagy népeihez való kulturális kapcsolatainknak kérdéseit”.

„Át kell alakítani a magyar művelődés irányító s igazgató szervezeteit a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól kezdve az iskolák igazgatói irodáig. El kell távolítani azokat a vezetőket és tisztviselőket, akik az elmúlt hibás rendszerek jellegzetes képviselői voltak. De meg kellett s meg kell tartani azokat, akikben elég személyi biztosíték van rá, hogy mind komoly demokratikus meggyőződés, mind szakszerű hozzáértés tekintetében fenn tudják tartani szellemi életünk termékeny belső összefüggéseit, még fiatal, de régi hagyományokban gyökerező demokráciánk magyar folytonosságát. Ki kellett és ki kell egészíteni ezt a törzset azon egyénekké, akik az egyes szellemi szakmák kérdéseit, hiányait, vágyait, szükségleteit és lehetőségeit egyéni tapasztalatból ismerik, s azokkal a fiatal erőkké, akiknek kezdeményező lendülete nélkül megcsontosodnék ifjú demokráciánk.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium az átszervezés során máris a szakemberek minisztériuma lett. A pedagógus és író miniszter mellett az államtitkárok s ügyosztályvezetők közül 9 pedagógus, 3 lelkes, 3 jogász, 2 művész, 1 orvos.”

(Keresztury Dezső: Művelődéspolitikánk feladatai, 1946. In Keresztury Dezső

1984 *Helyünk a világban*. Budapest, Szépirodalmi, 124-125.)

Az ötvenes években...

„... Elvtársak! Az új, szocialista kultúra építése sem békés folyamat. Csak a régi, reakciós ideológiák, irányzatok és felfogások elleni harcban lehet új, szocialista kultúránkat kifejleszteni ...

Figyelembe kell venni továbbá a megbújt ellenség új, alattomos módszereit. Azt, amit tavaly a VKM-beli kártevő munka leleplezésénél tapasztaltunk, nem szabad elfelednünk!

Arról fecsegnek, hogy mi „eloroszosítjuk” a magyar kultúrát. Nem érdemes sok szót vesztegetni erre a buta rágalomra. Azok merik ezt mondani, akiknek kulturális élete a rágógumi és a coca-cola, az Amerikából importált detektívfilmek jegyében veszteget el egyre jobban nemzeti jellegét.

A szovjet kultúrából azért meríthetünk és tanulhatunk, mert a szovjet kultúra is, a mi kultúránk is tartalmában szocialista kultúra, helyesebben a szovjet kultúra már az, a magyar kultúra úton van ahhoz, hogy azzá legyen...”

(Révai József: A párt feladatai és a kultúrforradalom. A MDP II. Kongresszusán mondott beszéd. In Révai József 1952 *Kulturális forradalmunk kérdései*. Budapest, Szikra, 29-33).

A Kádár-korszakban

„...Ha például megfogalmazzuk azt, hogy „a szocialista szellemiségű alkotások támogatása mellett helyt adunk minden humanista értéknek, bármely részén termett is a világnak” – ez szépen hangzó elv, s egyszersmind követelmény. De kérdés, hogy egy államigazgatási szervezet, hogyan tud e követelményeknek megfelelni. Adminisztrációs úton? Vagy ami még nagyobb gond, hogy az ilyenkor elengedhetetlen kritikái elsajátítás ideológiai követelményeit, hogyan lehet igazgatási eszközökkel biztosítani? Nézzünk egy másik követelményt. „Hassa át az egész társadalmat a közművelődés gondolata”. Nekünk gyakran ilyen elvontak és politikai-ideológiai megfogalmazásúak a programjaink. Ezekhez sajátosan képzett, művelt, jól tájékozott, politikai elkötelezettséggel és érzékenységgel is megáldott munka-

társak kelljenek. A minisztérium tehát, miközben a művészetek, a közművelődés, a közgyűjtemények állami igazgatásának szervezete, állandóan politizálni, ideológiai munkát végezni kényszerül. Feladatában ez a legnehezebb, de talán a legvonzóbb is.

A kultúrára szánt pénz persze, hogy kevés. Elárulnám a saját munkaterületemet, ha nem ezt mondanám. Mégis van nálunk pazarlás. Mert ahol kevés a pénz, ott a legszegényebb megoldásokat választják – s ez a pazarlás. A Közművelődési törvény parlamenti vitájának zárszavában is elmondtam, hogy nagy és káprázatos intézmények létrehozására telik erőnköböl, de arra már nem minden esetben, hogy ezek fenntartási költségeit is vállaljuk. Ezért a megnyitás pillanatában átadjuk az enyészetnek ezeket az intézményeket. És akkor jönnek a szemrehányások: ezeknek, erre pénzt adni, amikor itt vannak a csodálatos paloták és nincs bennük érdemi munka... Mert azt a jó szakembert már nem tudjuk megfizetni, aki hivatástudattal, lendülettel, szervezőkészséggel életet vinne oda...”

(Pozsgay Imre: Mit akar ez a minisztérium? In Pozsgay Imre 1980 *Demokrácia és kultúra*. Budapest, Kossuth, 225, 239-240.)

A rendszerváltásban...

„Nem a látványos átszervezés a célunk. De minden szervező, irányító funkció bizonyos hányadát – miként a gazdaságban – a kultúrában is – alsóbb szinteknek, alapítványoknak kívánjuk adni. A hatékony munkának nem az a feltétele, hogy sokan dolgozzunk. Továbbá vannak emberek – a múlt rendszer képviselői –, akiket már csak azért is nehéz lenne megtartani, mert ittlétük támadási felületet jelentene. Az ilyenfajta racionalizálás egy kormányváltás kapcsán nemzetközi gyakorlat, de hangsúlyozom: felmentésük nem minősítés. Másfelől azért kell megválnunk jó néhány embertől, mert bizonyos funkciók egyszerűen megszűnnek a Közoktatási és Művelődési Minisztériumban. Gondolok egyebek között a tekintélyes létszámot jelentő cenzorapparátusra. S miután másképpen gondolkozunk a kultúra irányításáról, felügyeletéről, saját elképzeléseinkhez és célkitűzéseinkhez kell igazítanunk a minisztérium szakembergárdáját. Emiatt kell megválnunk a munkatársak egy részétől, nem politikai boszorkányüldözés címén...”

(Andrásfalvy Bertalan a támogató művelődéspolitikáról. A felmentés nem minősítés. *Magyar Hírlap*. 1990. június 6.)

Variációk a „B - listára”

(*tim Közművelődési lap. II. évf. 1. szám 1991. január, [8]*)

1922

„Azok a tanítók, akik ma az iskolákban vannak, úgy meg vannak rostálva, különféle fegyelmi és egyéb bizottságokon keresztül, azok már keresztül estek mindenféle vizsgálaton és amolyan vizsgálaton, (derűtség) ,a tehát, amikor a tekintélyek rombolásáról beszélünk, elsősorban ott kell megszüntetni a gyermekeknél a tekintély-rombolást, mert azt látjuk, hogy azok a tanítók, – tisztelet a kivételnek – akik szépen és idejekorán alkalmazkodni tudtak, (Úgy van! balfelől) most is, a vörös uralom alatt is, a Károlyi-forradalom alatt is, akik szélkakasként megtalálták a maguk orientálódását, azok ott vannak. (Úgy van! balfelől.) Hiszen kellene, hogy a gyermek előtt az a tanító legyen a legfőbb tekintély és mintaképe az elvhűségnek és... (Egy hang a baloldalon: A jellemzilárdságnak!) ...a jellemzilárdságnak, úgy van, t. képviselőtársam.”

(Részlet Kéthly Anna első parlamenti beszédéből. 1922. július 25 *Nemzetgyűlési Napló OSZK* 16.844/407).

1947

„A magyar nép csak akkor lesz igazán támasza részese a demokráciának, ha az új magyar műveltségben a maga tömegeivel személy szerint is jelen lesz, a ha műveltségünk vezető helyein az ő legjobb fiai állnak majd...Köznevelésünk jövője nemcsak attól függ, hogy milyen reformtervet készítünk számára, hanem még sokkal inkább attól, hogy az iskolákban milyen tanítók és tanárok tanítanak.”

(Keresztury Dezső: *Művelődéspolitikánk feladatai*, 1946. In Keresztury Dezső 1984 *Helyünk a világban. Budapest, Szépirodalmi*, 130-131.)

1950

„...akkor én tanácselnök lettem egészen 1966 január 1-ig. Elküldtük a Horthy-rendszer tisztviselőit. Ezek ragaszkodtak volna, jártak be. Akkor nem tanácsházának hívták, hanem községházának. Szóval jártak be. Némelyiket aztán kicsaltuk hátra,

még papuccsal is megpofoztuk őket. Így elüldöztük őket. Tettelesen is bántalmaztuk őket. Ugye annak a rendszernek az emberei voltak. Ezért aztán nem dolgozhattak tovább...”

(T. Kiss Tamás 1989 *Metszetek Domb-egyház múltjából és jelenéből*. Békéscsaba. Nagyközségi Közös Tanács, 62.)

1958

„A reformnak az a célja, hogy olyan káderpolitikai helyzetet teremtsünk a tanítóképzésben, amely lehetővé teszi, hogy nekünk neveljenek a tanítók... Alaposan megvizsgáltuk az ifjúság nevelésének problémáit, és minden egyes vizsgálat arra vezetett, hogy a kulcskérdés a pedagógusképzés megjavítása...A jelenlegi vitatható intézetek helyett szocialista pedagógiai intézeteket tudnánk létrehozni.”

(Az MSZMP Politikai Bizottság 1958. június 10-i ülésén hangzott el Benke Valéria előadásában. MOL M-KS-228-5/82. 32-33.)

„... Azoknak a dolgozóknak, akik a munkájukat nem látják el megfelelően, vagy munkájuk ellátására bármely okból alkalmatlanok, e címen – tehát nem átszervezés címen – a Mt. 29. § (1) bekezdésének c) pontjára hivatkozással kell felmondani. Ilyen esetben azonban nem elégséges a törvényhelyre hivatkozni és az alkalmatlanságra vagy a nem megfelelő munkára csak általánosságban utalni – hanem a felmondólevélben részletesen, konkrét adatokkal, bizonyítható tényekkel meg is kell indokolni a munkahiányosságokat, vagy a munkakör ellátására való alkalmatlanságát...”

4.) Átszervezés címen, az Mt. 29. §. (1) bekezdésének b) pontjára és a 37/1954. (VI. 30.) M. T. számú rendelet 1. §-ra hivatkozással – felmondással – lehet megszüntetni a munkaviszonyt a következő esetekben:

a) ha a dolgozó munkaköre megszűnik, az elbocsátott dolgozó feladatkörében tehát más dolgozót nem alkalmaznak;

b) ha az Intézet feladatkörének módosulása következtében politikai vagy szakszempontról (pl. másirányú szakképzettséggel rendelkező dolgozó alkalmazása végett) személycseré válik szükségessé, s az elbocsátott dolgozó munkakörében olyan dolgozót alkalmaznak, aki ez alkalmazást közvetlenül megelőzően a Művelődésügyi Minisztériummal,

vagy a minisztérium felügyelete alá tartozó szervvel (ideértve a tanácsi művelődésügyi szakigazgatási szerveket is), illetőleg művelődésügyi intézménnyel állt munkaviszonyban...”

(Készült Benke Valéria minisztersége idején, 1958. szeptember 6. Bíró Vera főosztályvezető aláírásával. Kézirat)

1990

„...A Művelődési Minisztérium közművelődési főosztályvezetőjét, aki korábban az MSZMP KB-nak is munkatársa volt, elbocsátották állásából. 'A rendszerváltás miatt ez akár természetes folyamatnak is felfogható' – nyilatkozta Fodor Péter, az érdekelte. Ám ahhoz ragaszkodott, hogy ha már szóba megmondják neki, hogy kommunista múltja miatt rúgják ki, akkor a döntést vállalják fel a minisztérium vezetői, és adják írásba, hogy nem szakmai, hanem politikai okok miatt kell elhagynia munkahelyét. Azonban ezt is csupán azért kérte, amikor megtudta, hogy a miniszter, a kabinetfőnök és a helyettes államtitkár anélkül mutatta be utódját osztálya munkatársainak, hogy őt előbb leváltották volna. Ám a történetben nem ez a legkínosabb stílusalanság. Sokkal kényelmetlenebb a kinevezők számára az a tény, hogy a kommunisztálanításához 'új és tiszta' embert csupán az egykori MSZMP KB Politikai Főiskolájának apparátusában találtak...”

(Fényi Tibor Kádercsere a Kultuszminisztériumban. Az új ember kovácsa, 1990 *Beszélő*, szeptember 15.)

Van új a demokráciában. Felvetések és feltevések.

(*tim Közművelődési lap II. évf. 2. sz. 1991. február. 4-5. o.*)

„Huszár Tibor arra a paradox helyzetre hívta fel a figyelmet, amellyel az új kormánynak szembe kell néznie. Ugyanis miközben a program visszatérően síkraszáll az iskolai szervezetek és az egyetemek autonómiájára, önkormányzati jogai megerősítése mellett, ezekben az intézményekben olyan szerkezetek, érdekcsoportok alakultak ki, amelyek nem progresszív elkötelezettségűek, s a régi struktúrák átmentésén fáradoznak. Óvta a kormányt attól, hogy kormánybiztosi intézménnyel oldja fel az ellentmondást, inkább a demokrácia következtetése, céltudatos végig vitelét tartotta célszerűnek.”

(A dokumentum erőtlen a művelődési feltételek garantálásában. *Magyar Nemzet*, 1990. május 24.)

„A minisztérium nem mondhat le arról, hogy az ország szellemi életében oly fontos felsőoktatási intézményekben biztosítsa a szellemi értékek független érvényesülését, akár az eddigi – főképp pártpolitikai úton – megszerzett előnyökkel, akár az új törtetőkkkel szemben. Ezért nem mindenüvé, de ahol veszély van, szerintem oda nem a minisztérium, hanem esetleg maga az Országgyűlés küldjön ki eseti biztosokat.”

(Emberformáló alap az érzelmi nevelés. Interjú dr. Andrásfalvy Bertalannal. *Esti Hírlap*, 1990. május 23.)

A JPTE egyetemi tanácsa tegnap nyilatkozatban fejezte ki aggodalmát amiatt, hogy az átmenet idejére kormánybiztosokat neveznének ki a felsőoktatási intézmények élére. Úgy érzik, ezzel az egyetemek önkormányzata forogna veszélyben.”

(Tanszékvezető miniszter. Lemondana mandátumáról a rektorasszony. *Magyar Hírlap*, 1990. május 25.)

„Nézzé, mi pályázati rendszert akarunk bevezetni minden fontosabb vezetői posztra. Vannak azonban területek, amelyekben tűzoltásra szorultunk, és ebben sincs semmi törvényellenes, hiszen az említett vezetők leváltása, illetve kinevezése egyértelműen az én hatáskörömbé tartozik. S persze az én felelősségem is. Itt jelentkezik egy ellentmondás: a demokratikus megoldás, vagyis a pályázati forma időigényes...”

(Politika és erkölcs. Andrásfalvy Bertalannal beszélget Lukácsy András. *Magyar Hírlap*, 1990. augusztus 4.)

„Tiltakozunk az ellen, hogy a zenésztársadalom képviselői szerveit és az említett intézmények (Országos Filharmóniáról van szó) dolgozóit a véleményalkotásból kirekesztették s teret adtak annak a felbecsülhetetlen károkat okozó folyamatnak, melyben politikai sűgők ajánlásai és önjelölt konjunkturalovagok ambíciói alapján neveznek ki nemzeti és nemzetközi kulturális feladatokat ellátó intézmények élére vezetőket, kizárva bárminemű szakmai és társadalmi kontroll lehetőségeit.”

(„Bürokratikus analfabétizmusnak tartjuk” Hatvanöt művész levele a zenei élet személycseréről. *Magyar Hírlap*, 1990. július 24.)

„A mostani tárgyalás az első, komoly, problémafeltáró egymás helyzetét, gondjait, álláspontját megismertető találkozás volt, s egyik legfőbb haszna, hogy a miniszter nem iratokból ismerte meg a világhelyzetet, hanem az érintettek személyes előadásából. Abban is sikerült megállapodniuk, hogy sem kormánybiztost, sem pedig miniszteri biztost nem neveznek ki a főigazgató pótlására, amíg a kiírandó pályázat segítségével, meg nem találják azt az utódot, aki a miniszter és az Operaház számára is megfelelő.”

(Küldöttség járt a miniszternél. *Magyar Nemzet*, 1990. április 8.)

„MTI. A hitoktatás iskolai bevezetésének elvi kérdéseiről tárgyalt Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszter pénteken Harmati Bélával, a Magyarországi Evangélikus Egyház püspök-elnökével – az egyházak megbízásából – a Magyar Katolikus Egyház, a Magyarországi Református Egyház, a Magyarországi Baptista Egyház, a Magyar Ortodox Egyház, valamint a Magyarországi Unitárius Egyház álláspontját is képviselte.”

(Megállapodás a fakultatív iskolai hitoktatás bevezetéséről. *Magyar Nemzet*, 1990. április 18.)

„Tisztelt Miniszter Úr!

Az iskolai hitoktatás tárgyában ön és hét magyarországi egyház nevében eljáró dr. Harmati Béla evangélikus püspök által 1990. június 15-én kötött megállapodást mind formai, mind tartalmi szempontból politikai hibának tartjuk. Az, hogy az összes (harmincnégy) magyarországi egyházra kiható megállapodás megkötéséből ön huszonhét egyházat – köztük pl. az izraeli hitfelekezetet, az ún. szabadegyházakat – kirekesztette, az egyházak jogegyenlőségének durva megsértését jelenti...”

(Nyílt levél dr. Andrásfalvy Bertalan miniszterhez. Az iskolai hitoktatásról kötött megállapodás politikai hiba. *Magyar Hírlap*, 1990. április 29.)

„... egyszerűen megoldhatatlan a zsidó és egyéb, köztük keresztény hitegyházak hitoktatása az iskolákban, mert mindenütt kisebbségben vannak, és hitoktatókkal alig rendelkeznek.”

(Papok és rabbik. A hitoktató, mint állami alkalmazott. *Kurír*, 1990. július 11.)

„Személy szerint fontosnak tartja a minisztérium és a társadalom közötti folyamatos eszmecsere,

evégett egyebek mellett új alapokra kívánják helyezni a kulturális kormányzat és a sajtó kapcsolatát.”

(Ez az új csapat. Bemutakozott a kulturális kabinet. *Magyar Nemzet*, 1990. július 12.)

„A miniszter úr véleménye szerint Zappe László a szöveggörnyezetből kiragadott egy mondatot, és ennek alapján félremagyarázta mondanivalóját. Kéri, hogy a teljes szöveget közölje a Népszabadság. A kérésnek eleget teszünk..”

(Egy miniszteri levél. *Népszabadság*, 1990. október 26.)

„A miniszter a Parlament kulturális bizottságában arról beszélt, hogy pedagógusnapra köszöntőjében ilyenekről szó sem volt, s ő sokkal inkább a nevelők szabadságát szeretné biztosítani, ezáltal megteremteni az oktatás sokszínűségét. Ebbe a sokszínűségbe viszont belefér a 4+8-as oktatási forma, meg a 6+6-os alapszerkezet is. Megemlítette viszont azt is, hogy a sajtónak sikerült néhány gondolatot máris lejáratnia, mivel azokat kiragadta a szöveggörnyezetükből.”

(Milyen legyen a jövő iskolája? A csörte még megelőzhető. *Magyar Nemzet*, 1990. április 13.)

„De csak a karikatúrarajzoló fantáziájában léteznek, hogy a volt néprajzkutató tulipános ládákkal akarja telehinteni a lakásokat, és hittanórára hajtani a diákságot. Igen sajnálatos, hogy a rádió, sajtó és a televízió ultraliberális képviselői mindenáron ilyeneknek akarnak beállítani.”

(Politika és erkölcs. Andrásfalvy Bertalannal beszélget Lukácsy András. *Magyar Hírlap*, 1990. augusztus 4.)

„- Minek köszönhető, hogy a napzárta műsorába a hét meghívott helyett – akik rá is bólogattak a meghívásra – csak ketten jelentek meg?

- Velem ezt a tévészerrelést senki nem egyeztetete, ultimátumszerűen szóltak, és én azt mondtam: nem érek rá. Nem az utolsó pillanatban kell szólni, hogy éjszaka jelenjen meg egy miniszter a televízióban.”

(Még a hat sem kettő. Későn szóltak a miniszternek. *Kurír*, 1990. július 18.)

„- Andrásfalvy Bertalannak bizonyára már vannak elképzelései arról, hogy miként kellene itt a kulturális tárcát vezetni.

- Amiben gyökeresen mást csinálnék, a tekintetben ő kényszerhelyzetben volt. Ez a tárca például – maradékelv – mindig szegényháza volt ennek az országnak. Ez persze nem Glatz Ferencen múlt. De ebbe a továbbiakban nem kívánnék beletörődni. Ez a maradékelv: öngyilkosság.”

(Vigyázz, Berci, mit ígérsz!” 168 óra és a Gondolat-jel lapja, 1990. május 22.)

„A minisztérium előtt összegyűlt tömegből egymás után szót kérő diákok szavai megerősítették: a legnagyobb elégedetlenséget Antall József közelmúltbeli beszéde váltotta ki a hallgatókból, valamint a miniszter akciója a normatív hallgatói finanszírozás bevezetéséről, illetve a felsőoktatási intézmények szervezeti és működési szabálytervezetének visszavonásáról. Az Antall-beszédre utalva – amely ’15-20 rendbontó diákat’ említett – az egyik diákképviselő csaknem félórán keresztül sorolta azokat az egyetemeket, főiskolákat, amelyek hallgatói mind a ’huszaknak’ vallották magukat.”

(„Türelem – konyec”. Tüntettek az egyetemisták. Népszabadság, 1990. szeptember 27.)

„Az ország legtávolabbi vidékeiről is jelen lévő tanítók, tanárok a tizenegy pedagógus szakszervezet fél négytől az Alkotmány utcába, nagygyűlésre vonultak ki. A résztvevők a köz- és felsőoktatás tarthatatlan helyzete miatt emelték fel szavukat. A költségvetési tervezetében a kormány nem kalkulált az ideai infláció hatásaival, nem vette figyelembe a következő esztendő óriási terheit, melyek tökéletesen ellehetetlenítik az oktatást, az intézmények fenntartását. Ha a tartalékból sürgősen nem csoportosítanak át az infláció ellentételezéseként a diákok oktatására valamennyit, annak beláthatatlan következményei lehetnek. A pedagógusok közül többen jelezték már az ország különböző területeiről, ha demonstrációjuk siket fülekre talál, a sztrájktól sem rettennek vissza.”

(Elkeserítő az oktatás ügye. Tanítók és tanárok az utcán. Mai Reggel, 1990. december 11.)

„Legtöbb bajunk abból származik, hogy hosszú időn át nem a tehetség érvényesült itt, hanem a ’pártszerűség’ és a személyi kapcsolat...”

(Nemcsak kultúránkat, emberségünket is vissza kell szerezniünk. Andrásfalvy Bertalan a művelődés folytonosságáról. Magyar Nemzet, 1990. május 28.)

„A Művelődési Minisztérium tanár-államtitkára Beke Kata tegnap lemondott tisztségéről. Amint azt indoklásában kifejtette, sem a kormány tagjaival, sem a minisztériumban dolgozó kollégáival nem tudott együtt dolgozni.”

(Lemondott Beke Kata. Pesti Hírlap, 1991. január 15.)

Állások és álláspontok. Van új a napi demokráciában

(*tim Közművelődési lap II. évf. 3. sz. 1991. március. [4-5]*)

„- A kulturális tárca miniszterének – miután pártja programjára szavazott a legtöbb állampolgár – rendelkezésére állnak állami eszközi is ahhoz, hogy közvetítse, támogassa azoknak a gondolatoknak, igényeknek a megjelenését, amelyek benne élnek a magyar társadalomban. Sok esetben csak az akadályokat kell elgörgetni előlük, hogy érvényesülhessenek. Lehet, hogy támadások közepette, de ki fogunk állni mellettük, mert emberi értékekről van szó.”

(Andrásfalvy Bertalan a támogató művelődéspolitikáról. A felmentés nem minősítés. Magyar Hírlap, 1990. június 6.)

„A kormányzat első rossz döntése a kultúrminiszter személye volt – jelentették ki a hallgatók vezetői. Felvittek Pécsről egy néprajztanárt, aki nem ért a felsőoktatási rendszer működéséhez. A hallgatóknak nincs más bajuk Andrásfalvy Bertalannal, csak annyi, hogy elvállalta azt a feladatot, amit képtelen megoldani.”

(Diákgyűlés a JATE-n. Katonaruhára van pénz, felsőoktatásra nincs. Népszabadság, 1990. szeptember 21.)

„- Két államtitkár dolgozik majd mellettem, egy politikai államtitkár, Mészáros István – őt a koalíció értelmében a Kereszténydemokrata Néppárt köréből kaptuk – és egy adminisztratív államtitkár, aki működtetni fogja az egész minisztériumot.”

(Lőcsei Gabriella: Nemcsak kultúránkat, emberségünket is vissza kell szerezniünk. Andrásfalvy Bertalan a művelődés folytonosságáról. Magyar Nemzet, 1990. május 28.)

„Megtörtént az első lemondás. Mészáros István, akita a Kereszténydemokrata Néppárt delegált

a Művelődési és Közoktatási Minisztériumba, alig egy héttel kinevezése után lemondott politikai államtitkári székéről.”

(Egy hét után búcsú. *Mai Nap*, 1990. május 31.)

„A feladatokhoz kell az embereket megtalálni, és nem fordítva – folytatta –, a minisztérium struktúrájának kialakítása folyamatban van: bizonyos funkciók megszűnnek, másokat kuratóriumok vesznek át, s természetesen lesznek leépítések is.”

(Manherz Károly, az MKM közigazgatási államtitkára: A szakmát szeretném képviselni. *Magyar Hírlap*, 1990. június 8.)

„A miniszter szerint a kinevezésemhez ő nem adta beleegyezését. Manherz viszont állította, hogy volt egyeztetés. A vita odáig fajult, hogy a miniszter kijelentette: „Ha az államtitkár úr a szavahihetőségemet vonja kétségbe, akkor ez az ügy túlmutat a minisztérium falain. Fekete György is hozzászólt, mondván, nem véletlen, hogy ellenem ’társadalmi nyomás’ van, kinevezésemmel ő sem ért egyet.”

(Varsányi Gyula: A felmondás oka: politikai kifogások merültek fel. *Népszabadság*, 1990. szeptember 14.)

„A miniszterelnök előterjesztésére Göncz Árpád köztársasági elnök Lukáts Miklós országgyűlési képviselőt (Kereszténydemokrata Néppárt) felmentette a Művelődési és Közoktatási Minisztérium politikai államtitkári tisztsége alól, és egyidejűleg kinevezte a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkárává. A köztársasági elnök Beke Kata országgyűlési képviselőt (Magyar Demokrata Fórum) a Művelődési és Közoktatási Minisztérium politikai államtitkárává nevezte ki.”

(Új államtitkárokat neveztek ki. *Magyar Hírlap*, 1990. szept. 13.)

„Nem vagyok képes nem képviselni a pedagógusok érdekeit, azt hiszem, az olyan volna, mint hogyha a karomat vágnánk le. Van egy kérésem ellenben önköz, pedagógusi, államtitkári, minden minőségben. Nagyon sokat járom az országot, az MDF oktatáspolitikai koncepcióját én szerkesztettem és különböző szervezetek meghívására pedagógus fórumokon beszéltem a kollégákkal. Mélyen megrendített a passzivitás, a csodavárás és a félelem. Amikor megkérdeztem, hogy mitől féltek, akkor voltaképpen nem értem. Ugyanis ezt a pénzt mindenhol meg lehet keresni, mondtam nekik:

na és aztán, legföljebb elmegy az ember takarítani, de hát vannak, akik hallották ezt tőlem akkor is. Tehát nyilvánvaló, azok, akik itt jelen vannak, sokkal jobban tudják azt, hogy ha nem artikulálják az érdekeiket, hogyha úgy gondolják, hogy menjen előre az a két ember, az a két nagyszájú, aki sose fér a bőrébe, aztán majd mi csöndben drukkolunk nekik, és hogyha véletlenül baj van, akkor eltűnünk a bozótban – akkor baj van.”

(Beke Kata: Mulatságos fintora a sorsnak. *Mai Nap*, 1990. október 9.)

„- Csupán néhány napja van új pozícióban, egy nagyvihart kavart nyilatkozata után máris felszólították, mondjon le. Tisztában volt vele, hogy mit vállal, amikor igent mondott a felkérésre?

- Azért edzett vagyok. Harmincöt év munka van mögöttem, igaz, senkinek nem teszem meg azt a szívességet, hogy megfutamodjam, feladjam. Én már nem fogok megváltozni, ebben az életkorban ez nem lehetséges. Szemléletem ezért nem tipikus a pedagógusok között, mert én nemcsak a szűken vett iskolát látom.”

(Portré. Beke Kata a Művelődési és Közoktatási Minisztérium politikai államtitkára. Lindner András és Horváth Zoltán interjúja. *Heti Világgazdaság*, 1990. október 6.)

„Egy politikai államtitkárnak eredendően az a dolga, hogy helyettesítse a minisztert, s képviselje a minisztériumot. Ha ennek a politikai államtitkárnak meggyőződése, hogy nem tudja őszintén képviselni a közös ügyet, ha nem ért egyet a vezetéssel, azokkal a döntésekkel, amelyek a tárcánál születnek, akkor nem tehet mást, minthogy lemond.”

(Beke Kata a lemondás okáról. „A minisztériumi vezetésnek kellett volna megváltoznia.” *Magyar Nemzet*, 1991. jan. 16.)

„Mióta minden bugrisból nemes lett, sok nemes úr bugrissá változott.”

(*Shakespeare: III. Richárd*)

„Fekete további fenyegetéseit Timkó igyekezett tágabb perspektívába, népnemzeti alapra és jogi összefüggésekbe ágyazni. 'Ha mi szembefordulunk egymással, biztos, hogy elveszik a magyar hanglemezgyártás' – kezdte. A megőrzés biztosítéka az új és demokratikus vállalatvezetés, ahol minden dolgozó egyenlő módon van informálva. Hiszen hiába lett volna Bors jó szakember, mindent csak ő tudott – és ez bizony komoly hiba. Az ilyen időknél vége,

ezt az országot ezután nem öt ember fogja vezetni, hanem tízmillió!”

(Fényi Tibor Korunk hősei és a Hungaroton. Melázné tyúkjai a Szalai utcában. *Beszélő*, 1990. július 28.)

„Újra megkérdezem: az a hír, hogy a többi hat munkatársa elvállalta a szereplést és mégsem ment el. Miért?

- Ha nem mentek el, az az ő dolguk, szabad akaratukon múlik. Senki nem állította le őket. Én kértem, hogy aki tud, menjen el. Amit meg mondanak, hogy a kabinetfőnöknek bármi köze lenne a történetekhez, arról annyit: neki nincs joga rendelkezőni senki felett.”

(Még hat sem kettő. Későn szóltak a miniszternek. *Kurír*, 1990. július 18.)

„Az értekezlet nem sokkal egy óra előtt fejeződött be. Nagyjából ekkortájt jelentette be Timkó Iván kabinetfőnök a televízióknak, hogy a minisztérium vezetői nem rének rá a Napzártára elmenni.”

(Varsányi Gyula: A felmondás oka: politikai kifogások merültek fel. *Népszabadság*, 1990. november 14.)

„Listák – úgy tűnik – mégiscsak léteznek. Ráadásul nem is akárcik: egyetemi oktatók készítették egyetemi oktatókról és juttatták el a művelődési miniszterhez. Hogy milyen céllal és kinek a felkérésére, ne találgassunk. Tényként csak annyit közölhetünk, hogy több dékán máris védelemért fordult a Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezetének (FDSZ) Országos Intéző Bizottságához.”

(Titkos listák a kultusztárcánál. *Kurír*, 1990. szeptember 28.)

„Kiderült csakugyan létezik a lista – amelyet egyetlen példányban gépelt le –, és arra valóban felkerült több vezető oktató neve plusz és mínusz jelzéssel ellátva, ami azt volt hivatva jelezni, hogy az egyetemi reformban kire miképpen lehet számítani. Ezt a listát Timkó Iván személyes kérésére állították össze, több kollégájával együtt, és maga adta át a kabinetfőnöknek.”

(Gyarmati Szabó Éva „Feketelista” megrendelésre? Timkó Iván tudja a választ. *Népszabadság*, 1990. okt. 12.)

„Lemondólevelemben fő okként a tárca vezetését neveztem meg. A miniszter úr jó szándékú, tisztességes ember, de a jó szándék nem elég...

Tudjuk, hogy mivel van kiköveztve a pokolhoz vezető út. Timkó Iván volt és ma is a minisztérium egyik vezetője, de még pontosabban fogalmaznék, ha azt mondanám, ő a vezetője, minden szakmai és hivatali kompetencia nélkül. S amit mondtam, az még nagyon enyhe kifejezés. A minisztériumban teljesen elszigetelődtem, nem jutottam döntési helyzetbe. Persze Timkó Iván is, ha úgy tetszik jó szándékú ember, de inkvizitori hajlamokkal és messianisztikus küldetésudattal van megáldva. Ha a középkorban élnénk, engem égetnének a máglyán, s ő lenne az inkvizitor. Timkó Iván sokkal több döntést is hozott. Timkó teljesen paradox jelenség, noha hangsúlyozom, nem kételkedem a jó szándékában. Az ő jelenléte a minisztériumban, olyan mint egy abszurd novella. Timkó Iván érdekeit egyébként az szolgálná, ha valaki elmondaná neki, először is fejezze be a jogi egyetemet, legyen végre diplomája, menjen el dolgozni ugyanúgy mint a többi ember.”

(Timkó Iván inkvizítorként viselkedett. Pogonyi Lajos interjúja Beke Katával. *Népszabadság*, 1991. január 23.)

„A keddi számunkban megjelent Timkó Iván búcsúzik? címmel közreadtuk a hírt, hogy a Művelődési és Közoktatási Minisztérium vezető munkatársát – volt kabinetfőnökét – a miniszter február 1-jei hatállyal felmentette. Tegnap Láng Péter, a tárca szóvivője helyreigazítást kért. Eszerint Timkó Ivánt nem felmentették: önként vált meg a minisztériumtól.”

(Timkó magától ment el. *Népszabadság*, 1991. február 6.)

Demokráciáról feketén és fehéren. Avagy színház/művészet az egész világ.

(*tim Közművelődési lap. II. évf. 5. sz. 1991. május [11-12]*)

„- Én nyugodtan és szívből használom a nemzeti jelzöt, bár tapasztalatom, hogy a támadások célpontjává vált. Nem gondolok rajta semmi mást, mint ami múltunkból olyan tényként és inspirációként érkezik hozzánk, aminek szerves továbbépítése, korszerű újrafogalmazása jelenkori értékeinél fogva válik a holnapok számára folyamatos múlttá. Vagyis, a nemzeti az, ami a különböző, ami csak a miénk, s a másokkal való hasonlóságainkkal szimbiózisban válik másokévé is egyetemlegessé. Európa-

iságunknak – gondolom – nem hasonlóságaink az igazi ércei, hanem azok a különbözőségeink, amivel gazdagítottuk Európát.”

(Chikán Bálint: Szolgáltató jellegű minisztériumot. Interjú Fekete György helyettes államtitkárral. *Magyar Hírlap*, 1990. július 6.)

„A tiltakozó lista szerfölött reprezentatív: komoly – és könnyűzenei élet olyan kiválóságai írták alá többek között, mint Kocsis Zoltán, Ránki Dezső, Rohmann Imre, Rolla János, Perényi Miklós, Oberfrank Géza, Fischer Iván, Polgár László, Koncz Zsuzsa, Bródy János, Presszer Gábor.”

„Az államtitkár elmondta, hogy még nem tudta alaposan tanulmányozni ezt a listát, mert töménytelen mennyiségű papír halmozódott fel az íróasztalán, és nem engedheti meg azt a luxust, hogy a Hungaroton ügyei miatt csapot-papot félbe hagyjon. De kifejtette abbéli reményét, hogy munkatársaival már holnap foglalkozni fognak a kérdéssel. Fekete György hangsúlyozta, hogy a művésztsadalom évtizedes ellentétei csúcsondattak ki most e konkrét ügy kapcsán, és meg kívánt győzni minket arról, hogy a minisztériumba a memorandum tartalmával ellentétes levelek és telefonok is érkeztek.”

(A zenészek memoranduma. A miniszter nem reagál. *Magyar Hírlap*, 1990. július 25.)

„A parlamenti ülés szünetében megkerestük Rajk László SZDSZ képviselőt, a frakció szóvivőjét, abból az alkalomból, hogy kérdést kíván intézni Andrásfalvy Bertalanhoz, a Hungaroton és a Filharmónia élén történt puccszerű személycseréről. Rajk László elmondta, hogy elsősorban a módszer ellen emelnek kifogást, amely nem is annyira a kései Kádár-korszakra, mint inkább a Rákosi-kor kézi vezérléses módszerére emlékeztetni őket.”

„Én ezt inkább határozottságnak nevezném. Emellett még tíz olyan vezetői állás van, amit pályázati úton fogunk betölteni, s ahol az átalakulás üteme szinkronban van a nyugdíjazásokkal. Azt hiszem, el kell kezdeni azt a folyamatot, hogy rendbe szedjük azokat az állami intézményeket, amelyek működéséhez dotációt adunk. Nem történt más, mint amit az ország vár tőlünk. Végül is határozott lépések történtek, amelyeket bármikor számon kérhetnek tőlünk. De ezeknek mindig olyan vissz-

hangja van, ami a magyar demokrácia esélyeit tekintve nagyon siralmas.”

(„stark”: Hungaroton – MHV. Rendszer és igazgatóváltás. *Magyar Hírlap*, 1990. július 18.)

„- *Miért mondott fel Nádor Péter?*

Nádor Péter: Több okból. Először is: mérhetetlenül felháborított az eljárás. Másodszor teljesen elhibázottnak tekintem azt a gondolatot, hogy egy nagyon sokrétű tevékenységet folytató hanglemezkiadó és -terjesztő vállalat élére zeneművészt kell kinevezni. A harmadik nagyon erős okom az, hogy úgy gondoltam és ma is úgy gondolom, itt egy olyan lobby kerekítette a kezébe a hatalmat a zenei életben, amelynek a szándékait és törekvéseit ismerem, és azokkal nem tudok azonosulni...

Rákosi Péter: Engem a felmondásra elsősorban a módszer indított. Az a módszer, amellyel én az 50-es években találkoztam – igaz nem, közvetlenül, mert akkor még gyerek voltam –, és amelyről azt reméltem, soha többé nem fog már visszatérni...

Mikes Éva: A komolyzenei szerkesztőséget az igazgató úr behívatta. Nyolcan vonultunk be, és két órán át pontosan azt fejtegettük az igazgató úrnak, hogy a koncepció, az az út, amelyik a csődbe vezet, mert ma azt meghirdetni bármely vállalat vezérigazgatójának, hogy a piac nem számít, egyszerűen egyenlő a bukással. Ez már abból a felfogásból is kiderül, hogy úgy tűnik, a kulturális kormányzat, Fekete György helyettes államtitkár úr is, azt tartotta a legfontosabb szempontnak, hogy végre zenei szakember kerüljön a vállalat élére. Ezt mi teljesen elhibázottnak tartjuk.”

(Hungaroton – még egyszer. Kulturális kirúgások. Rulett és lemezkiadás. Vicsek Ferenc interjúja. *168 óra*, 1990. augusztus 7.)

„...ez nem Bors-kontra Fekete-ügy, hanem Hungaroton kontra magyar kultúrpolitika” – összegezte a helyettes államtitkár. Elmenőben még közölte, hogy felkészült 'az elkövetkezendő iszonyatos sajtóháborúra', hiszen további 50 kulturális vállalatra dolgoztak ki új működési stratégiát.”

(Fényi Tibor: Korunk hőse és a Hungaroton. Melázné tyúkjai a Szalai utcában. *Beszélő*, 1990. július 28.)

„- A zenei tanács működne, de a minisztérium állítólag nem hajlandó partnernek tekinteni... Nem

tudom egyébként, hogy miért érz magát sértettnek a zenei tanács, hiszen megalakulását a minisztérium tudomásul vette, s a minisztérium folyósítja számára a korábbi zeneművész-szövetség időarányos költségvetési tömegeit. Ez önmagában is elismerés. A törvény egyébként előírja nekünk a különböző érdekvédelmi szervezetekkel, kamarákkal, társadalmi testületekkel való egyeztetés kötelességét, nem saját jó szándékunktól függ tehát, hogy bizonyos tanácsadást igénybe veszünk-e vagy nem. Ugyanakkor a tárcának joga van olyan tanácsadói testületet szerepeltetni maga mellett, amelyet akar, s ezt a jogát természetesen gyakorolja is. De ez tanácsadói testület, és véleménye nem helyettesíti az érdekvédelmi szervezetek véleményét. Ez a tanácsadói testület egyébként olyan szerepet tölt be nálunk, mint a fővárosi önkormányzatban a magisztrátus, amely semmit sem határoz el, csupán tanácsot ad a polgármesternek.”

(Ki számolt tévesen? Sértődött muzikusok. Fekete György cáfol. Varsányi Zsuzsa interjúja. *168 óra*, 1991. február 5.)

„Fekete György helyettes államtitkár úr azon kecsereg a Magyar Hírlapnak adott keddi interjújában, hogy a Nemzeti Kultúra Napja nem kapott elég hívrést. Részemről éppen ennek örülök. Hiszen ha január 22.-ét tényleg ilyen napnak nyilvánítanánk, ismét rossz irányba fordulna kulturális fejlődésünk. Elég, ha körülnézünk: nincs francia, német vagy osztrák stb. kultúra napja... Ennél még aggodalmasabb, hogy a helyettes kulturális államtitkár úr arra utalt, hogy a jövőben az állam, a kormány ezen a napon osztaná ki kulturális díjait. A világ legfontosabb kulturális díjai (Pulitzer-, Oscar-, Grammy-, Goncourt- stb.) nem állami, kormány által alapítottak, hanem magánkezdeményezésből születtek. Az alapítók a művészeti ágak elismert képviselőit, kritikusait kérték fel a díjak odaítélésére. Ezzel az odaítélők vállalják a díjak teljes felelősségét, s biztosítják a díjak teljes politikamentességét... Hitem szerint az államkultúra intézményét végre elfelejtünk kéne, és nem más formában, más színezetben újraéleszteni.”

(Rajk László: Államkultúra új színben?

Népszabadság, 1991. január 24.)

„- Eddig csupa olyasmiről beszéltünk, amit nem tesz a minisztérium színházfelügyelő részlete. De mi az, amit csinál? Esetleg új koncepciót dolgoz ki? Várható a színházi rendszer átalakítása?

- Gyökeresen új koncepció aligha születhet mostanában. Egyenlőre a színházak életben maradása a

tét, s a nehezén túljutva, az új helyzethez mérten lehet majd felülvizsgálni a színházi struktúrát. A minisztériumnak egyébként az a feladata, hogy a színházak működésének jogszabályi feltételeit megteremtse és biztosítsa, s igyekezzen az anyagi megfogalmazásokra is rátalálni. Egyszerűbben és tágabban megfogalmazva: az a dolgunk, hogy mentőövet dobjunk a magyar kultúrának.”

(Stuber Andrea: Tét az életben maradás.

Mentőövet a kultúrának! Fekete György helyettes államtitkár a színházokról. *Esti Hírlap*, 1990. augusztus 2.)

„Tegnap felmentették a Nemzeti Színház igazgató-főrendezői tiszte alól Csiszár Imrét ... A döntést Fekete György helyettes államtitkár azzal indokolta: Csiszár Imre 'alkalmatlan magas szintű vezetői posztra'. Kapcsolatteremtő képessége hiányos, a mai magyar dráma nem kellő súllyal szerepelt a repertoárban. A színházban fellazult a munkafegyelem, előadások maradtak el, elszaporodtak a hiányszások, az egyeztetési problémák... Ablonczy László kinevezése mellett szól – Fekete György indoklása szerint – tisztessége, színházközelsége és 'neuralitása': nem tartozik semmilyen színházi érdekcsoporthoz. 'Szűz szemmel, tiszta lélekkel' kezd a Nemzeti Színház vezetéséhez, ezen felül élvez a minisztérium teljes bizalmát. A tárca az üzemtetési gondok megszüntetésén túl elvárja a színházról, hogy a megújított Magyarország szellemi igényeinek megfelelő arculatot alakítson ki.”

(Változás a Nemzeti Színház élén. *Magyar Nemzet*, 1991. április 19.)

„...március 27-én 6 órára Fekete György magához rendelt. Az időpont okozott nekem némi gondot, ugyanis éppen erre a napra jelezte a köztársasági elnök, hogy megnézi a Kaukázusi krétakör előadását, amit én rendeztem. Úgy véltem, illik köszönteni az elnököt a színházban, kértem tehát, válasszunk Fekete úrral egy másik időpontot. Erre azonban nem volt mód, mert ő közölte, hogy csak aznap, és csak 6 órakor ér rá. Bementem tehát a minisztériumba... Ott feküdt az asztalon egy Pesti Hírlap, amelyben én adtam egy interjút, és azt mondtam, hogy fontosabbnak érzem a politikai szempontok szerepét a minisztérium számára, mint a szakmaiakat. Fekete úr ezt nehezményezte, mondván, vegyem tudomásul, velem kapcsolatban semmiféle politikai szempont nem játszik szerepet, a 'kulturpolitika' egyébként is csak a letűnt rendszer terméke volt, itt egyedül szakmai kritériumok dön-

tenek... elővett egy jókora kézzel sebtében írt listát, amely az ellenem felhozott vádpontokat tartalmazta. Rám szólt, hogy amíg ezeket felolvassa, ne szóljak közbe. Mit tehettem, elkezdtem jegyzetelni... A következő lépés pedig az volt, hogy április 17-én, szerda délután fél háromkor kaptam egy telefont: ötkor legyek a miniszternél. Mondtam, hogy órám van a főiskolán, de nem voltak hajlandók akár csak estére halasztani a dolgot. Ez a legutolsó beszélgetésünk volt valamennyi között a legnyomasztóbb. A miniszter azzal kezdte, hogy meg ne forduljon a fejemben bármiféle politikai indok, ők kizárólag a szakma legszélesebb rétegeinek a nyomására kívánják a távozásomat. És megpróbáltak rávenni, hogy úgynevezett közös megegyezéssel bontsuk fel a szerződésemet, vagyis valójában mondjak le. Azt válaszoltam, hogy bár megtisztelő számomra, mennyire elismerik rendezői érnyeimet – hiszen ezt akkor is elmondták –, de én úgy vélem, kétéves igazgató-főrendezői munkám is ér annyit, hogy ne kelljen magamnak kérnem a felmentésemet. Mire Fekete úr indulatosan azt kiabálta, hogy amennyiben nem fogadom el az általuk javasolt megoldást, 'rapid módszerekhez' nyúlnak..."

(Csiszár Imrével, a Nemzeti Színház volt igazgató-főrendezőjével beszélget Mészáros Tamás. „A romokon jobban lehet építkezni”, avagy egy levélváltás természetrajza. *Magyar Hírlap*, 1991. április 22.)

„Kedden ott voltam a Szalay utcában. Kérdem a portást, hol találom a Kardost? Az elvtárs nincs bent, válaszolta. Furcsállottam, hogy elfeledkezett az előző heti barátságos invitációról. Másnap tudtam meg az igazat: Kardos Lászlót úgy kirúgták, hogy lába sem érte a földet, a portán kapta meg a felmondólevelet és annyit sem engedélyeztek meg, hogy fölmenjen, és kirámolja az íróasztalát.

Régi történetek általában okkal merülnek fel az emberben. A filharmónia vezetőjét sose láttam, Borssal több, mint két évtizede volt rövid ideig laza kapcsolat. Ellenben Fekete Györgyöt régóta ismerem. Szeretettel neki szánom a fenti történetet.”

(Bojár Iván: *Per analogiam. Élet és Irodalom*, 1990. augusztus 10.)

Demokrácia a határon. Oldások és kötések.

(*tim Közművelődési lap. 1991. NYÁR. 4-5. o.*)

„...ha lehet, kerülöm... az alaptanterv kifejezést, noha nagyra becsülöm azt az előkészítő munkát, amit ezzel kapcsolatban elvégeztek. Inkább több tanterv közös alapjáról, illetve arról beszélnek, hogy ez miben és mennyiben tekinthető nemzeti-nek. Úgy gondolom, hogy a nemzeti jelleg területenként különböző mértékben érvényesülhet.

Számomra világos, hogy a nemzeti karakter, a hagyomány, a tradíció lényeges, meghatározó eleme kell, hogy legyen például a művészetek vagy a történelem tanításának. E tárgyknak a nemzeti sajátosságokat mindenképpen hordozniuk kell, ám biztos, hogy nem volna bölcs dolog nemzeti matematikáról, fizikáról vagy biológiáról beszélni...”

(Fokozatos változások kellenek. Az iskola nem lehet politikai harcok színtere. Dénes D. István interjúja Honti Mária helyettes államtitkárral. *Magyar Nemzet*, 1990. július 21.)

„...- Az általános műveltség, az iskolák közötti átjárhatóság lényeges eleme, hogy a tartalmában is sokszínűvé váló iskolarendszerben a tudásanyagot tekintve legyen valami közös, amire építeni lehet, ami összeköt bennünket egymással és Európával. Ez a szándék hívta életre a nemzeti alaptanterv gondolatát, amelyről az a hír terjedt el, hogy a minisztérium leállította a munkálatait. Valóban?

- Nem állította le senki ezt a munkát, most is folytatódik! Ám más irányban, mint eddig. Úgy is mondhatnám: a valósághoz jobban alkalmazkodva átalakult. Azt senki sem vitatja, hogy szükség van tartalmilag egységesítő megoldásra. A nemzeti alaptantervnek már az elnevezése is rossz, megtévesztő, mert eleve a hagyományos, kötött, folyamatszabályozó tanterv képzetét kelti, holott nem erről van szó. Nem érzem helyesnek, hogy meghatározzuk az 'elvégzendő anyagnak' mintegy a felét, arra számítva, hogy a másik felét majd a pedagógus maga állítja össze. Erre nincsenek is felkészülve a kollégák és az iskolák. A jelzések szerint szívesebben fogadnák azt az elképzelést, amely szerint több alternatív tanterv, taneszköz közös alapját kell meghatározni világos, áttekinthető, egységes követelményekkel, és ehhez igazodó vizsgarendszerrel.”

(Gyarmati Szabó Éva: Az oktatás van a diákokért. Vállalkozó iskolákról, iskolavál-

lalkozásokról beszél Honti Mária helyettes államtitkár. *Népszabadság*, 1990. szeptember 1.)

„Ami mármost a meghozandó közoktatási törvény szakmai tervezetét illeti: elveiben szimpatikus, toleráns, európai államhoz méltó jövőképet vázol fel. A kulcsszavak: autonómia, tanári szabadság, demokrácia, szektorsemlegesség, kreativitás, ideológiamentesség...

A minisztérium, mint az több nyilatkozatból is kiderült, erre a szakmai és társadalmi vitára szűk teret és még szűkebb időt ad: az észrevételeket március végéig kéretik eljuttatni a tervezet kidolgozó munkacsoporthoz. Rémisztően rövid idő ez. Álvita lehet csak: illetve a társadalmi szondázás 'kipipálása'. Különösképpen érthetetlen ez a sietés, siettetés, hiszen a közoktatásért felelős államtitkár, Honti Mária ugyancsak a Köznevelésben azt nyilatkozta, hogy a minisztérium javaslata csak a vita tanulságainak összegezése után születik meg, s 'ha az Országgyűlés ebben az évben el is fogadja, az 1991-es tanévben semmiképpen sem léphet életbe'.

(Murányi Gábor: Lapolvasó. Felneveljük? Forrás, Köznevelés, Fejlesztő Pedagógia, Próbaszám. *Magyar Nemzet*. 1991. március 4.)

„- *Beke Kata lemondása mennyire éreztette hatását?*

- Engem személy szerint egyáltalán nem zavart. Annak a megítélése, hogy az oktatási törvény, az átalakulás milyen ütemben történik, okozhat véleménykülönbségeket akár egy minisztériumon belül is.

- *No de ő például az igazgatói kinevezéssel, megerősítéssel, bizalmatlansági indítvánnyal kapcsolatos intézkedéseket sürgette.*

- Az önkormányzatok csak most kerültek olyan stádiumba, hogy szembesülhetnek ilyen feladatokkal. Ez az egyik oka annak, hogy csak most hoztuk nyilvánosságra az ezzel kapcsolatos jogszabályok együttesét... az önkormányzati törvény a leghatározottabban előírja, hogy az önkormányzatokhoz került iskolák munkáltatói jogkörét az önkormányzatok, illetve a választott testületek nevében a polgármester látja el. Ez a törvény konfliktusba kerül azzal a törekvéssel, hogy egyes helyeken létrejöttek olyan szülői szerveződések, iskolaszékek, melyek közvetlen társadalmi részvételt kívánnak érvényesíteni az iskola vezetésében... Ahhoz viszont, hogy

az iskolaszékek ilyen felhatalmazást kaphassanak, törvényre van szükség...

(Alakulóban az oktatási törvény. Interjú Honti Máriával. *Hajdu-Bihari Napló*, 1991. március 9.)

„Az alaptanterv megnevezése is arra utal: több, egymás mellett békésen megférő, alternatív tanterv közös alapját keressük. Miben? Az elemi, alapfokú műveltség tartalmában s az ennek elsajátítása nyomán kialakítható alapkészségekben, képességekben, teljesítmény- és tevékenységformákban. Az alaptanterv rendeltetése, hogy útmutatással szolgáljon standardizált mérések, illetve vizsgarendszer kimunkálásához, mely alkalmas arra, hogy az ország különböző helyein különböző fenntartású iskoláknak a növendékeiről egy-egy pedagógiai ciklus végén eldöntse: milyen irányban a legesélyesebb a tanulmányainak a folytatására, vagy az életbe való belépésre. Keretjellegű tantervről van tehát szó, amely a nemzeti alaptanműveltség fogalmát tartalmazza.”

(A nemzeti alaptanműveltség foglalat. Arany Lajos interjúja Honti Mária helyettes államtitkárral. *Hajdu-Bihari Napló*, 1991. március 27.)

„*Honti Máriát, a művelődési tárca közoktatásért felelős helyettes államtitkárát azzal kerestük meg, igaz-e a hír?*

- Egy szerencsétlen közjáték miatt teljes félreértésről van szó, a minisztérium nem adott ki semmiféle, főként nem végső változatot. Már csak azért sem, mert a Gázsó-féle tervezet nem azonos a minisztériumi tervezettel: mi csak az április végéig meghosszabbított vita után készítjük el a magunkét. Az a 'törvényi változat', amelyet a parlament elé kerülő végső formaként emlegetnek, nem más, mint egy belső munkapéldány, egy jogász ijjgyakorlat...”

(Gyarmati Szabó Éva: Áltörvény az oktatásban? *Népszabadság*, 1991. március 22.)

„*Egyre gyakrabban halljuk, olvassuk, hogy iskolák elemi működési zavarokkal küszködnek, figyelmeztető pedagógussztrájkokról tájékoztat a Köznevelés. A jelenségek az oktatásügy válságáról tanúskodnak. A helyzet mélyebb elemzésére kértük interjúnk során Honti Mária helyettes államtitkárt.*

- Az iskolák működési zavarairól érkező megsaporodott jelzéseket nem magyarázhatjuk kizárólagosan a központi állami támogatás beszűkülésével – kezdte a beszélgetést Honti Mária –, a Parlament

megszavazta az önkormányzati törvényt, s megváltozott a finanszírozás rendje is. Korábban ugyanis a tanácsoknál maradt a jövedelemadókból származó bevétel, és az iskolák működtetésére szánt költségeket elsősorban abból folyósították a tanácsok. Ezt egészítette ki a jelenleginél lényegesen alacsonyabb közvetlen költségvetési támogatás. Most viszont az önkormányzatok a jövedelemadókból származó bevételek felét kapják meg, és ezt egészíti ki a költségvetésből az oktatásra szánt fejkvóta... Teljesen egyértelmű, hogy a központi költségvetés nem fedheti le teljesen a jelenlegi rendszerben az iskolafenntartás kiadásait. Az oktatási intézmények fenntartójának ezt kellene kiegészítenie a helyi forrásokból.

- Kedvező esetben, amennyiben a fenntartó önkormányzat megfelelő bevételekkel rendelkezik, és átlátja az oktatás jelentőségét, az iskolák – a fenntartók szabadabb gazdálkodási lehetőségei miatt – a korábbinál akár kedvezőbb feltételek közé juthattak. Tehát nem maga a törvény marasztalható el a működési zavarokért. Ellenben a szabadabb, kevésbé megkötött önkormányzati gazdálkodás szül anomáliákat is. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy az iskolai fejkvótákat sok helyen nem közoktatási célra fordítják az önkormányzatok.

- Elképesztő...”

(N. Sándor László: Iskolák zavarban.
Honti Mária: A fejkvótát sok helyen nem közoktatási célra fordítják. *Magyar Hírlap*, 1991. április 22.)

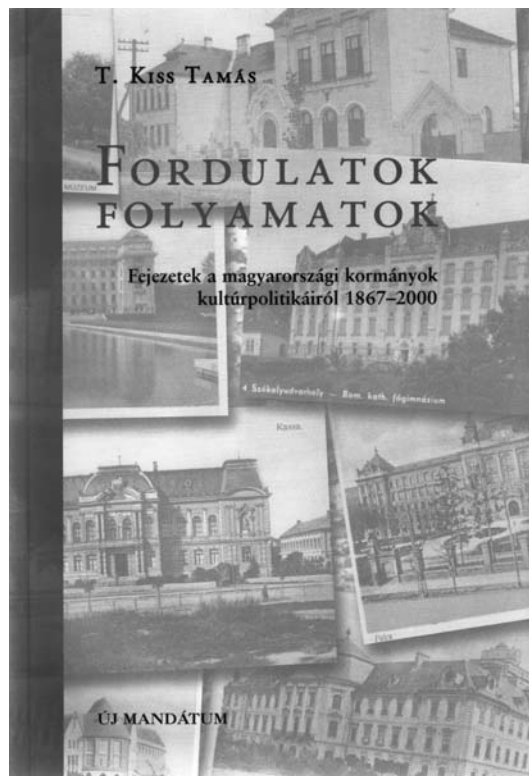
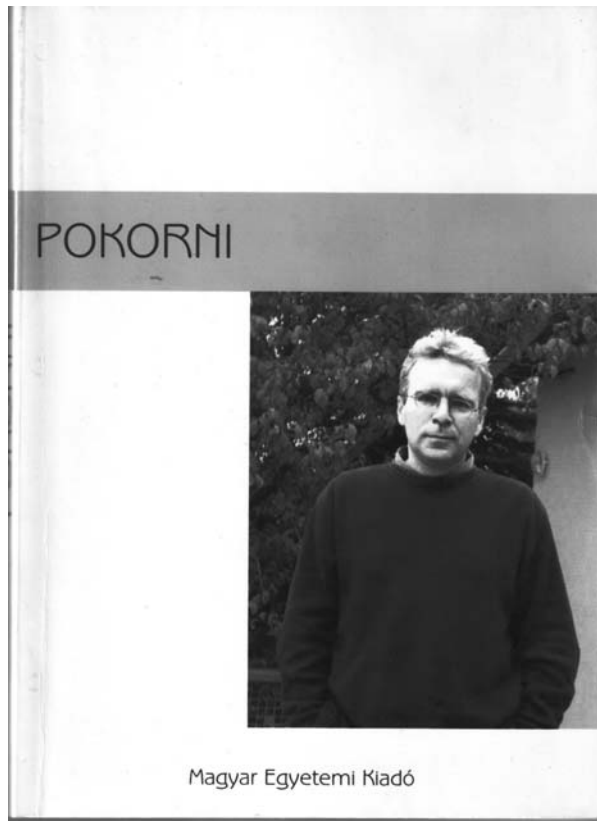
„Két nappal ezelőtt bekövetkezett az, amiről hónapok óta suttognak: Honti Máriát is felmentették, Spengler Györgynével, a közoktatási főosztály vezetőjével együtt. Hivatalos bejelentés híján erről is csak utólag, kiszivárogtatott hírekből értesült a szakmai közvélemény, ezért felkerestük a helyettes államtitkárt és a főosztályvezetőt, hogy megtudjuk, igaz-e a hír.

- Igaz – válaszolja Honti Mária. – A miniszter úr két napja közölte velem és Spengler Györgynével, hogy köszöni a munkánkat, de a továbbiakban nem tart igényt rá. Éppen azon a napon történt ez, amikor az asztalára tettük a közoktatási törvény viták alapján átdolgozott szakmai tervezetét.

Az utóbbi hónapokban már nyílt titok volt, hogy a miniszter úr egyes pártok hangos tiltakozására elzárkózott az általa felkért Gazsó Ferenc vezette törvény-előkészítő bizottság munkájától, és az abban részt vevő minisztériumi szakemberektől is, azaz mindkettőjüktől kezdte elhatárolni magát. Ezek szerint az átdolgozott változat sem nyerte meg a tetszését?

- Fogalmunk sincs róla, hiszen még nem olvasta el.”

(Huzatos hivatal. Honti is megy. *Népszabadság*, 1991. június 20.)

VÁZLAT A POLGÁROSODÁS LEHETSÉGES FOLYAMATÁRÓL¹

Színes, ám eligazodást aligha segítő „térképet” rajzolhatunk meg, amikor megpróbáljuk számba venni a „ki (lehet) polgár, a milyen is (lesz majd) a polgárság?” kérdésekre fellelhető válaszokat. Inkább e problémakör nehézségeinek érzékeltetése a célom, mintsem az, hogy a teljesség igényével feltárjam e kérdést. Következzen néhány jellegzetes vélekedés. Egyféle megközelítés alapján a polgár a „hivatalnok”, a „vállalkozó”, a „menedzser”, a „bankár, pénzember”, az „üzletember”, az „értelmiség”, a „vagyonos”, a „középosztálybeli”, a „zsidóság egy része”, és így tovább. Vagyis a mindennapiság szintjén igen változatos válaszokkal találkozhatunk. A válaszadó valamilyen foglalkozásra, tevékenység végzésére, társadalmi pozícióra, konkrét személyre etc. hivatkozik, amit általában magyarázkodás követ, hogy még ki és mi tartozik a polgársághoz, illetve, akinek polgárnak kellene/illene lennie, még miért nem, vagy már miért nem az.

Ismertek azok a gondolatmenetek is, melyek – pontosságra törekvően – értékeket, szokásokat, érdekeket megfogalmazva normatívákat állítanak fel. Ezek többségéről is gyakorta kiderül, hogy vagy túlságosan szűk, vagy túlon túl tág köröket (mérceket, mértékeket) jelentenek. Számos közülük annyira partikuláris szempontokat részesít előnyben, esetleg olyan idealizált elveket követ, hogy már valószínűtlenné válik a fogalom kifejtése. Kedvelt és gyakori válaszadási mód a historizáló megközelítés is, olyan történeti ív felvázolása, amely során a kérdés kifejtése társadalmi, gazdasági, politikai, szociális (néha kulturális) szempontok történelmi beágyazottságú elemzésére helyezi a hangsúlyt. Ez a válaszkereső eljárás viszonylag számos, pontosan megfogalmazott diagnózist adhat a polgárság kialakulásának részletkérdéseiről, a probléma koronkénti „holdudvaráról”. A kérdésekre adott közismertebb válaszokat mégis leginkább „irodalmi indíttatásúaknak” nevezhetjük. Szépirodalmi művek, regények, novellák, karcolatok által kialakított, filmekre és színházi előadásokra épülő élményekről van szó.

A polgárosodásról összeálló „térkép” még vázlatyszerűségében is színes, ám manapság aligha hasz-

nálható, hiszen akár köznapi, akár politikai, akár szociológiai, akár történeti „diagnózisról” is van szó, alapvetően egyféle, vagy közel hasonló képet tükröztet a polgárról, nemcsak általában, hanem hazai vonatkozásokban is. Azt pedig mondani sem kell, hogy mindez jelentősen befolyásolhatja e döntően fontos társadalmi erő kialakulását Magyarországon. A kérdést – ki a polgár? – itt és most nem csupán új válaszok keresése (újraértelmezés) miatt szükséges feltenni, hanem a modernizáció miatt.

Ki válhat hát polgárrá itt, e közép-kelet-európai országban? Ki(k)nek nyílik nagyobb esélye arra, hogy polgár lehessen? Milyen is lesz egyáltalán polgárságunk? Lehetne még folytatni a kérdések megfogalmazását. A válaszok aligha kerülhetik meg a közeli, s távoli jövőkép felvázolását, jóllehet erre ma kockázatos vállalkozni. A múltunkat kísérő „jövőképsszellem” még túlságosan közelinek tűnik, a „nagy kísérlet” tapasztalataira, a „kísérletezők” okozta sebekre még fájóan emlékszik az ország lakossága. A társadalomtudományokkal foglalkozók is többnyire óvakodnak manapság attól, hogy egy „kívánatos jövőképet jósoljanak” meg, legfeljebb részletkérdések megválaszolása, kutatása során próbálkoznak bizonyos prognosztizálással.

Abban azt gondolom, majdnem mindenki egyetért: az ország társadalmi berendezkedésében, politikai, gazdasági és kulturális szerkezetében jelentős átalakulás kezdődött meg. Nem tartható tovább a munkásság (mint vezető erő), parasztság és a velük szövetséges (útitárs) értelmiségi „majdnem hármas” osztálytagozódásának elmélete. De aligha állhat vissza az a struktúra, amely a két világháború közötti időszakban jellemezte az országot. Valószínűnek tűnik viszont, hogy Magyarország társadalmi szerkezetének tagolódását döntő módon fogja meghatározni részint a polgárosodás folyamata, részben pedig a létrejövő és differenciálódó polgárság.

A következőkben – a hozzászólás nyújtotta lehetőségek figyelembevételével – a várható átalakulási folyamatok általam fontosnak tartott szakaszairól és azok néhány lényegesnek ítélt jellemzőiről szeretnék szólni.

A polgárosodás nemcsak hazánknak régi, de szinte megoldhatatlan problémája, hanem e föld-

¹ Vázlat a polgárosodás lehetséges folyamatáról (*Jászkunság*, XXXVII. évf. 6. szám, 1991. december, 10-12. A folyóiratban a polgárosodásról folytatott vitához írt hozzászólás.)

rajzi térségnek is. Közép-Kelet-Európában több évszázad alatt sem sikerült (Csehország bizonyos értelemben kivételnek számít) a polgárságnak gazdasági és politikai vonatkozásokban hatalommá válnia. Nagy vonalakban: hol a feudálisztikus és konzervatív társadalmi hagyományok, illetve azok hordozói, képviselői; hol a szocializmusnak nevezett totális (egyént, közösségeket, társadalmat egyaránt érintő) államosítás; hol pedig a külföldi pénzvilág, esetleg ezek együttese akadályozta meg polgárságunk kifejlődését és megerősödését.

Magyarországon a Kádár-korszakban született „szocialista polgár” sem rendelkezett (nem is rendelkezhetett) azokkal a gazdasági, politikai, társadalmi jellemzőkkel, olyan kultúrával és szabadsággal (tegyük hozzá, képességekkel sem), amelyek együttesen egy szervesen fejlődésnek induló polgárosodás kialakulásához vezettek volna. Persze ebben az adott politikai, társadalmi kényszerek és feltételek is komoly szerepet játszottak. Irodalmi művek, szociográfiák kedvelt figurái voltak a külsőségekben magukat polgároknak mutató és imitáló gazdasági, politikai, valamint államigazgatási vezetők, e csoport reprezentánsai. Tudományos kutatások tucatai bizonyították és elemzik ma is, hogy miért nem válhatott polgárrá az, aki erején felül dolgozott, egészségét nem kímélve túlzott terhek és áldozatok vállalásával, korrupcióval, ügyeskedéssel, vagy akár „elvtársi összeköttetéssel” némi többletetre tett szert. Boros László vitaindítójában erről szemléletesen értekezik.

Mindezek ellenére – elfogadva és nem vitatva a valóság és a kutatók ezen érveit is – azt gondolom: leendő polgárságunk kialakulásának „kezdetek előtti”, embrionális szakasza a Kádár-korszakban kezdődött. Ekkor indult meg egyfajta átrendeződés (nem lehet igazán folyamatindulásnak nevezni), melyet Utasi Ágnes szavaival „átlépés”-ként jellemezhetünk, a passzív szegénységből az aktív szegénységbe való átrétegződés. Vagyis az egyén többletmunkákkal, második, sőt harmadik gazdaságban vállalt ténykedéseivel, összefogva a családdal, rokonsággal, szomszédokkal, mintegy „átszivattyúzza”, esetleg „visszaszivattyúzza” saját anyagi világába a korábbiakban állami redistribúcióval apanázként kapott javak nagy részét. Ilyen módon igyekezett „máról holnapra” jutni. (Kádár Jánosnak tulajdonítják azt a mondást, amikor üzemlátogatás során az egyik munkás arról panaszkodott, hogy lopják a szerszámokat – azt felelte: „Így is a miénk

marad, a nemzeti vagyon része marad”). Persze nevezhető ez az időszak természetes felhalmozásnak is, amely nemcsak periódusokra osztható, de bizonyos tekintetben megteremtette az átrétegződést, a mobilitást. A „lehet is meg nem is” viszonyok közti, „fél-vállalkozói magatartásra” berendezkedő állampolgárok a rendszerváltozás utáni időben részint megtapasztalták a létbizonytalanságot, a munkanélküliséget, részint – felismerve az új világ nyújtotta lehetőségeket –, váltásra, változásra kényszerültek. Ez alapvetően két területen érezteti hatását. Erőteljesebbé vált, és jelentősen felgyorsult a csoportokon belüli differenciálódás. Mind nagyobb és lényeges különbségek alakulnak ki rétegek és rétegek, csoportok és csoportok között. Másrészt jól kimutathatóan megváltozott az egyén – elsősorban – anyagi világát gyarapító jövedelemszerző tevékenységeinek „eszközparkja”.

A változás legszembetűnőbbben az „eszközök” radikalizálódásában mutatkozik meg. A Kádár-korszakban alkalmazott „szivattyú-módszert” felváltotta az „átmentés”. Számos jövedelemgyarapító technika pedig az eredeti angol tőkefelhalmozás időszakában alkalmazott „bekerítésekhez”, az államilag is (esetenként hallgatólagosan) engedélyezett „kalózkodáshoz”, „kemény” kereskedői eljárásokhoz, illetve törvényességgel is támogatott vállalkozásokhoz válik mindinkább hasonlónak. Távol áll tőlem, hogy valamiféle analógiát állítsak fel az akkori idők „cél szentesíti az eszközt” eljárásai, és a napjainkban rohamosan növekvő bűnözések között, amelyek elsősorban anyagi javak (ötven forinttól sok millióig terjedően) megszerzésére irányul. Csupán arra próbálom felhívni a figyelmet, hogy hazánkban ma olyan szabadság van, melyet – Boros László megfogalmazását elfogadva – a nagy felszabadultságok és a kis gúzsbakötések éppúgy jellemeznek, mint a korlátlan lehetőségek. Azt gondolom, akik ebben a – valószínűleg rövid ideig tartó – vákuum-helyzetben képesek viszonylag nagy értékeket felhalmozni, azoknak komoly esélyük nyílik arra, hogy elindulhassanak a polgárosodás útján.

A hazai polgárosodás következő szakaszának megformázása, felépítése arra a gazdasági és társadalmi pozícióit tovább erősítő (újratermelő) rétegre vár, melyet konkrét és átvitt értelemben egyaránt második generációnak is nevezhetünk. Ebben a szakaszban várható, hogy az előző nemzedék által megteremtett kiindulási, valamint értékelési és viszonyítási alap módosulni fog. Szükségszerű, hogy ennek

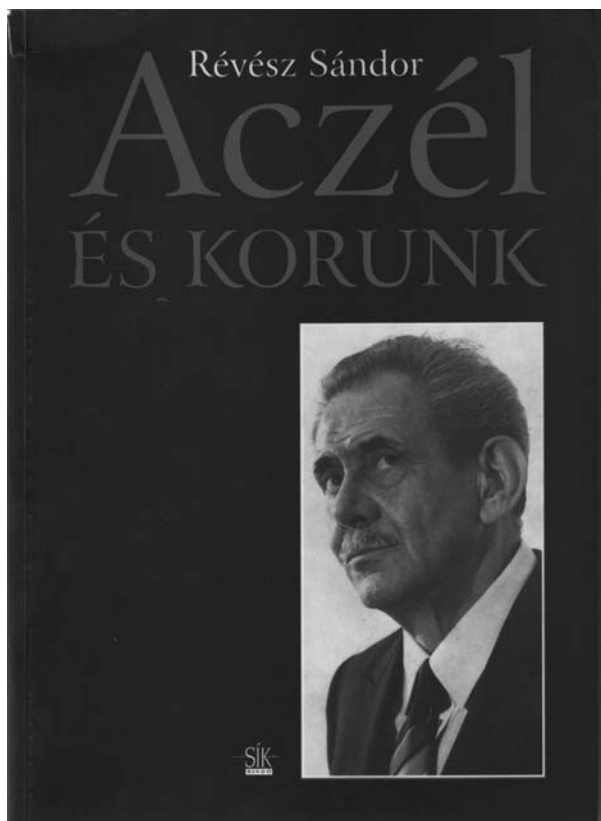
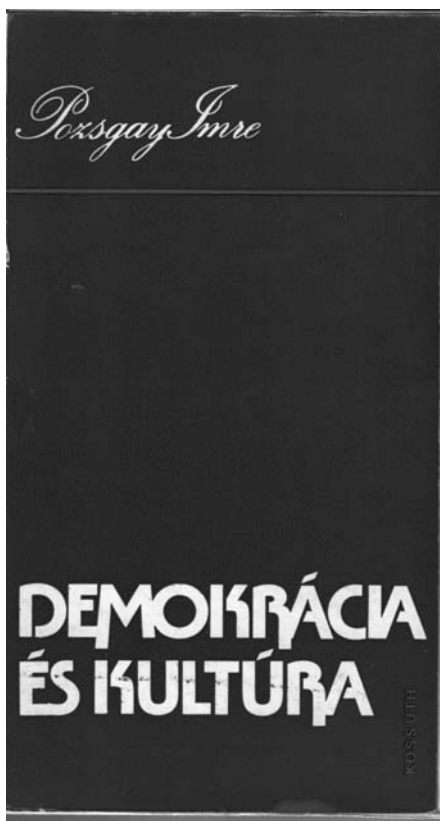
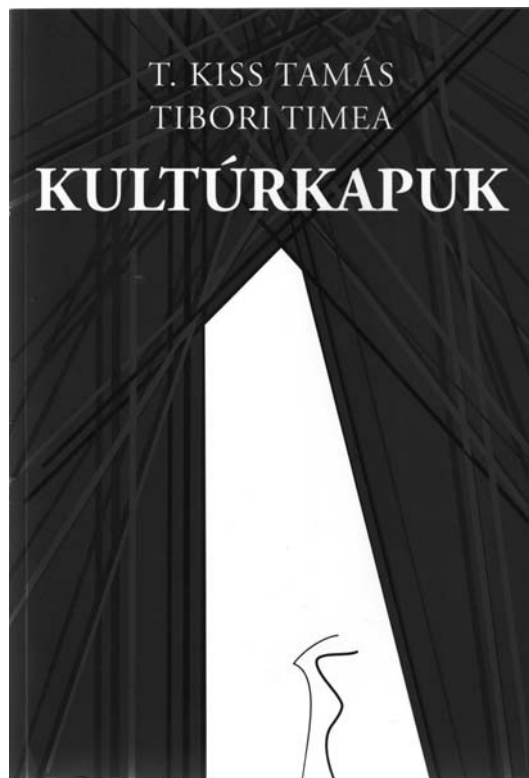
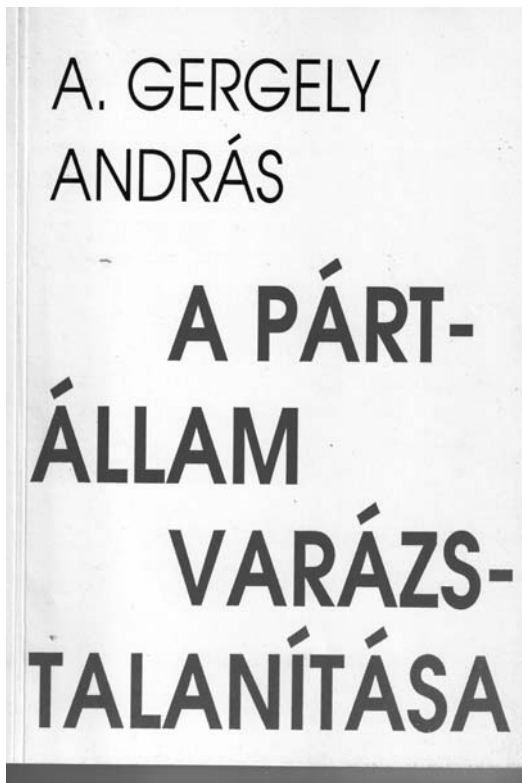
a generációnak már finomodjon a jövedelemszerző és -gyarapító eszközparkja, nagyobb figyelmet fordítson viszonyainak társadalmisítására. Életvitelében (beleértve üzleti, vállalkozói, munkahelyi etc. ügyeit) háttérbe szorulnak az előző korosztályra még gyakorta jellemző nyersebb megoldási és eljárási módok, az úgynevezett kemény módszerek alkalmazása. Mind inkább elsődleges céljá, értékké és érdeké is válik egyszerre a társadalmi viszonyok – a mikro- és makro-világban egyaránt – konszolidálása, kiszámíthatóbbá tétele és megbízhatóságot árasztó stabilizálása.

Nagy a valószínűsége annak, hogy ez a generáció lesz az, amelyik már érez maga mögött elég gazdasági erőt, hogy (parlamenti, helyhatósági, időszaki) választásokon befolyásos, tekintélynek örvendő erőként komoly eséllyel indulhat, vagy indíthat és támogathat jelöltet. Valóságos és konkrét politikai hatalom megszerzésére törekszik, mert úgy véli, hogy a mikrovilága így lesz jövedelmezőbb, és a kulturális újratermeléshez is ezzel a szerepbővítéssel tudja leginkább biztosítani a megfelelő alapokat, szabadságot és miliőt. Ennek a generációnak áll talán leginkább érdekében, hogy karakterizálódjanak és stabilizálódjanak a polgárság különféle társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális szerepeket betöltő, képviselő rétegei és csoportjai. Másként fogalmazva az, hogy végképp kialakuljon és megerősödjön a polgárság struktúrája.

A polgárosodás harmadik szakaszát feltehetően az a korosztály alakítja ki, amelyik helyét, szerepét és funkcióit már a kultúra (a fogalmat tág értelemben használom) szempontjai szerint igyekszik betölteni. Bizonyos értelemben egyszerre mintaadóként, fogyasztóként és alkotóként, termelőként vesz részt a társadalom életében. Mégpedig részint abban az értelemben, hogy stabil egzisztenciára épülő értékrendszerével meghatározó politikai és kulturális erőként is jelen van, részint pedig abban az értelem-

ben, hogy a gazdaság és a társadalom területeiről érkező kérdéseket, problémákat művelődési, oktatási feladatokat igyekszik polgárként megoldani. Feltételezhető, hogy ebből a korosztályból kerül majd ki a különféle területek elitje. Ők alkotják majd a gazdaság, a tudomány, a művészetek kiemelkedő képviselőit, a politikai élet reprezentánsait. Vélhetően ezek a polgári rétegek rendelkeznek ugyanis mindazokkal a feltételekkel és adottságokkal, melyek biztos alapokat és kereteket nyújthatnak kiemelkedő teljesítmények eléréséhez. Közülük kerülnek ki nagyobb számban a valóságos mecénások, alapítványtevők, ők lesznek azok, akik a társadalom fejlődését, gyarapodását, gazdagodását magánérdekből is alapvetően fontosnak tartják. A polgárosodásnak ezen szakaszában tisztázódnak végérvényesen és különülnek el majd egymástól a különböző értékrendszerek. Nemcsak világossá válnak az értékek közötti határvonalak, de kibontakoznak az átjárhatóságok is. Valószínű, hogy erre az időszakra tehető a hazai polgárosodás szerkezetének, intézményrendszerének, értékeinek, vagyis a most formálódó világunk valamennyi értékes törekvéseinek európai értelemben vett meggyökereződése.

A hozzászólás nyújtotta szűkre szabottság miatt csupán vázaltszerűen – prognosztizálva egy lehetséges folyamat állomásait – szóltam a polgárosodásról. Bizonyos vonatkozásban talán klasszikusnak tűnő kialakulási és intézményesülési folyamatot nemcsak azért nem kerülhetjük ki, mert a történelem tanulsága figyelmeztet a lineáris fejlődésre, hanem azért sem, mert Magyarországon legalább három generációra lesz ahhoz szükség, hogy egy szerves fejlődésnek induló társadalom értékes húzóereje valóban kialakuljon, meghatározó erővé váljon, létrejöjjön egy olyan polgárság, amely értékrendszerével – melyet, mint kulturális örökséget hagyományoz tovább – válik képessé arra, hogy biztosítsa egy közép-kelet-európai ország európai normákat és mértéket elérő működését.

ÉRTELMISÉG A RENDSZERVÁLTOZÁS SODRÁBAN ÉS/VAGY RENDSZERVÁLTÁS AZ ÉRTELMISÉGIEK SORÁBAN¹

Kerékyártó T. István belső érzelmi állapotáról és feszültségéről is árulkodó, papírra vetett gondolatainak nagy részével – melyek megpróbálják tömöríteni mindennapi tapasztalatait, a különféle sajtótermékekben napvilágra hozott megállapításokat, illetve, ami négy-öt magyar értelmiségi összehajolása közben elhangzik – magam is egyetértek.

Amiért mégis szót kérek, annak alapvetően egyetlen oka van. A vitairat – mert annak tekintem a cikket – olvasása közben, képletesen szólva, olyan érzésem támadt, mint az egyszerű embernek: leírták neki a leányzó küllemét, ruháját, cipőjét, frizuráját, megismerkedik a szabóval, a cipésszel és a fodrászszal –, de magáról a leendő asszonyról semmit sem tudott meg.

Írásomnak a fenti címet korántsem a játékoság, a jól hangzás kedvéért választottam. Perdöntőnek tartom, hogy az és-re, illetőleg a vagy-ra helyeződik-e a hangsúly, a rendszer és az értelmiség új keletű viszonyában.

Egyik oldal – másik oldal

A Fényes Szeleknek nevezett nemzedék egyik jeles képviselője az 1970-es évtized legvégén előadást tartott a népi kollégisták közösségéről. Mondandóját így fejezte be: „Naponta többször és hittel énekeltek: 'Holnapra megforgatjuk az egész világot'. Aztán – tette hozzá, kis szünetet tartva – gyorsan kiderült: a másik oldal is ugyanolyan.”

Kerékyártó szerint ennek legalább két oka van. Egyiket a cikk szerzője abban látja, hogy „amíg az államszocializmusban az erőszak komfortja volt meghatározó, addig napjainkban – legalábbis számos jelből erre lehet következtetni – a kliensi ethosz, amely eleve feltételezi a tradicionalista értékek feltétlen tiszteletét”. A másik okot – véleménye szerint – az idézi elő, hogy az államszocializmus

erőszak-komfortja megteremtette azokat a gyökereket, amelyektől máig sem tudott elszakadni, szabadulni az értelmiség. A totalitarizmus időszakában az értelmiség nagy, illetve túlnyomó része a hatalom engedelmes kiszolgálójává vált, és csak nagyon kevesen, és csak egy szűk körbe tartozók vállalták, nyílt vagy rejtett kívülállóként, hogy autonómiájukat megőrizve kritikai szembenállást fejtsenek ki a rendszerrel szemben.

Vizsgáljuk meg – a hozzászólás nyújtotta lehetőségek figyelembevételével – kicsit közelebről az első okot!

A rendszerváltoztatásokban – főként a 20. században – ugyancsak jeleskedő Magyarországon az értelmiségiek általában mindig két célt (utópiát!?) fogalmaztak meg. Részint azt hirdették, hogy az éppen soros új rendszer majd szakmai értékek alapján fog minősíteni és nem politikai manipulációkkal; másrészt követelték a kliensi viszonyok teljes felszámolását.

Ezekről a törekvésekről – sajnos – valamenyi esetben az derült ki, hogy naiv elképzeléseknek bizonyultak. Akár az egyik oldal, akár a másik oldal (a sorrendiség tetszőlegesen cserélhető) került hatalomra, legelső feladatának azt tartotta, hogy a legyőzöttet kiszorítsa (a szellemi élet perifériájára, emigrációba), esetleg megsemmisítse (megfoszsa értelmiségi létalapjától, infrastruktúrájától, sőt akár az életétől is). A magyarországi értelmiségnek ez már mondhatni a „kulturális öröksége”, csak az eltelt száz esztendő alapult véve, hihetetlen károkat okozott a nemzeti és az egyetemes szintű műveltségben egyaránt.

E sorok írójának önkéntelenül – kis megszorítással – Hegel egyik mondása jut az eszébe: „a történelem egyik legfőbb tanulság az, hogy a népek és a kormányok – az értelmiségiek – soha, semmit nem tanultak meg belőle”. Magyarán ez a jelenség persze abból a szemszögből is, hogy egy-egy rendszer-, hatalomváltozás egyben az értékrendszerek módosulását is jelenti, s szükségszerű, hogy a „győztes értékek képviselői” kerüljenek előtérbe, vezetői, bizalmi pozíciókba.

¹ Értelmiség a rendszerváltozás sodrában és/vagy rendszerváltás az értelmiségiek sorában. *Jászkunság*, XL. évf. 2. sz. 1994. április/május, 22-26. A folyóiratban az értelmiségről folytatott vitához írt hozzászólás.

Valamely hatalmi-politikai berendezkedés demokratizmusát (vagyis értékét és mértékét) azonban az jelzi, hogy az és-re, illetőleg a vagy-ra helyeződik-e a hangsúly!

Napjainkban – kimondottan, kimondatlanul – gyakran történik hivatkozás a Szent István-i gondolatra. E feltehetően a Karolingoktól származó mondás szerint a soknemzetiségű ország az igazán szilárd. Amennyiben elfogadjuk ezt a gondolatot – jöllehet a volt Jugoszlávia, Szovjetunió és Csehszlovákia ennek ellentmondani látszik, ám megerősíti ezt a nézetet az Amerikai Egyesült Államok, Kanada vagy Ausztrália népességi összetétele –, akkor a többféle értékrendszert valló társadalom az igazán stabil erő. Labilissá válik viszont, ha az egyik értékrendszer maga alá gyűri, elnyomja, lehetetlenné teszi a másikat, a többit.

Magyarország egyik nagy tragédiája – térben és időben elhúzódó – többek között az volt, hogy alig győzte utólag rehabilitálni azokat a politikai, kulturális, gazdasági nagyságokat, akik reprezentálták a különféle, ám csak utólag elismert értékrendszereket.

Megfogalmazódik a kérdés: miért kerülhetett erre a megkésettiségre sor?

A most hosszasan felsorolható történelmi tényeken kívül nem kerülhető meg egy lassan már objektívalódott szubjektivitás. Ennek lényegét egy anekdota fejezi ki a legpontosabban. Karl Laugger, aki egy házmester fiaként főpolgármesterré küzdött fel magát, s vált az osztrák politikai antiszemitizmus ismert képviselőjévé, előszeretettel járt a zsidó nagytőkés társaságokba. Amikor ezt harcostársai számon kérték rajta, a következőket mondta: „hogya ki a zsidó ebben a városban, és ki nem, azt én mondom meg!”

Amikor Magyarországon 1989/90-ben megtörtént a hatalom átadása, vagyis a rendszerváltás, a koalíciós pártok – választási győzelmeik alapján, amely alapvetően a múltra mondott „nem” volt – képviselői úgy érezték: joguk van kijelölni, ki a bűnös, ki a bolsevik, ki az idegen zsidó, kárt okozó kozmopolita, és ki nem. „Az én kommunistám jó kommunista, a te kommunistád rossz kommunista” rendező elv mindkét oldal (kormánypártiak és ellenzékiek) számára elfogadott volt. Csupán zárójelben jegyzem meg: az országban minden harmadik értelmiségi tagja volt az uralkodó pártnak!

A tények bizonyítják: a hatalomba bekerült, fontos államigazgatási, gazdasági és pénzügyi pozíciókat betöltő értelmiségiekről – úgy tűnik – ilyen szubjektív alapon döntöttek. A valóság azonban mást is mutat.

Általában – s ez igaz a Kádár-korszak utolsó 10-15 éveére is – aki bejutott a hatalmi elitbe, annak a szerkezethez – akár személyiségét radikálisan korlátozó módon – igazodnia, alkalmazkodnia kellett.

Az igazodás épülhet egyszerű önfenntartási készletre, hiszen a mindenkori erőközpontokhoz történő alkalmazkodás biztonságot ígér. Jelenthet azonban komoly belső azonosulást is, őszinte törekvést arra, hogy a hatalom által kiválasztott, illetve kiválasztottá vált ember megfeleljen a bizalomnak, megbízói elvárásainak. Alapulhat a szakszerűség tiszteletén, ugyanis valamennyi pozíciónak megvan a maga sajátos, csak rá jellemző szabályrendszere, s az adott pozíció betöltésének jogosultságát éppen a szabályok betartása igazolhatja. (Miről van itt szó? A jó politikai vezető nem lehet komolytalan, kapkodó és ideges. Vagy: a jó végrehajtó ne okoskodjon feleseljen, ne tétovázzon, ne legyen megbízhatatlan stb.).

A hatalomba azonban be kell kerülni. A mai Magyarországon erre két út kínálkozott. Az egyik azok számára nyitott lehetőséget – természetesen a választások győztes pártjáról és a vele szövetséges pártokról van most szó –, akik a Kádár-korszakban hatalmon kívüliek voltak, kritikai vagy ellenzéki helyet foglaltak el. Ők akkor, majd a rendszerváltás előestéjén (1989) az ellenálló sorstársakat – bizonyos értelemben a társadalom egészét – érezték maguk mögött. Ezt az erőt, a magabiztosságot adó közakaratot, a kiszolgáltatottsággal teli egyéni életút élményvilágát, az ellenzéki közösségi csoportkultúra közvetítette a számukra. A választások után, a hatalomba kerülésénél, a korábbi ellenzék feltételezi (s ebben kételkedni semmi oka sincsen), hogy továbbra is a társadalmat, az általa fontosnak tartott érdekeket, a népakaratot képviseli.

A népakarat viszont a hatalomba kerüléstől kezdve már nem az informális közösség csoportkultúrája, hanem egy formalizált és mechanikus gépezet, a hivatal, a hatalom, a szervezet.

A másik utat kicsit leegyszerűsítve páfördülésnek lehet nevezni. Számosan voltak olyanok, akik

korábban a marxizmus-leninizmus híveiként szembeszálltak a más eszmerendszert képviselőkkel, a küzdelem során ráébredtek arra, hogy az ellenzék valójában vonzóbb, mint a saját oldal, igazsága erősebb igazság, mint az övék. Ehhez a beismeréshez nem csak egy humanista értelmiségi empátiája, toleranciája vezethet el, hanem a saját táborával szemben növekvő kritika, elégedetlenség, a hibás megoldások képviselete miatt érzett lelki furdalás a saját oldal ügyeinek kiüresedő érveivel, rutinjával szemben, az új iránti mindenkori értelmiségi vonzalom, lázadó hajlam.

A problémát – mint kiderült – a magam részéről elsősorban nem abban látom, hogy a valóban csekély létszámú, volt ellenzékiek mellett pálfordulással számos korábbi elvtárs is bekerült a hatalomba. Szinte természetesnek tartom azt is, hogy sok értelmiségi – mert keresi a helyét – váltogatja a pártokhoz való tartozását. Ez a jelenség tulajdonképpen nem más, mint megtalálni a helyet, de valaminek a csúcson! Valaminek az élén azonban csak akkor lehet megmaradni, ha szoros függőségek, kliensi viszonyok teremődnek. S ez már valóban nagy probléma.

Jómagam valamiféle házi használatra szánt kifejezéssel illetem ezt az értelmiségi törekvést: „szemétdomb-szindróma”. Hogy a függőségek, kliensi viszonyok megteremtésében a sokat emlegetett, a régi és az új nomenklátúra kiegyezése vagy a hatalomra („a hely élére”) jutott értelmiségi egyéni érdekeit közösségi értéként elfogadtatva mekkora szerepet vállalt – ma még legfeljebb sejteni lehet. Az eszközök mindenesetre roppant változatosak. A „keresztapa-modell” éppúgy működik, mint az „uram-bátyám” két világháború közötti öröksége, vagy a „mi kutyánk kölyke” kádári technikája.

Egy MDF-es barátom nagyon frappánsan foglalta össze ezt a helyzetet. Amikor megkérdeztem tőle, mi lesz, ha visszajönnek a kommunisták, azt válaszolta: „Semmi, mert azok is mi vagyunk!”. A gondot – másként fogalmazva – nem a tradicionális értékek harca és intézményesülése jelenti, hanem az előzőekben vázolt viszony következtében kialakuló, más értékeket kirekesztő és kiszorító törekvés. Az embernek sokszor olyan érzése támad, mintha egy láthatatlan szellemi védővám emelkedne a pártok között, jöllehet a kultúra a szellemi szabadság területe.

Nézzük a másik okot. Kerékgyártó [István] arról ír, hogy az államszocializmus erőszak-komfortja olyan gyökereket eresztett, amelyektől máig sem tudott szabadulni az értelmiség. Ezzel azt állítja, hogy az értelmiségiek túlnyomó része a hatalom engedelmes kiszolgálója volt. A szerző cikkének későbbi részében megpróbálja ugyan óvatosan mentetni ezeket a „csúnya értelmiségieket”. Megemlíti, hogy az államszocializmusban a humán értelmiség léthelyzetének függősége miatt vált kiszolgáltatottá, a szakértelmiség (ide a műszaki-természettudományos képzettségeket sorolja?) pedig szintén marginalizálódott, kirekesztődött a politikai életből, jöllehet a hatalom inkább igényelte tudását, mint a társadalmi jelenségekkel foglalkozókat. Az értelmiség túlnyomó része ezért (is) kompromittálódtnak érzi magát. Ebből (is) következik az – írja Kerékgyártó –, hogy az értelmiség a rendszerváltás után mérhetetlenül nehéz, mondhatni kínos helyzetbe került. Ennek látható, hallható és tapasztalható jelei részint a dezorganizáltság, az apátia és a közömbösség eluralkodása, részint az egymás ellen intézett kirohanások, szópárbajok.

Való igaz. A rendszerváltozás előestéjén a különféle vádak és vádaskodások hihetetlenül széles, sokfokozatú skálája jelent meg a közélet és a kultúra színpadán, de a privát szférában is. Nem nagyon akadt olyan tudós, tanár, mérnök, újságíró, hivatalnok etc., akinek a fejére ne lehetett volna valamilyen bűnt, de legalább csekélyke vétket olvasni. Kit azért marasztaltak el, mert tagja volt az MSZMP-nek, kit meg azért, mert korábban ezt és ezt írta, nyilatkozta, tette, ilyen-olyan kitüntetést kapott, külföldre utazhatott.

A vádaskodások a rendszerváltozást követő időszakban nem csak folytatódtak, de eskalálódtak is, és nem szükségszerűen a választási elő- vagy utóközelmek részeként.

Az értelmiség léte és világa, amely kezdetben egyre jobban „libanizálódni”² látszott. Ma már inkább – egyetértve Kerékgyártóval – „szekértáborokká” verődve-szerveződve vitatkoznak s feszülnek egymásnak.

A viták, vádaskodások jelezte és előidézte látogat ellenére, magam kétkedve fogadom a kiváltó

2 A szóhasználat abból származik, hogy Libanonban, az 1970-es években, mintegy tíz éven keresztül „mindenki harcolt, mindenki ellen”.

okot, az „eredendő bünt”, nevezetesen azt, hogy a Kádár-rendszerben az értelmiségiek túlnyomó része a hatalom engedelmes kiszolgálója volt, s ezért kompromittálódott.

Teszem ezt nem csupán a „kollektív bűnösség” elvének az elutasítása jogán vagy azért, mert az államszocializmus sohasem érkezett el abba a szakaszba, amit az értelmiség osztályuralmával lehetne jellemezni, hanem mert egyszerűen nem állja meg a helyét.

A Kádár-korszakban a nómenklatúra tagjainak kiválasztása, praktikusán valamennyi vezetői pozíció a párt hatáskörébe tartozott, s mindvégig érvényesült a felülről történő kinevezés mechanizmusa. Ilyen módon meg lehetett akadályozni az olyan egyének nagymértékű beáramlását a különféle vezetői pozíciókba, akik esetleg alternatívát állítottak volna az éppen uralkodó állásponttal szemben. A kiválasztásban a társadalmi származás a politikai megbízhatóság alaptényezőjeként működött. A káderek legnagyobb része – s ez bizonyítható – a fizikai munkások köréből került ki. Ezért nem meglepő a pártbürokrácia társadalmi származásának az a szembevetendő jellegzetessége, hogy még a nyolcvanas évek végén beáramlóknak is csupán 5 százaléka származott az értelmiségiek különböző csoportjából.

Másként alakult az a helyzet az állam irányítás terén. Legfelső szintjén, a rendszerváltozást megelőző 5-6 évben viszonylag nagyarányú értelmiségi beáramlás indult meg. E tendencia felerősödését igen szoros befolyásolta az állami irányítás kormányzati pozícióiban kibontakozott jelentős számú kádercsere. Például, a képzettségi elitnek több mint fele (53 százalék) az utolsó négy esztendőben, további 22 százaléka pedig 1980 és 1984 között került a különféle kormányzati csoportokba. A cserélődés mértéke rendkívülinek is mondható, hiszen az 1970-es években az állami főfunkcionáriusoknak csak 9,3 százaléka cserélődött. Ez a legfelső és felső szintű vezetésbe beáramló értelmiségi azonban már egy süllyedő hajót szállt meg. Akkor juthatott a hatalom közelébe, amikor a rendszer válságaiból már csak a rendszerváltozás jelenhetett kiutat és megoldást.

A történések alapján jogosan feltételezhetjük, hogy az értelmiség nagyarányú beáramlását a legfelső és felső szintű állami irányításba nem hata-

lommentő törekvések motiválták, hanem az, hogy az egyre erőtlenebbé váló pártállam kedvező feltételeket kezdett teremteni, kezdetben még az alapvetőnek tűnő reformok megvalósításához, később a rendszerváltás előkészítéséhez, s ehhez a gazdasági, kulturális és társadalmi élet számos területén munkálkodó értelmiségiek nagyon jelentős bázist képeztek.

Csak magam ismerete és tapasztalata alapján hosszasan sorolhatnám azon intézmények, szervezetek, munkahelyek, egyetemi karok, főiskolai tanszékek, kutatóintézetek nevét, a különféle kutatások eredményeit, a különböző táborok (szociográfiai, honismereti, néprajzi, olvasótábori, közművelődési etc.) helyét és szervezőinek nevét, ahol, illetve, akik – jóllehet az állampárt kenyerét ették – tevékenységükre ma is, de a jövőben is (amennyiben még egyáltalán léteznek!) büszkéek lehetnek.

Abban igazat adok Kerékygátrónak, hogy a történelmi tények átírása veszélyes, ugyanis a történeteket meg lehet másítani, de azt nagy hiba lenne az átíróknak figyelmen kívül hagyni, hogy a következő generációk azért arra lesznek kíváncsiak, mi és hogyan történt. S ennek a kérdésnek a megválaszolásához fennmarad éppen elég eredeti forrás.

Az értelmiségi sor(s)ok váltása

A régóta kívánt szabadság azért bénította meg az értelmiséget, mert a múltbeli magatartásának a gyökerei az államszocializmusban fogtak talajt: A múltban elsajátított „lojalitási kódok” az új hatalmi rendszer kiszolgálására is alkalmasak! – írja a cikk szerzője. Úgy gondolom, hogy másról és többről van itt szó, mint amit egy „historizáló gondolkodásmód”, múltra mutogató megállapítása konklúzióként megfogalmazhat.

A „szabadság, te szülj nekem rendet” – költői kíváncsi megvalósulása ma igazán napirendi kérdéssé vált. Az értelmiség régóta kívánt és várt szabadsága azonban egyelőre ahhoz nyújt feltételeket, hogy minden egyes értelmiségi külön-külön és főleg másként képzelje el azt a rendet, amelyben élni tud s lehetősége van alkotni. Lehetetlen lenne felsorolni azt, hogy részint a különböző székértábor, részint a sokféle foglalkozási ág, illetve a független, szellemi szabadfoglalkozású milyen infrastruktúrát tart ideálisnak. Állítom: a Kádár-korszakban lét-

rejött struktúrákhoz nem azért „ragaszkodik” az értelmiségiek zöme, hogy konzerválja a régit vagy átmentse magát, hanem azért, mert helyette még nem tudott egy jobb és hatékonyabb szerkezet kialakulni. Mint ahogyan a közelmúlt évtizedeiben a „szocialista” jelző a működőképességet (s korántsem a megalkuvás, kompromisszum jelzéseként) is jelentette, úgy tapasztalható ma e jelző módosulása – sajnos szintén – a megmaradás érdekében, ott, ahol valamilyen erő hiányában még nem született meg az értelmiségiek közössége által vállalt „új rend”. (Egyébként nem véletlen, hogy egy magára valamit is adó politikai párt arra törekszik, hogy kiépítse a saját infrastruktúráját. Az államnak éppen az lenne az egyik legfontosabb feladata, hogy olyan szerkezetek kialakulását segítse elő, melyek valóban mentesek a pártpolitikáktól, különféle ideológiai eszmearamlatoktól). Az értelmiségiek túlnyomó többsége azonban abban fogalmazza meg a szabadság lényegét, hogy független és szabad. Nem kötődik egyetlen politikai, ideológiai irányzathoz sem. S mert az ehhez szükséges infrastruktúra még egyszerűen nem létezik, rettentően rosszul érzi magát, ugyanis szabadságának egészen egyszerűen nem létezik rendje, az, ami céllá, érdeké és értéké segítené formálni törekvéseit.

Magyarországon az államszocializmus alapvetően nem a megalkuvásra, kompromisszumokra, az alattvalóságra „nevelte” az értelmiség túlnyomó többségét (nem sorolom ugyanis ebbe a kategóriába azokat, akik úgy szereztek diplomát vagy tudományos fokozatot, hogy elvégezték a Politikai Főiskolát, a Marxizmus-leninizmus Esti Egyetemet), hanem akaratán kívül és túl olyan tudás megszerzésére, amely kitartásra, a szívósságra, a kudarctűrőképességre, a megalázottság méltóságteljes elviselésére edzette meg a személyiséget.

Számtalan ténnyel és adattal lehet alátámasztani azt, hogy Magyarországon az elmúlt évtizedek „romló társadalmi talaján” éppen ezekből fakadóan születhetett számos, jelentős szellemi teljesítmény, rengeteg – igaz, nem bíróságon bejegyzett egyesület – progresszív közösség.

Nagyon sok értelmiségi a Kádár-korszaknak, annak idején, másként és másként feszült ellen, szükségszerű, hogy a rendszerváltozást, illetve az azt követő változásokat is eltérően képzelte el, s ítélte meg. Mindegyik értelmiségi közös vonása, amely megegyezett a választások számos résztvevőjének

voksával: a NEM kimondása volt a kommunizmusra. Az értelmiségiek NEM-je azonban sokféle nemekből állt. Másként fogalmazva, a NEM-ek olyan pluralizmust is jeleztek, amelyeknek az új rendszer demokráciájában – szerves alkotórészként – intézményesen meg kellett volna jelenniük. A választások után viszont, alapvetően az értelmiség egyféle irányzatát képviselő rétegének nyílt arra alkalma, hogy intézményesítse a NEM-jét, s ez a tradicionális, elsősorban a népi-nemzeti értékrendet valló, konzervatív színezetű, bizonyos értelemben a két világháború közötti társadalmi formációban gyökerező mechanizmusait jelentette. Az értelmiség többféle értékrendszere ugyanakkor mindinkább kiszorulni látszik. Ebből is származik az a félelem (szorongás), amely egy ismét jelentkező, kirekesztő ideológiától való félelmében működésbe hozza a Kádár-korszakban elsajátított védekező reflexet. S mert a következő választás azt jelentheti, hogy a jelenlegi értékrend helyett önmaga intézményesítésére törekedve kirekesztheti a jelenlegit, „jobb megelőzni a bajt” elve alapján a mostani hatalomhoz kötődő értelmiségi a még hátralévő időben igyekszik mindent elkövetni önmaga létének biztosításáért.

Hogy a szabadság bénítóan hatott az értelmiségre, egyetlen szempontból mégis tartalmaz bizonyos igazságot. Ismert az a jelenség, hogy a rab, amikor kiengedik, hosszú ideig nem érzi magát szabadnak, mert félelemreflexei működnek. Jóllehet: mindenki szabadnak látja, ugyanakkor környezete érezte vele, hogy honnan jött. Az értelmiségiek között dúló vitákból ezt a „múltérettetést” ezért tartom károsnak. A különféle tömegkommunikációs intézményben megszólalók közül is egyre többen tartják fontosnak azt, hogy legalább valami picinységgel kizökkoljanak, amellyel anélkül, hogy kérdezték volna tőlük, öngazolják magukat: én kérem már akkor sem értettem egyet, abban az időben is ilyet-olyat tettem a Kádár-korszak vagy valamelyik intézménye ellen. Távol áll tőlem, hogy kétségbe vonjam az ilyen nyilatkozó szavainak a hitelességét, de – elnézést a kifejezésért – ezekben a megnyilvánulásokban az értelmiség infantilizálódását látom. Nem juthatunk el ismét arra a szintre, hogy mert valaki egyszer meghúzta egy csendőrlő farkát, azért később ellenállónak, hősnek, történelmi alaknak is minősült.

Röviden kitérek még a „lojalitási kód” problémájára. Kerékgyártó felrója azt, hogy ezek a múlt rendszerben elsajátított kódrendszerek tökéletesen alkalmasak az új hatalom kiszolgálására is.

Ehhez röviden két megjegyzést kívánok csupán tenni. Az egyik: az elmúlt évtizedekben nagyon sok embernél játszódtott le az a fordulat, amikor valaki meggyőződéses, sőt fanatikus vallásosságát fanatikus kommunista vagy marxista hitre cserélte. Manapság éppen az ellenkező történik. Magukat eddig marxistáknak valló emberek fedezik fel egyszerre csak az Istent. Mindkét eszmerendszer hívei természetesnek: megvilágosodásnak, az igazi összefüggések megértésének tartják a fordulatot.

Hogyan képes a szellem embere – kérdezhetjük – két, egymástól ennyire távol eső értékrendszer egyikéből átlépni a másikba?

A magyarázat egyszerűbb, mint azt sokan hiszik. Ugyanis a „hívők” sok tekintetben közelebb állnak egymáshoz, mint a hitetlenekhez – bármiben hisznek is! A hit ugyanis eszmények által irányított, s mert az eszmények „jó”-ja mindig tökéletesen szemben áll a „rosszal”, a megváltáshit is mindig radikális fordulatokban gondolkodik. Vagyis, amikor egy hit karitatív eszményekben nevelkedett követője úgy érzi, hogy az eddigi hite csak üres, illetve gyöngye ígéretekkel áltatta, hajlamos arra, hogy lelkes hívévé váljék egy új istennek. Erre a hívő-hitváltó magatartásra különösen hajlamos az értelmiségi, s a múlt rendszerben megtanult „lojalitási kódok” alkalmazása, már csak technikai kérdés.

A másik megjegyzés: bármiféle hatalom működése (tágra értelmezve) szervezeteinek működését jelenti. Ez utóbbi feladat viszont a hivatal-

nokokra hárul. A részben értelmiségiekből, részben az adminisztrációt végzőkből, illetve kisegítő személyzetből álló hivatal ezért úgy érzi, miután ők működtetik a hatalom struktúráját, kis csúsztatással ők tartják fenn az államot is, cserébe mindenféle hatalomnak el és meg kell őket tartania. A folyamatosság azonban csak úgy maradhat meg, ha a „lojalitási kódok” minden helyzetben működőképesek maradnak.

A problémát nem a kódokban látom, hanem annak a Kádár-korszakból származó tudatnak a továbbélésében, illetve a két világháború közötti nézetnek a felelevenítésében, amely a hivatalnokseregnek államfenntartó szerepet tulajdonít. Manapság, amikor elsősorban a humán, pontosabban a bölcsész képzettségű értelmiségiek foglalták el a hatalmi pozíciókat, a hivatalnoki munka ilyen jellegű ideologizáltságának a veszélye nagyon reálisnak tűnik. Vagyis nem mindegy itt sem, hogy az ÉS-re, vagy pedig a VAGY-ra helyeződik-e a hangsúly.

A hozzászólás nyújtotta lehetőség természetes aligha biztosítja a problémák teljes körű megnevezését, majd azok részletes és árnyalt kifejtését, illetőleg megválaszolását.

Bevezetőben – képletesen szólva – arról az emberről és „leányzóról” törekedtem olyan ismérveket is elmondani, amely az „ugyanolyan, de mégiscsak más”-ra helyezte a hangsúlyt. De hogy fiatal és gyöngye demokráciánk serpenyőjében majd kik és mik fogják jelenteni a súlyt, azt a jövő dönti el.

ADAPTÁCIÓRÓL TÖBB TÉTELBEN¹

Az adaptáció nagy vonalakban részint az igényekhez való átalakítást, átdolgozást, átformálást, alkalmassá tevést, részint alkalmazkodási folyamatot jelent, illeszkedést fejez ki a környezet megváltozásához. Az adaptációs képességről elsősorban a természettudományos kutatásokból tájékozódhatunk, amit a XX. század közepétől a pedagógiában – döntően a gyógypedagógiában és a fejlesztő pedagógiában – használnak hasonló értelemben. Feltételezik, hogy az adaptációs készség örökölhető, és bizonyos területeken többszörözhető. Mivel a felgyorsult világban erre az adaptációs képességre, készségre nagy szüksége van az egyénnek, ez hatással van fajtársaira is.

Adaptálásokról és adaptálókról

A magyar társadalomtörténetben előforduló különféle tartalmú és irányultságú adaptációs kihívások, kényszerek felvillantása jól jelzi a problémakör nagyságát és összetettségét. Nem fogjuk azonban a teljes történelmi tablót bemutatni, amellyel ezt a megállapításunkat igazolhatjuk, csupán kiemelünk néhány fontos eseményt, értéket, amely jelzi a fogalom pozitív tartalmát.

A történelmi tények azt látszanak igazolni, hogy Magyarország „adaptáló nagyhatalmak” közé tartozik. Európa (szívében) közepén, abban a Kárpát-medencében helyezkedik el, ahol az eltelt évezredek során sokféle nép fordult meg, telepedett le, élte életét. A honfoglalástól napjainkig eltelt 1100 évben a régészeti leletek, kulturális emlékek, megmaradt dokumentumok segítségével viszonylag pontosan lehet regisztrálni az ország mindenkori területén történt népesség mozgást és mozgatót. A történészek közül többen, találoan talán ezért is nevezték el a Kárpát-medencét a „népek olvasztótégelyének”. A megállapítás helytállóan tűnik. E háborúkban gyakori térségben kavargó/keveredő népesség, különböző szokások, normák, szabályok, vallások megjelenése és el/fogadása, különféle gazdálkodási és termelési eljárás módok megjelenése,

meggyökeresedése, honossá válása a fentieket látszik alátámasztani.

Az adaptáció történetében különösen izgalmasnak tűnik a XIX. század. A különféle „gyökerekkel” bíró személyiségek, a nemzeti liberalizmus jegyében (Apponyi Albert, Arany János, Baross Gábor, Deák Ferenc, Eötvös József, Ganz Ábrahám, Trefort Ágoston, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Széchenyi István, Vörösmarty Mihály, Weiss Manfréd stb.) a korabeli nyugati politikai, gazdasági és társadalmi modellek, kulturális irányzatok átvételének szorgalmazásával, honossá tételével keresték a válaszokat és megoldásokat a hogyan tovább kérdéseire. Valamennyien arra törekedtek, hogy a korabeli Magyarország, a korábbi időszakokhoz képest, minél több szálon kapcsolódjon Európa nyugati világához. A XX. század legelején bizonyossá vált, hogy nemcsak nyugat, de kelet is hozzájárul a magyar kultúra építéséhez. Bartók Béla és Kodály Zoltán népzenei kutatásai érzékletesen bizonyították, hogy a kárpát-medencei népek kulturái mennyire termékenyítően hatnak egymásra és a különféle értékrendszerből építkező hangzó világok különbözőségei miként képesek egymást gazdagítani.

A társadalompolitika világában is otthonosan mozgó, az ország korabeli értékviszálgokkal terhelt konfliktusaira érzékenyen reagáló nagy magyar költő és publicista a XX. század legelső éveiben már szimbolikusan, „Kompországnak” minősítette Magyarországot. Azt látta és úgy vélte, hogy az ország „legképeségesebb álmaiban is csak máskált két part között. Kelettől Nyugatig, de legszívesebben vissza”² – írta a Nagyvárad és Párizs között ingázó Ady Endre.

A nyugathoz történő XIX. századi alkalmazkodó és illeszkedő törekvéseket az első világháborút követő forradalmak világváltó radikalizmusa váltotta fel. A nyugaton megszülető „világésmét” meggyökeresztetni akaró, keletiesen rapid módszerek mély és maradandó nyomokat hagytak a tár-

1 T. Kiss Tamás 1998–1999: Adaptációról több tételben. *Kultúra és Közösség*, (4) 1:83-93.

2 Ady Endre: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára. Figyelő*. 1905. április-október. Ld még: *Ady Endre művei* 1977. Vál. és jegyz. Vezér Erzsébet. Budapest, Szépirodalmi, 2. köt. 215.

sadalom adaptációs kultúrájában. A forradalmak és Trianon hosszú időre felerősítette azt a magatartásformát, amely szinte mindent elutasított, amely idegennek látszott vagy tűnt. A XX. század második évtizedétől megszerveződött Horthy-korszak konszolidált világát már alapvetően, kétféle adaptációs irányzat jellemezte. Az egyik az ókonzervatív (feudalisztikus előjogokat is megőrizni kívánó), a másik az újkonzervatív (nyugatias nézeteket is adaptáló) törekvés volt. Az adaptáció történetében ezért rendkívülinek lehet tekinteni az 1920-és évek kultuszminiszterének, Klebelsberg Kuno törekvéseit, aki különösképp tudománypolitikájában, (Bethlen István miniszterelnök politikai „védőszárnyai alatt”) nyíltan és bátran képviselte a nyugattal való szoros kapcsolat kiépítését.

A második világháborút lezáró győztes hatalmak döntése értelmében Magyarország Szovjetunió érdekeltiségi övezetébe kerül, amely maradandó következményekkel járt. Az ország olyan struktúrák átvételére kényszerült, melyek gyökeresen eltértek a nemzet történelmileg „zajosán” kialakult szerkezetétől, világától. A szovjetesített kommunista ideológia radikális terjesztése a magyar társadalom valamennyi szegmensében tarolt. A Rákosi Mátyás és Révai József nevével fémjelvezhető adaptációkényszeren az 1956-os népfelkelés és szabadságharc leverését követő Kádár-korszak valamelyest lazított. Kádár, az „aki nincs ellenünk, az velünk van” jelszó jegyében, „magyaros ízlés” jegyében törekedett az ország szovjetesítésére. Adaptációs politikájának diadalaként lett Magyarország a „legvidámabb barakk” a „gulyás-kommunizmus” népe.

A nemzet történelme során különféle utat kényszerült építeni, sokféle technológiával, más és más szemlélettel és tudással, melyeken járni próbált, majd az egyiket elhagyta egy másikért, de az is előfordult, hogy le kellett róla térni, miközben gyakran – néha már kaskai módon – változtak az útjelző táblák és módosultak a közlekedési szabályok. Az „újabbnál, újabb közlekedési morálban” a társadalom tagjai, másért és másként vették ki a részüket, különböző módon kényszerültek jelen lenni, szerepeket vállalni, azokat megszenvedni. Az ország kulturális szerkezete eklektikussá lett, struktúrájában éppúgy fellelhetővé vált a „járt utat el ne hagyd a járatlanért”, a „miért akarsz te más lenni, mint a többi” szemlélete, esetleg „legyél különb, mint a másik”, vagy a „rombolj, mert csak a romokon építhetsz” álláspont. Nem lett mentes

attól a nézőponttól sem, mely szerint, „ha nincs rá törvény, akkor önkényesen alkossd meg”, esetleg, „ha tehetetlen vagy, nem cselekedhetsz csak akkor, amennyiben arra mások engedélyt adnak”, vagy megmondják „mit és hogyan kell tenned”.

Terek és motivációk. Az ismeretek átadása és alkalmazása az adaptáció alapja

Magyarország megtépzott adaptációs kultúrája 1989/90 után komoly kihívásokkal szembesült. Különösen nagy felelősség hárult az oktatási intézményekre, elsősorban az andragógiára az andragógus képzésre. Ennek legfőbb oka abban kereshető, hogy a felnőttek átnevelésétől (legalábbis meggyőzésétől) nagymértékben függött Magyarország nyugati világhoz való kapcsolódásának, felzárkózásának hogyanja és mikéntje. A rendszerváltás „pillanatában” az ország társadalmi, gazdasági és politikai téren egyaránt olyan személyiségeket és szakembereket kívánt meg, akik képesek a fordulatok nyomán támadt problémák kezelésére, a szakma/váltásra, a megszokottól eltérő, másféle gondolkodásmód átvételére.

A hazai oktatás világában az andragógia tudománya nem volt új. Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen³ már az 1950-as évek második felétől szemináriumi, fakultatív keretek között volt szakemberképzés, amely a felnőttek tudományos alapokon nyugvó átnevelését célozta meg. A Kádár-korszakban kormányzati támogatását élvező „szocialista embertípussá nevelő” képzés viszonylag rövid idő alatt megerősödött, önálló szervezeti egységgé nőtte ki magát. A tanszék oktatói elismerésre méltó módon törekedtek arra, hogy a felnőttnevelés tudományát és gyakorlatát nemzetközi áramlatokba ágyazzák.⁴ Az 1970-es évektől egyre több andragógiai szöveggyűjtemény⁵ jelent meg Magyarországon a külföldi – szocialista és a polgári – felnőttnevelési törekvésekről. A Tankönyvkiadó gondozásában napvilágot látó egyetemi jegyzetek, oktatási segéd-

3 Durkó Mátyás 1995 *Az andragógiai képzés alakulása Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen Bölcsészettudományi Karán*. Debrecen, Kvalitas, 14.

4 Durkó, im. 15.

5 Durkó Mátyás 1980 *A felnőttnevelés és népművelés pszichológiai és andragógiai kérdései*. Budapest, Tankönyvkiadó, ld. még: *Andragógiai szöveggyűjtemény 1981 I-II. köt.* Szerk. Maróti Andor Budapest, 1981. Tankönyvkiadó; valamint *A felnőttnevelés problémái 1978* Szerk. A.V. Darinszkij és Csoma Gyula. Budapest, Tankönyvkiadó.

anyagok lehetővé tettek bizonyos mértékű nemzetközi kitekintést. Elősegítették a polgári andragógiai irányzatok, képzési tartalmak és metodikai eljárások megismertetését, melyek még adaptálhatóak voltak – legalábbis a „túrt” kategóriába tartoztak – a szocializmust építő Magyarországon engedélyezett felnőttnevelés szerkezetében.⁶ Felismerést nyert, hogy „A felnőttképzés nemcsak gazdasági okok miatt vált egy egész életen át tartó folyamattá. Mind a munkahelyen, mind a magánéletben tapasztalt gyors társadalmi változások megfosztják az egyént biztonságérzetétől. Annak szüksége, hogy megértjük a változások természetét, a vágy, hogy alkalmazkodjunk a megváltozott helyzethez, a törekvés, hogy megoldjuk az új társadalmi feltételek által adott problémákat, meghatározza mind a felnőttoktatás, mind a munka tartalmát. Ilyen módon a felnőttoktatás segíti megoldani az élet problémáit és nehézségeit, megvédi az embert attól, hogy „kívülről irányítsák”, védelmet nyújt neki az ipari világ (beleértve a szórakoztató ipart – D. M.) nyomása ellen, amely gyakran pusztá eszközzé alacsonyítja le”.⁷ Magyarországon az egyetemi (az 1970-es évek közepétől már valamennyi főiskola közművelődési-népművelési szakán bevezetésre került) andragógus képzésben az

adaptáció részint az egyén önművelésére-önnevelésére épülő individuális fejlődését célozta meg, részben a hatalom által elvárt és szorgalmazott szocialista politikai rendszer értékrendjéhez igazító nevelést, átnevelést biztosító eljárásmódot kívánta elérni. A kutatások azonban pontosan kimutatták: az egyén esetében az új/ismeret akkor válik szerves részévé személyiségnek, az adaptációra abban az esetben kerül sor, ha a befogadást meghatározó külső-belső körülmények (az egyén pszichikus állapota, lélektani szerkezete, jelrendszerek, tapasztalata, érdeke) ezt elősegítik. Az adaptáció sikere, a cselekvés (munkavégzés) hatékonysága ezért nagymértékben függ a recepció szintjétől és típusától. Nem hallgatható el, hogy az egyén adaptációs kultúrájának szerves részét képezi személyiségének motivációs szerkezete.⁸ A belső késztettség, amely a vágyakat és szándékokat tartalmaz. Olyan hajtóerő, amely konkrét célt még nem talált, alakatlan, körvonalazatlan vágyakozásként, valamely nem határozott dologra irányuló belső indítatásként, hiányérzetként, olykor feszítő nyugtalanságként árad ki az egyénből tárgyukat kereső belső energiáit megtestesítve. Fontosak az egyéni cél motivációk. Azok a késztetések, melyek már körvonalazódtak, konkrétumokon alapulnak, célokra irányulnak, ezek felé vonzzák a személyt. Ez az igény többnyire „kívülről jelentkezik”, csábítja, hívja, vonzza magához és mozgósítja az egyént. S végül a megfeleléskészség, amellyel a személy a környezetéből érkező elvárásokra reagál.

A rendszerváltást követő időszakban, a hazai andragógiai történelmi átnevelési tapasztalataira látens módon hivatkozó vállalkozások száma rohamosan gyarapodott. A különféle kft-k, szervezetek, alapítványok meghirdetett programjai ugyan adaptációs célokat kívántak szolgálni, de mert túlságosan a formát helyezték előtérbe, segítették meggyökeresíteni azt a szemléletet, mely szerint elégséges csupán átvenni⁹ a fejlettebb nyu-

6 Durkó Mátyas 1976 A permanens nevelés. In *Az alakuló ember*. Szerk. Lux Alfréd. Budapest, Gondolat, 294; ld. még: Durkó Mátyas 1976 A felnőttnevelés fő területei közötti integrálódás szükségessége és lehetőségei (A felnőttnevelés rendszere, felépítési és működési modelljének körvonalai). Szerk. Daly Lenke – V. Sütő Anna. *Felnőttoktatás és közművelődés*. Kiad: a Fővárosi Tanács VB. Művelődésügyi Főosztálya. Budapest.

7 Durkó Mátyas: *A permanens nevelés. Az alakuló ember*. Szerk. Lux Alfréd. Budapest, Gondolat Kiadó, 294., 304.

ld. még: Durkó Mátyas – Sári Mihály 1990 *Bevezetés a közművelődés-elméleti ismeretekbe*. Budapest, Tankönyvkiadó, 187-229.

Például az 1982-ben megjelent *Andragógiai Értelmező Szótár* nem tartalmazta az „adaptáció” kifejezést, annak magyarzó és értelmező leírását. ld. még: *Andragógiai Értelmező Szótár*. Szerzők: Harangi László – Magyar Edit 1982 Szerk. Csiby Sándor. Kiadja a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Budapesti Szervezete és Budapest Főváros Tanácsa Művelődésügyi Főosztály. Budapest.

ld. még: A 2002-ben kiadott Felnőttoktatási- és képzési lexikon már egy rövid szócikkben ismertette az adaptáció, korántsem felnőttképzésre, felnőttoktatásra vonatkozó leírását. *Felnőttoktatási- és képzési lexikon*, Budapest, 2002. Magyar Pedagógiai Társaság, OKI Kiadó, Szaktudás Kiadó Ház, Főszerk. Benedek András-Csoma Gyula – Harangi László, 16.

8 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1993 *Rejtjelek 1.* kötet. Budapest, Szorobán Kiadó.

9 Ezt sugallták – akarva-akaratlanul – különféle társadalomtudományi publikációk és szakmai konferenciák is. A Jászberényi Tanítóképző Főiskola művelődésszervező szakos hallgatói az *Andragógia* c. tárgy keretében feladatként kapták, hogy megbeszélte szempontsor alapján végezzenek megfigyeléseket munkanélküliek számára szervezett tanfolyamok foglalkozásairól. Az elkészült jegyzőkönyvek túlnyomó többsége azt tükrözi, hogy az egyén motivációs szerkezetét a kurzusok összeállítói és az oktatók alig-alig, vagy egyáltalán nem veszik figyelembe. (kézirat)

gat-európai államok (többnyire száz év vagy még több idő alatt kimunkált) jól bevált és működőképes társadalmi, gazdasági szerkezetét, mert ezáltal az egyén automatikusan képessé válik arra, hogy megoldja az örökölt és az újonnan jelentkező nehézségeket. A „nyugati struktúrák és módszerek átvételével” olyan innovációs pályára állítható az ország, melyek elősegíthetik a gyors, nagyobb megrázkódtatástól mentes felzárkózást a Lajtán-túli társadalmakhoz. Sokan vélték úgy, hogy globális szervezetek tagjává válva (NATO, Európai Unió, világkereskedelem, pénzvilág) „a mi problémáink az ő problémáik is lesznek majd”.

Viszonylag gyorsan kiderült, hogy a nyugat-európai felnőttoktatási formák, különféle eljárásmodok és a magyar felnőtt népesség tanulási-ismeretelsajátítási kultúrája között (amely szokásokban, normákban, szabályokban, viszonyokban stb. mutatkozik meg) eltérések léteznek, konfliktusok, feszültségek érzékelhetők. Az új és másféle értékeket is tartalmazó tudnivalók és elvárások nehezen illeszkednek a tanfolyamokon részt vevők világához, kevésbé vagy csupán mechanikus módon válnak részévé az egyén érték-rendszerének.

Bizonyossá vált, hogy rendszerváltás új világához, társadalmi és egyéni szinten történő, új típusú alkalmazkodási képességekkel és feltételekkel a népesség jelentős része nem rendelkezik. Viszonylag sokan szocializálódtak arra, hogy a mindenkori kormányzat mindig megmondja majd, mit, hogyan, mikor és meddig tegyen.¹⁰ A magatartás gyökereit a Kádár-korszakban szükséges keresni. A korszak szerény-szegényes egzisztenciát és érzékelhetően létbiztonságot jelentő világa annyira kiszolgáltatottá tette, „pórázon tartotta” az egyént, hogy az a rendszerváltás utáni kormányoktól is elvárta: „mondják meg, mit kell csinálni, hiszen úgyis azt kapom, amit adnak”! A „minden jó, ami Nyugatról érkezik” Kádár-korban meggyökeresedett szemlélet is látványosan kezdett átrendeződni. A szaporodó egyéni kudarcok következtében a rendszerváltó Magyarországon viszonylag rövid idő alatt és gyorsan meghonosodtak, markánsnak nevezhető nézetekké izmosodtak különböző

magatartásformák. Voltak, akik elutasították, tartózkodóan kezelték, esetleg óvatos közeledésben látták, ismét mások gyorsítani kívánták a nyugati világhoz történő adaptálódást. A nyugat-európai struktúrákhoz való csatlakozás, külföldi modellek átvételének megítélése a határozott elutasítástól a legnyitottabb fogadókészségig terjedt. Mindenképp kérdésként fogalmazódott meg, hogy mely ágazatokban, milyen területeken kell gyorsabban változtatni, hol van kisebb-nagyobb igény a módosításra, és hol szükségtelen adaptációs tevékenységet folytatni. A külföldi minták magyarországi meghonosításával kapcsolatos nézeteket tovább árnyalták azok a Nyugatról beözönlő, tartalmában, formájában és hatékonyságában egyenetlen színvonalat mutató, gyakran silány minőségű projektek, amelyek szinte elárasztották az országot. Nem szólva azokról az agresszív értékekről, melyek egyesekben már-már a kulturális-szellemi gyarmatosítás érzetét is keltették.

A rendszerváltás utáni magyar társadalom szerkezetét differenciálni kezdték az egyének rendszerváltáshoz fűződő viszonyai és személyes tapasztalatai. A magyarországi rendszerváltás következményeit, a szocializmusban központi irányítás szükségességét vallók és annak előnyeit élvezők a gyökeres átalakításban és a polgári társadalom kialakításában érdekeltek, valamint az átalakulást megszenvedők egymástól eltérően értékelték. Az andragógia szakágazatainak túlnyomó többsége sem differenciált, kevésbé vette figyelembe az egyén mikrovilágának motivációit, melyek nemcsak nélkülözhetetlenek a különféle kurzusok megszervezésében, de a munkanélkülivé váló ember „lépcsőfokot érő, első lépéseinek” elősegítésében is. Az egyén törekvése ugyanis erőtlen és kelleetlen lesz, amennyiben hiányzik a belső késztettség, céltalanná és bizonytalanná válik cél nélkül, és kudarcot kudarca halmozhat, ha nem rendelkezik megfeleléskészséggel.

A rendszerváltást követő új típusú kihívásokra csupán a társadalom néhány csoportja tudott többé-kevésbé jól/megfelelően/alkalmazkodóan reagálni. Az egyikbe a szocializmus időszakában jobbára a „maszek”, gazdasági munkaközösségi (GMK) tag, szakszövetkezeti paraszt tartozott, akik már némi tapasztalattal rendelkeztek a vállalkozás világáról. A másik a Kádár-korszak politikai-gazdasági elitjéből kerül ki, akik a hatalom (MSZMP, KISZ, HNF, SZOT, Szakszervezetek)

10 T. Kiss Tamás 1989 *Metszetek Dombegyház múltjából és jelenéből*. Békéscsaba, Nagyközségi Közös Tanács, Dombegyház, és Mátyus Alice – Tausz Katalin 1984 *Maga-ura parasztlak és uradalmi cselédek*. Budapest, Magvető.

prominenseiként, kihasználva a Németh-kormány időszakában törvényileg előkészített gazdasági helyzetet, gyakorta egyszerű „könyvjóváírással” jelentős gazdasági tulajdonra tettek szert. A rendszerváltás után pedig, kapcsolati hálójuk működtetésével, éveken át jelentős politikai és gazdasági pozíciókba helyezték/segítették egymást. Nem kevesen akadtak azonban olyanok is, akik minkét csoporthoz fűződő kapcsolataik alapján, elsősorban ügyeskedéssel, a jogi szabályozatlanság kihasználásával, esetleg büntény útján „adaptálódtak” az új helyzethez.

Kiderült, az alkalmazkodás része az adaptációnak, az adaptáció azonban nem egyenlő az alkalmazkodással! A rendszerváltás első évtizedében társadalmi méretekben vált tapasztalhatóvá, az állampolgárok a maguk bőrén érezkelhették: az adaptáció korántsem azonos vagy egyenlő valamilyen nyugati struktúrához való mechanikus csatlakozással, valamilyen külföldi rendszer egyszerű, formai átvételével, a korszerű technológia lemásolásával, a szakirodalom magyar nyelvre fordításával, „szómágiával”, esetleg nyugati országokban folytatott tapasztalatszerző utak benyomásaival.

Illeszkedések és illesztések

Bizonyossá vált, hogy a rendszervált utáni adaptáció csak jól átgondolt oktatási programra épülhet! A nyugati és a hazai szervezetek közti azonosságok és különbségek, a módszertani sajátosságokra épülő eltérések számbavételének, elemzésének hiányában formálissá válhatnak, légüres társadalmi térbe kényszerülhetnek a külföldön hatékonyan bizonyuló, felnőttekkel foglalkozó eljárásmodok. Amennyiben az egyén – munkanélküli vagy át- és továbbképzésben részesülő felnőtt – azt tapasztalja, hogy a külföldről átvett, hasznosnak és eredményesnek propagált program és technika sem segíti életét biztonságosabbá, akkor a „segítőszándék” magyarországi honosításának a végeredménye csak negatív lehet. Ezért fontos, hogy a külföldi szervezet ne csupán

módszerének sikeres terjesztésében¹¹ legyen érdekelt, hanem annak magyarországi viszonyokhoz való adaptálásában, a két rendszer együttműködését biztosító, hatékony kommunikációs struktúra kiépítésében és működtetésében is.¹²

A korszerű andragógia adaptációs funkcióiról

A rendszerváltás utáni évek tapasztalatai azt mutatják, szükség van olyan tevékenységre, szervezet létrehozására, melynek fő feladata az adaptációkutatás. Mindezt nemcsak a különböző kultúrák

11 Ezzel a problémával egy külföldi projekt több éven át tartó adaptálása során találkozhattunk. Ld. T. Kiss Tamás: *Adalékok a munkanélküliek átképzéséhez*. Társadalom Információ Művelődés. 1992. október. 4-5. és T. Kiss Tamás. 1993 *Kényszerszabadidő, vagy a munkanélküliek átképzési problémáiról*. In: *Társadalmi idő – szabadidő*. Kiad: Magyar Szabadidő Társaság – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 50-54; és T. Kiss Tamás 1993 *A kényszerszabadidő és felnőttoktatás*. Felnőttnevelés és társadalom. Tendenciák, rendezőelvek a 90-es évek andragógiájában. Szerk. Sz. Szabó László és Sári Mihály, Debrecen, *Acta Andragogiae et Culture*. 14. sz. Debrecen, KLTE, 14:67-72; valamint T. Kiss Tamás 1995 *Experiment and results in the Training of the Unemployed*. In: *Társadalmi idő – szabadidő II*. A szabadidő új problémái a mai társadalmakban. Szerk. Tibori Timea. Kiad: Magyar Szabadidő Társaság, Budapest, 369-374.

A svájci Kontaktstelle Arbeit Beruf Ausbildung projektjének 1991 őszétől 1997 feléig tartó magyarországi adaptációja nyomán elkészült és kiadásra került egy módszertani kézikönyv: *Csoportos önépítés. Módszerek és gyakorlatok a munkanélküliek továbbképzésében*. 1997 *Előszó-útmutató*: Marco Siegrist, Crista Schlegel, Buda Béla és T. Kiss Tamás. Gödöllő, Gödöllői Agrártudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Tanárképző Intézete, 291.

12 Az együttműködés lehetőségeit és problémáit tekintni át részletesen és foglalja össze Durkó Mátyás: *Társadalmi kihívások és a felnőttnevelés funkciói* című kötetében (1998 Pécs, JPTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet), továbbá Durkó Mátyás 1998 *A magyar felnőttoktatás története*. Szerk. Maróti Andor, Rubovszky Kálmán, Sári Mihály. Budapest, Magyar Művelődési Intézet – Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszéke, Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszék, Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete; és *Andragógiai olvasókönyv I*. 1996. Szerk. Koltai Dénes. Pécs, JPTE; Durkó Mátyás 1998 *Társadalom, felnőttnevelés, önnevelés*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

képviselőinek/hordozóinak napi, munkahelyeken történő találkozásai/együttműködései igénylik, hanem a fenntartható fejlődést biztosító szervezetek is. Az andragógia egyetlen területén (felnőttoktatás, felnőttképzés, felnőtt tanulás és felnőttnevelés) sem töltheti be hatékonyan feladatát, ha nélküli az adaptációval kapcsolatos újabb és újabb célszerű ismereteket, eljárásmodokat. Közülük következzen néhány!

- Valamennyi andragógiai ágazat feladata, hogy segítséget nyújtson a felnőtt társadalom, alkalmazkodó önfenntartáshoz.¹³ Az egyén képessé váljon arra, hogy az új és számára ismeretlen világban munkahelyet találjon, megtarthassa állását, rendelkezessen akkora jövedelemmel, hogy fenntarthassa önmagát és családját.
- Az andragógiai ágazatainak olyan funkciókat és szerepeket szükséges vállalniuk, melyek arra készítetik, motiválják a felnőttet, hogy „ma jobban éljen, mint tegnap és a holnap jobb legyen a mánál”!
- Az andragógia ágazatai fontos nemzetgazdasági tényezőkké váltak, és úgy tudnak hozzájárulni a nemzetgazdaság eredményességéhez, ha folyamatosan megújulnak.
- A felnőttek, hogy alkalmazkodni tudjanak az állandóan világhoz, tanulási kényszerrel találták magukat szembe,¹⁴ melyek sokrétű és

sokféle¹⁵ felnőttoktatási intézményrendszert kívánnak meg.

- Az andragógiai ágazatainak formai gazdagsága és tartalma széles skálán helyezkedik el. Az ismeretterjesztéstől a legszigorúbb követelményeket támasztó formációkig terjednek. Különösen lényeges szerepet töltenek be az idegen-nyelvi képzések,¹⁶ melyek meghatározóak az egyéni és általában adaptációs kultúra kialakulásában.
- Folyamatos kutatást igényelne, hogy az egyén reményei-elvárásai, valamint a képző szervezetek programjai miben és mennyiben esnek egybe, érintkeznek vagy feszülnek egymásnak. Mit jelent az egyén és a közösség viszonya?
- Magyarországon a felnőtt népesség túlnyomó többsége nem rendelkezik akkora anyagi tőkével, hogy vállalkozásba fogjon, vállalkozásával akár szerény létfenntartó jövedelemre tegyen szert. Az egyén számára gyakorta egyetlen lehetőség kínálkozik. Úgy véli, ha tanul és képezi magát, az hozzásegítheti a jövedelemszerzéshez, segítheti az anyagi tőke előállításában. A felnőtt ismeretszerző, tanulási igényei ezért látszólag találkoznak az intézmények célkitűzésével, programjaival. Az andragógia különféle képző intézményei tanfolyamaikkal ugyanis azt sugallják, hogy a diploma, ilyen-olyan bizonyítvány megszerzése majd segíti előmozdítani az egyén vállalkozásának megindítását, növeli munka-

13 Szemléletesen és pontosan rajzolja meg Abraham Maslow az ember hierarchikusan egymásra épülő, s egymásból következő szükségleteit ábrázoló ún. szükséglet-piramisát. Ennek értelmében az egyén magasabb szintű szükségleteit csak abban az esetben tudja és képes kielégíteni, ha az alatta lévők kielégítése biztosított.

14 Az egyén a rendszerváltást közvetlenül a gazdaság szerkezetében és a tulajdonviszonyokban bekövetkezett gyors és alapvető változásokban tapasztalt meg. Ráébredt, hogy a meglévő tudása és szakértelme a továbbiakban már nem jelent számára létbiztonságot.

15 Kaotikus állapot alakult ki Magyarországon, a felnőttoktatás terén. Számátalan szervezet (Bt., Kft., TIT, oktatási és közművelődési intézmény, munkaügyi központ, stb.) hirdetett és szervezett felnőttek számára ilyen-olyan tanfolyamokat. Ezt az állapotot próbálta meg áttekinthetővé tenni a Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete. Heribert Hinzen támogatásával a JPTE/FEEFI vezetésével a KLTE Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszéke, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Közművelődési Tanszéke és a JTF Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszéke, a Belvárosi Felnőttképzési Intézet közreműködésével egész országot átfogó kutatási terv alapján sor került a magyarországi felnőttoktatással foglalkozó szervezetek részletes feltérképezésére. Megindult egy Felnőttoktatási Atlasz elkészítése is. Az ehhez kapcsolódó kutatás segíteni kívánta a felnőttképzés – emberi erőforrás fejlesztési törvény szakmai előkészítését is.

16 Például a Nyelviskolák Szakmai Egyesületéhez tartozó minősített, vizsgáztatási joggal rendelkező nyelviskolák, a Trinity College, London nyelviskola hálózat stb.

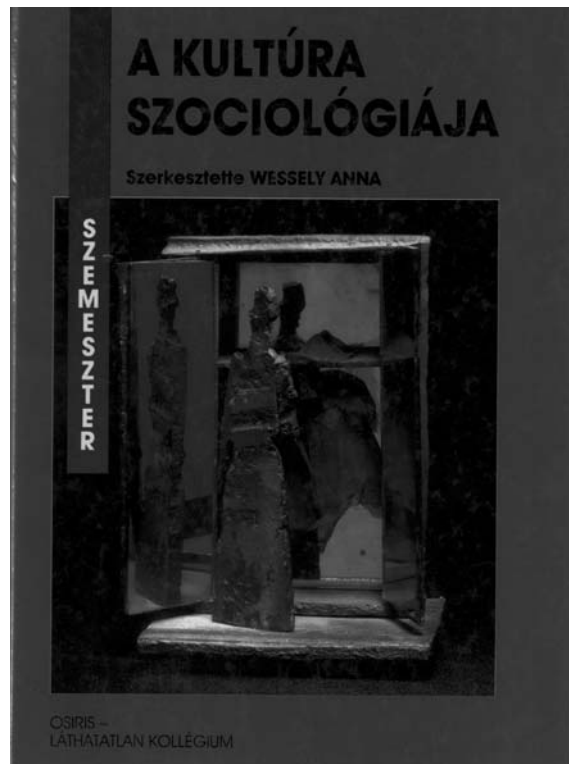
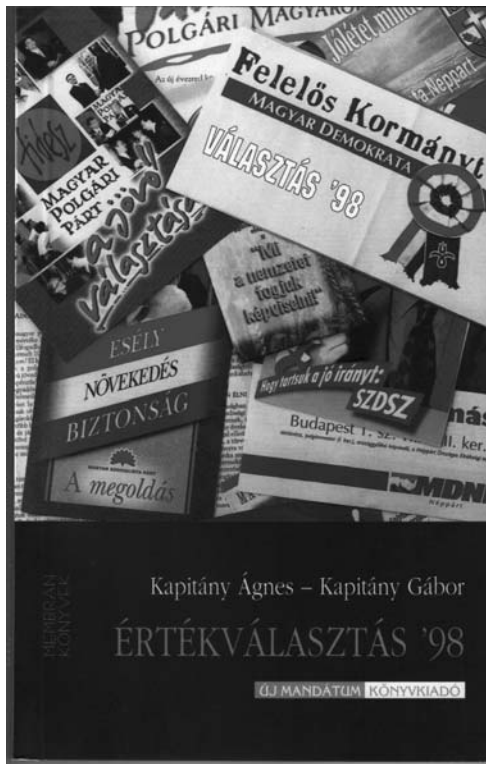
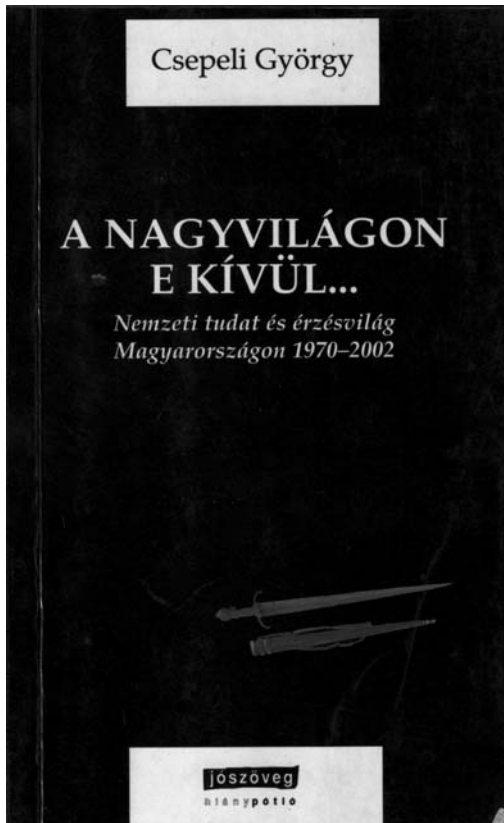

- erő piaci értékét. A két szándék találkozik, az eredmény többnyire lehangoló. Számos olyan kurzusra iskoláznak be felnőtteket – elsősorban munkanélküliek számára szervezett, államilag finanszírozott tanfolyamokra –, melyek részint „szociális-mentális foglalkoztatásoknak”, részint a vállalkozások jövedelemszerző tevékenységének tekinthetők. A képzések túlnyomó többsége ugyanis nem nyújt sem a munkaerőpiacon, sem a magánéletben hasznosítható tudást. Afféle „mézesmadzag” (a hirdetések többnyire divatos, „nyugatiszta” kifejezésekre épülnek) azok számára, akik kiszolgáltatott helyzetükből fakadóan, kétségbeesettségük miatt jelentkeznek a tanfolyamokra, mert úgy vélik, hogy hogy helyzetük gyökeresen megjavul, ha elvégzik a többnyire méregdrága kurzusokat.
- A kulturális rendszerváltásban,¹⁷ az állam fontos szerepet tölt be. Kiderült, hogy nem vonulhat ki a kultúra (az adaptációt segítő kurzusok) finanszírozásából. A kormányzatoknak – ebben a hosszantartó folyamatban – kötelességük elősegíteni az intézmények kialakulását és megerősödését, melyek tevékenységeikkel hozzájárulnak a polgárok adaptációs kultúrájának kialakításához.
  - Az andragógia ágazatainak és a munkaerőpiac sokdimenziós ellentmondásos kapcsolata felszínre hozott egy régi/új, de lényeges kérdést is: létezik-e túlképzés!? A túl/képzés, mint probléma nem ismeretlen problémafel-

vetés a magyar történelemben.¹⁸ A jelenség, amely a XIX. század második felétől, a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia világában került először felszínre, majd 1920 után felerősödött, napjainkban ismét jelentkezik. Számosan, mint a nemzetállami létért folytatott évszázadokban, Széchenyinek tulajdonított intelemre hivatkoznak, mely szerint minél többen tanulnak és képezik magukat, szereznek diplomát, annál nagyobb a magyar nemzet ereje. Úgy vélik, hogy a kiindulópont emlékeztet arra a közgazdasági szemléletre, mely szerint, ha gabonából, állatállományból, ipari termelés terén előfordul túltermelés, akkor – ennek analógiájaként – miért ne létezne túlképzés ilyen-olyan képzés terén is. A szemlélet mennyiség-mennyiség alapján „egy kalap alá” vonja az emberi értelem, az egyén személyiségfejlesztését a gabona vagy a sertésitenyésztés szám-szerű növekedésével! A nézet tulajdonképpen „emberi erőforrásnak” és nem olyan „alkotónak” tekinti az egyént, aki a megszerzett műveltségével hatékonyan képes kreatívan hozzájárulni nemcsak a gazdaság, hanem a társadalom fejlődéséhez is. Talán elérkezett az idő, hogy a korábban, jogosan mennyiségre törekvő széchenyis programot a XXI. század körülményeihez adaptáljuk.

17 Az értékekben, normákban, szabályokban is stb. testet öltő kultúra sokkal lassabban és nehezebben változik, mint a termelés technológiája. Az okos kultúrpolitika azonban nagyon sokat tudna tenni annak érdekében, hogy segítse az élet élhetőbb megélését. A különböző kultúrpolitikai törekvések bemutatása kapcsán jól érzékelhetőek az ország 1945 utáni „adaptációs törekvései”. Agárdi Péter 1997 *Művelődéstörténeti szöveggyűjtemény I–II. (1945–1990)* Pécs, JPTE Felnőttképzési és emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet.

18 A magyarországi felsőoktatási intézményekbe felvehető hallgatók létszámát elvileg szinte minden esetben az elhelyezkedési lehetőségekre, a munkaerőpiacra hivatkozva határozták meg a mindenkori kultuszminisztériumok. A gyakorlatban viszont mégis valamilyen ideológiai és politikai indokok kerültek előtérbe, még akkor is, ha az intézmények anyagi és tárgyi feltételeinek elégtelenségére apelláltak. Például a XIX. század végén báró Wlassics Gyula (1852–1937) kultuszminiszter (1895. I. 15.–1903. XI. 3.) szava tette, hogy nagyon kevés tanítónő végez s ezért növelni kellene a tanítóképzőbe felvett nők számát. Az 1920-as években a numerus clausus (1920. évi XXV. törvénycikk) a zsidó fiatalok ellen irányult. Az 1950-es években a „reakciós erők kiszorítása” a cél, később a „munkás-paraszt-származású fiatalok” részesültek előnyben. Napjainkban az intézményeket elsősorban a pénzszerezés motiválja.

A MŰVELŐDÉS KÉT OLDALA

VÁZLAT A KULTÚRAKÖZVETÍTÉS NÉHÁNY ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI PROBLÉMÁJÁRÓL¹

„*Úgy cselekedj, hogy akaratod szabálya egyúttal általános erkölcsi törvény alapjául szolgálhasson.*”
(*Hétköznapi nyelven ez annyit jelent, hogy annak tudatában kell cselekednünk, amit jogosnak tartunk másokkal szemben, amit jogosnak kell elismernünk magunkkal szemben is.*)
Immanuel Kant

„Különböztessük meg a műveltség két oldalát – javasolta még az 1970-es években Déry Tibor. Az író szerint az egyik oldalt az úgynevezett civilizációs műveltség képezi, amely arra tanít, hogyan viselkedjék az ember a közösségekben, a társadalomban. A másik oldalt pedig az a tudás alkotja, amely lehetővé teszi az ember számára, hogy megértse a világot. Értse az agyával, de értse ösztönösen is, az érzelmeivel és ezt a két oldalt hangolja össze. Nem elég az – mondja Déry –, ha én kalaplevéve viszszaakoszlók annak, aki engem udvariasan köszönt, legyen bennem mélyen valamiféle rokonszenv és tisztelet is az iránt, akinek szeretetet mutatva visszaemelem a kalapomat”.²

Kérdezem magamtól, s másoktól: Déry Tibor gondolatai napjainkban avittá váltak, beporosodtak, netán utópisztikusak?

A műveltség a felvilágosodás világában még azt az ideális emberképet fejezte ki, amely meghatározott szellemi értékek elsajátítására irányult. A művelődés nem volt más, mint bizonyos kánonok (művek stb.) megismerése, élvezete, melyek függetlenek a mindennapi élettől. A műveltség tartalma pontosan körülhatárolható, leírható volt. Meghatározták, hogy mit kell tudnia és ismernie egy művelt embernek. Meggyökeresedett nézet szerint

1 T. Kiss Tamás 2006 *A művelődés két oldala. Vázlat a kultúráközvetítés néhány elméleti és gyakorlati problémájáról*. VIII. Közművelődési Nyári Egyetem, Szeged. 2006. július 3-7. *Művelődés – műveltség*. Szerk. Török József Szeged, Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, 40-47. és *Közművelődési Nyári Egyetem 1999–2008*. [2010] *Válogatás 10 év előadásaiból*. Szerk. Török József Szeged, Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete. 173-180

2 Déry Tibor 1976 *Érteni és szeretni a világot*. In: *Ember és műveltség. Beszélgetések a közművelődésről*. Budapest, Gondolat, 80.

azok, akik nem rendelkeznek a normává emelt tudással, azok kevésbé műveltek vagy műveletlenek és a szemlélet kategorizál, stigmatizál, sőt kirekesztő, mert a műveltséget nem tekinti másnak, mint a különböző kulturális javakat birtoklók monopóliumának, tekintet nélkül azok egyéni befogadásától és alkalmazásától.

A következő évszázadokban a műveltség tartalma még jobban eltávolodik a mindennapi élettől. Újabb és újabb kánonok kerülnek megfogalmazásra. Iskolarendszerünk nagy része pedig – megkockáztatom, mind a mai napig – arra törekszik, abban látja a feladatát, hogy intézményesítse ezeket a kánonokat. A műveltség tartalmán nem sokat változtat a szabadidő megjelenése sem.³ A kánonok gyarapodnak és hatást gyakorolnak az iskolán kívüli népművelésre, a népművelésre, a közművelődésre, sőt a felnőttoktatás világára is.

Napjainkban megfordulni látszik ez a tendencia. Az új szemlélet szerint a műveltség már nem öncélú és a tartalma is igencsak differenciált. A kutatók és a gyakorlati szakemberek megfogalmazása szerint is ma már olyan típusú műveltségre van szükség, amely a mindenkorli helyzethez alkalmazkodó kombinativitásra épül. A kombinativitás lényege röviden abban foglalható össze, hogy az egyén képes arra, hogy a látszólag össze nem tartozó dolgok között felismeri a lehetséges összefüggéseket, új egységben foglalja össze meglévő tapasztalatait és a megszerzett ismereteit. A gyakorlatban mindez azzal párosul, hogy a nyugati civilizáció fogyasztói társadalmi megteremtették a műveltség kombinatív és egyben erkölcsi alapparancsait, sőt, olyan új típusú kánonjait is, mint „szeresd önmagad”, „valósítsd meg önmagad”, „győzz le minden akadályt”. Következésképpen előállhat az a helyzet, hogy a kényszerből teljesítők és a szabályosan versenyzők a kombináló szabályszerzők sikereinek láttán úgy érzik, hogy kudarcot vallanak a mindennapokban.⁴

3 Tibori Timea 2002 *A szabadidő szociológiája*. Budapest, BGF Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Kar.

4 T. Kiss Tamás 2006 *Kölcsönhatások. A kultúráközvetítés néhány elméleti kérdéséről*. Pécs, PTE FEEK.

A tudástársadalmakká átalakuló fogyasztói társadalmak szinte kizárólag a gazdasági eredményeséget és a versenyt tekintik meghatározónak. Az ember humán erőforrássá változott, olyan struktúráként, „kompetencia gombokkal” irányítható szerkezetként definiálódik, amely nemcsak programozható, hanem különféle programok egyik elemévé, vagy cserélhető „alkatrészévé” tehető. Az egyén műveltségének mércéje, mértéke, értéke azonossá vált a versenyben elért teljesítményével és helyezésével.

A fogyasztói társadalom által kanonizált műveltség egyre szélesebb körben honosodik meg és válik elfogadottá. Eszközrendszere – a kultúrákövetítés – elterjedt és polgárjogot nyert nemcsak a kultúra világában munkálkodó körében. Ezt bizonyítják a különböző ágazati, területi tevékenységek is.

N^o1 – Egyrészt

– A kultúrákövetítés megjelent a politika világában, teret hódít a gazdasági szektorban. A politikusok kultúrákövetítésnek tekintik a politizálást, a politikai tevékenységet. A közgazdászok a kultúrákövetítésben jelentős gazdasági tényezőt, tőkeképződést, tőkeáramlatot látnak.

– Alábbhagytak az adáz szakmai viták is. Úgy tűnik, ma már nem kérdés, hogy milyen feladatokat lát el a népművelő, miben írhatóak le a közművelődési szakember szakmai funkciói, mik a kompetenciái egy művelődésszervezőnek, mit tartalmaz a kulturális menedzser tevékenysége, milyen feladatokat lát el majd egy andragógus. A különböző válaszokat közös nevezője a kompromisszum és a konszenzus, amely ezeket a képzettségeket és foglalkozásokat kultúrákövetítő tevékenységnek nevezte el.

– A médiumok szolgáltatásait ugyancsak kultúrákövetítésnek tekintik. A sajtó, a rádió, a televízió, a tömegkommunikációs intézmények a demokrácia, a pluralizmus, a szólásszabadság jegyében hatalmas mennyiségben közvetítenek mindent, mindenkinek, mindenkoron.

– Különböző konferenciákon állásfoglalások, nyilatkozatok, manifesztumok születnek a kultúrákövetítés fontos és nélkülözhetetlen szerepéről. Teljesen mindegy, hogy ezek a konferenciák a pedagógia, az egészségügy, a közlekedés, a bűnmegelőzés, a közgazdaság, a kutyatenyésztés vagy a prostitúta stb. problémáival foglalkoznak.

– Felteszem a kérdést: napjainkban egy valamirevaló tanítási és oktatási fórum nélkülözheti a

kultúrákövetítő szemléletet, annak technikai eszközrendszerének bemutatását? A válasz: nem. A kultúrákövetítő tevékenység részletes bemutatása nélkül a pályázó aligha reménykedhet támogatásban.

– Hétköznapi életünk is a kultúrákövetítés „lázában” él. A felvilágosítás, a tájékoztatási kötelezettség teljesítése, a postaládákba elhelyezett közlemények, információk, a kultúrákövetítés napjaink természetes velejárói és eszközei. A lakásokban, otthonainkban a különféle kultúrákövetítő technikák garmadája jelenik meg, egyre újabb és még újabb „családja” tolakodik be.

– Összességében: A kultúrákövetítő (egyáltalán a közvetítői) szemléletre és eszközrendszerekre épülő különféle modellek gyors terjedése, hálózatszerű térhódítása kezd emlékeztetni a multinacionális tevékenységeket folytató szervezetek világához.

N^o2 – Másrészt

– A politikai pártok és a politikusok köznapi kultúrát közvetítő tevékenységei és magatartásformái inkább modellt nyújtanak és szolgáltatnak technikát a „bűnbakképzéshez”, a „gyűlöletbeszédhez”, a „mások lejáratásához, morális megsemmisítéséhez”, az „igazság leplezéséhez”, a „hazudozáshoz”, mint a kultúra szerves részét képező erkölcsi, etikai értékek és kívánatos viselkedési formák képviseléséhez.

– A közgazdászok a kultúrákövetítésen többnyire az eladhatóságot értik. Eladható az, ami árucserében érvényesül, amit pénzért megvesznek, amihez valós kereslet társul. Az „eladható kultúra” azonban nálunk nem azt jelenti, hogy a felajánlott téma, tudás, technika épp kedvező tulajdonságai következtében képes az érdeklődés felkeltésére, hanem azt, hogy értéktelen, sekély, a művészi megalkuvás, a művészi szabadság, az oktatási színvonal feladásának a terméke.

– A nyugvópontra jutott szakmai vitáink mögött gyakran a problémák „szőnyeg alá söprése” húzódik meg. Korszerűtlen szemléletek és elavult módszerek öltöttek magukra mai ruhát: a jól bevált eljárások, a bármi áron „modernnek, európainak lenni” jegyében kiszorulnak: az új és hatékony nézetekre épülő közvetítő technikák nehezen adaptálhatóak. A kultúrákövetítés korszerű elmélete kidolgozatlan, gyakorlata egyoldalú és kaotikus.

– A médiumok egyrészt kultúragyártó nagyüzemek, másrészt termékeiket árusító családi plázákká váltak, harmadrészt beszedik a „tizedet”. Különösen a televízió. Saját termék – saját értékesítési lánc, saját

vásártérrel. A vevőnek el sem kell hagynia a lakását, ha vásárolni akar, de akkor is fizetnie kell a kultúráközvetítésért, ha történetesen be sincs kapcsolva a tévéje. A kultúra önállósult a társadalommal szemben, kiszabadult a társadalmi kontroll alól.

– Az intézmények állásfoglalásokat tesznek közzé a kultúráközvetítésről, mint például az Országos Köznevelési Tanács (2005. január). A „kultúra üzemmódjának” egyik fontos elemeként sürgeti a hazai kultúráközvetítés globális intézményrendszerének kialakítását. Már csak egy új tárcára van szükség, ilyen még nem volt: Kultúráközvetítési Minisztérium! A tudástársadalom kialakításához nélkülözhetetlen lenne egy ilyen főhatóság!

– A nevelés és a nevelő elnevezés, nevelői tevékenység és foglalkozás, mint státus mindinkább hiányzik az iskolai (alap, közép, felsőoktatási) programokból. A kölcsönösség, az interakció helyét a kultúráközvetítés foglalja el. Közvetít a tanító, a tanár, az oktató, aztán vagy van „vevőantennája” a diáknak, vagy nincs, ez már az ő baja. Hogy a diák érti-e a közvetített (leírt, elmondott) szöveget – kit érdekel? A tanárok műveltségének megítélése jelenleg, a relatív műveltség világában nézőpont kérdése, a felnövekvő nemzedék számára a számítógép (az internet) vált a kultúráközvetítés megbízható tanítójává, tanárává, oktatójává.

– Ismertek a köznapi beszédben és a hivatali nyelvezetben egyre gyakrabban előforduló rideg, kultúráközvetítő szemléletet tükröző szavak. A „közlöm”, „közöld”, „közli”, „közölte”, „továbbítom”, „tudomására hozom”, „tudatom magával/önnel”, „felhívom a figyelmét”, „átadom”, „tájékoztatom”, „vegye tudomásul” kifejezések, mint egy „fatörzsbe ütött ék közvetít információkat két ember között”.

– Összességében: Előállt az a helyzet, hogy napjainkban a különféle kultúráközvetítő gyártástechnológiával előállított és szolgáltató katedrálisokban forgalmazott „művi műveltség” látszik valódinak. A művi műveltség gyártása és terjesztése jó üzlet. Különösen jól profitál belőle a média, a felsőoktatás, de a felnőttképzés is.

Kultúráközvetítés – kultúraelsajátítás

A kultúráközvetítés szemlélete és gyakorlata egymástól gyökeresen eltérő világok és eszközrendszerek ellentmondásos összeházasításából született. A kultúra a szabadság világa, a közvetítés egy céltudatos, racionálisan behatárolt cselekvés.

A kialakult polgári társadalmakban kezdte először érzékelni, hogy az emberiség történelme fejlődési folyamat, a lét alacsonyabb szintjéről halad a lét magasabb szintje felé. A kezdetekben mindez csupán arra a meggyőződésre épült, hogy a polgári társadalom ésszerűbb és jobb, mint a feudális társadalom hűbérisége. Később ezt az álláspontot megerősítették a tudományos és technikai eredmények is. Az új világrészek felfedezésével és a gyarmatosítással pedig adódott az összehasonlítás lehetősége a civilizált népek és a természettel még közeli kapcsolatban élő primitív (egyszerű) népek között. A XIX. századtól kezdve azonban a kultúra fogalma mindinkább változott. Az emberek észben, erkölcsben és ízlésben meghatározott fejlettségéről áttevődött a hangsúly a műveltséget fejlesztő eredményekre: a tudományra és a művészetekre, vagyis a tárgyasult kultúrára. A kultúrát az embereken kívül álló, felhalmozott javakban kezdték látni.

A kultúráközvetítés képviselői úgy vélték, hogy a kultúrát tehetséges emberek hozzák létre, mások pedig közvetítők útján juthatnak hozzá, így válhat megismerhetővé számukra.

A XIX. század második felétől foglalkozássá váló, még szűken értelmezett kultúráközvetítés egyre erőteljesebben intézményesül és differenciáltabbá válik. A tevékenységek a XX. században kibővülnek a természeti értékeket közvetítő szervezetekkel és módszerekkel.

A „szaporodjatok és sokasodjatok és töltsétek be a földet, hajtsátok birodalmatok alá, és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön csúszómászó mindenféle állatokon” isteni parancs nagyon megnövelte a távolságot az ember és a természet között.⁵ Szükséges volt újrateremteni az ember és a természet közti kapcsolatot. Szimbolikusan így ír erről Csoóri Sándor a *Töredék* című elbeszélésében.⁶ „Jó lépkedni a hepehupás egyenetlen erdei utakon. Egészen másként rugózik rajtuk a gerinc, a csípő, a térd, mint a betonon. A beton engesztelhetetlen.

5 László Ervin 1998 *Harmadik évezred. Veszélyek és esélyek*. A Budapest Klub első jelentése. Budapest, Új Paradigma, 51.

6 Csoóri Sándor 1982 *A félig bevallott élet*. Budapest, Magvető, 26; és Zsikó János 2004 *Ariadné fonala: A kultúráközvetítés elméleti és történeti kérdéseinek egyetemi, főiskolai tanulmányozásához*. Pécs, PTE FEEFI, www.old.feek.pte.hu/feek/feek/index.php?urlink=212 [letöltve:2005.02.01.]

Nem más, mint az ég és a föld közé becsúztatott szigetelő réteg. Egyrészt nagy találmány, védi az embert a sártól, az elmerüléstől, másrészt korlátozza is: nem sűg a talpának semmit”, mert ott van még a cipő és a zokni is, amely csak növeli a távolságot az ember talpa és a természet között.

A kulturális értékekhez jutás, a természettel való kapcsolat akkor kezdett problémássá válni, amikor megszűnt az alkotókat és a műveket átvevőket (ami még a népi-paraszti kultúrában tovább él), az embert és a természetet közvetlenül összefűző viszony.

A kultúrák közvetítés XIX. században gyökerező szemlélete egyre nagyobb feszültség előidézőjévé és komoly problémák forrásává kezdett válni. A közvetítő rendszerek eredményeként naponta tapasztalhatjuk a „műveltség szimulálását”, az „ál-műveltség térhódítását”, „tétlen műveltség”, a „rituális műveltség” stb. jelenlétét. Megkerülhetetlen feladattá vált a kultúrák közvetítés helyének, szerepének, funkcióinak és módszereinek újragondolása.

Amennyiben elfogadjuk, hogy nagy általánosságban a kultúra ismeret, akkor:

- mennyi ismeret tekinthető már kultúrának?
- milyen ismeretek nélkülözhetetlenek?
- mely szintek felelnek meg az egyén kultúráját kifejező és reprezentáló műveltségnek?

Amennyiben a műveltséget nem olyan normának tekintjük, amit feltétlenül el kell érni, akkor bármely ismeret műveltséget jelenthet, még az írástudatlan is, legfeljebb csak a műveltség alacsonyabb szintjéről van szó. Hasonlóan járhatunk el a második kérdés esetében is, ha elfogadjuk, hogy tulajdonképpen mindegy, milyen ismeretekkel rendelkezik valaki, hiszen a műveltségtartalma amúgy is differenciált, vagy nemzetenként, társadalmi rétegenként, foglalkozásonként, érdeklődési körönként erősen eltérő. Az érvelés második fele jogos, ám a kezdete vitatható. Ebből ugyanis az következne, hogy a műveltség-fogalom viszonylagos, mindenképpen azt ért rajta, amit csak akar. Persze ebből az is kiolvasható, hogy a szintjei is önkényesen határozhatóak meg. Amit az egyik ember értékesnek tart, azt a másik elutasítja. A harmadik kérdésre adható válasz is leegyszerűsíthető, hiszen mindenkinek anynyi tudása, műveltsége, kultúrája lesz, amennyit a társadalmi helyzete megenged.

A relativizálás csak fokozza a zavart, a megfogalmazott kérdésekre kockázatos ilyen módon vá-

laszolni. Amennyiben elfogadjuk, hogy nem elég tudni, mi van, mi történik a szűkebb és a tágabb világban, hanem azt is meg kell érteni, hogy a jelenségek milyen okokra vezethetők vissza, akkor azt is el kell ismernünk, hogy a közvetített ismeretek mennyiségénél van egy sokkal fontosabb követelmény: a minőségük, ami csak akkor jelenhet meg, ha az információkat egymásra vonatkoztatva tudjuk értelmezni. Ilyen viszonyítási pont lehet például a dolgok és események történetisége. Két példát szeretnék megemlíteni. Az egyik: ha valaki ismeri, hogy mi a gyümölcs ára aznap a piacon, az lehet fontos a számára, de néhány év múlva már érdektelen. Az a tudás viszont, amelyik az árak alakulását időszakonként képes mérni, egymással összevetni és a változások okaira is következtetni, jóval időtállóbbak, ezért értékesebbek. Az elsőnek a tájékozottság, míg a másodiknak már műveltség-értéke is van. A másik példa: a tényeknek társadalmi vonatkozása is van. A fentebb említett példánál maradvá: az árak helyi alakulása csak az ott élőknek mond valamit. Országos és nemzetközi viszonylatban azonban az árszínvonal már olyan gazdasági értékmérő is, amelyben sokféle meghatározó tényező szerepelhet.⁷

Az egyén műveltségének kialakulása és állapota nem korlátozódhat az ismeretek, a közöttük lévő összefüggések, a hozzájuk kapcsolódó alkalmazások és a viselkedésben érvényesülő mentalitások közvetítésére. Az egyén recepciós (és adaptációs) képessége legalább ennyire lényeges.

Számos kutató elemzi a kultúrák közvetítés kialakulásának fejlődését, szakaszait, arra törekednek, hogy leírják koronkénti feladatait. Kezdeményezések történnek a fogalom meghatározására, funkcióinak különféle – spekulációktól sem mentes – körülhatárolására.⁸ A kultúra elsajátítására azonban eddig csekély figyelem irányult. Pedig nagy szükség mutatkozna olyan kutatásokra, melyek feltárják a kultúra befogadásának mai valóságát, és fontos adalékokkal szolgálnak a felnövekvő nemzedék és a felnöttek körében végzett oktató munkához, továbbá

7 Maróti Andor 1984 *Tanulmányok a művelődésről*. Budapest, Művelődéskutató Intézet; Maróti Andor 1994 *A művelődéstudomány alapjai*. Pécs, JPTE FEEFI.

8 Hidy Péter 2001 A művelődésszervezők szerepfelfogása és pályaképe. In: *Funkciók és szerepek az ezredfordulón*. Szerk. Török József. Szeged, Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, 19-38; és T. Kiss Tamás: *A népművelőtől a kulturális menedzserig*. Budapest, 2000. IIZD VV – Új Mandátum.

a kulturális értékek iskolán kívüli hatékony közvetítéséhez. Elkerülhetetlennek látszik olyan szemlélet kialakítása és meggyökereztetése, amely egységben kezelné az egyén kultúráközvetítésének-kultúraelsajátításának személyre szabott, mikro-univerzális világát.⁹

Az eddig megfogalmazottak tükrében milyen választ adhatunk a bevezetőben feltett kérdésre? Alapvetően azt kell mondani, hogy Déry Tibor gondolatai ma sem tekinthetők korszerűtlennek vagy utópisztikusnak. Sem a múltban, sem a jelenben nem vezetett eredményre a kánonokba fogalmazott műveltség vagy a kanonizált gyakorlati tudás egyoldalú felfogása, az elméletnek és a gyakorlatnak a vaglyagossá tétele. A művelődés két oldalát képező kultúráközvetítés és kultúra elsajátítás is csak együtt és együttesen teremtheti meg azt a műveltséget, amely Illyés Gyula szerint lehetővé teszi az ember számára, hogy a jót a rossztól, a szépet a rúttól, a valóságost a hamistól árnyalatában is képes legyen megkülönböztetni. A kultúráközvetítés és a kultúra elsajátítás elválaszthatatlanságára figyelmeztet Hankiss Elemér is, amikor azt mondja, hogy aligha tekinthető művelt embernek az, aki Shakespeare összes műveit ismeri, ugyanakkor megalázza ismerősét, munkatársát, diákjait, családtagjait, szomszédjait.

Korábban publikált írásaiban is szóvá tettem, méltatlan a személyiséget humán erőforrásnak nevezni,¹⁰ olyan közgazdasági tényezőnek, organikus struktúrájának leírni, amely „kompetencia gombokkal” tetszőlegesen vezérelhető.

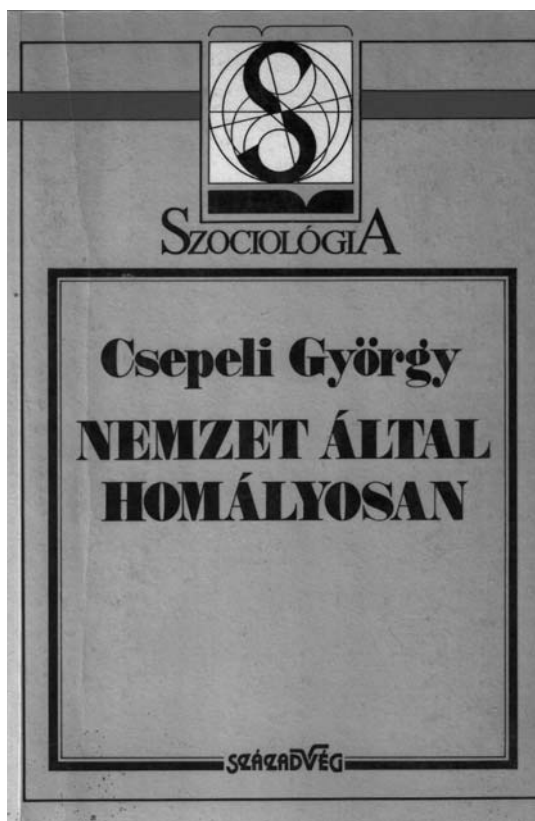
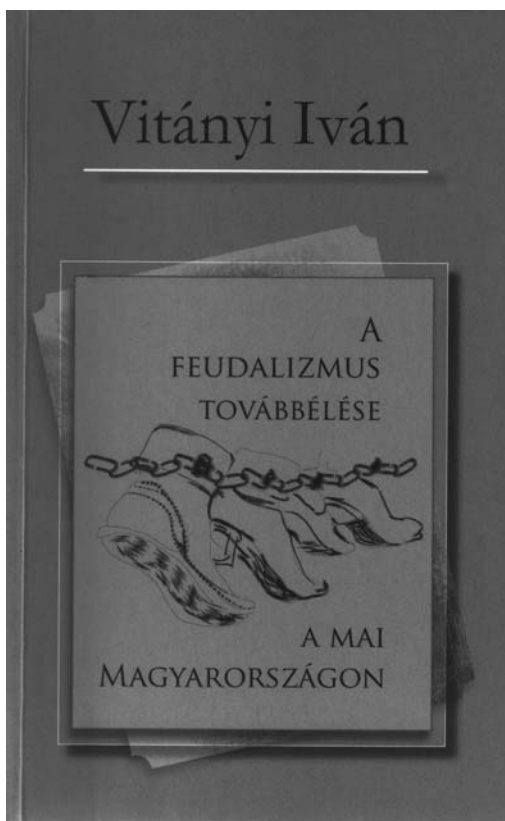
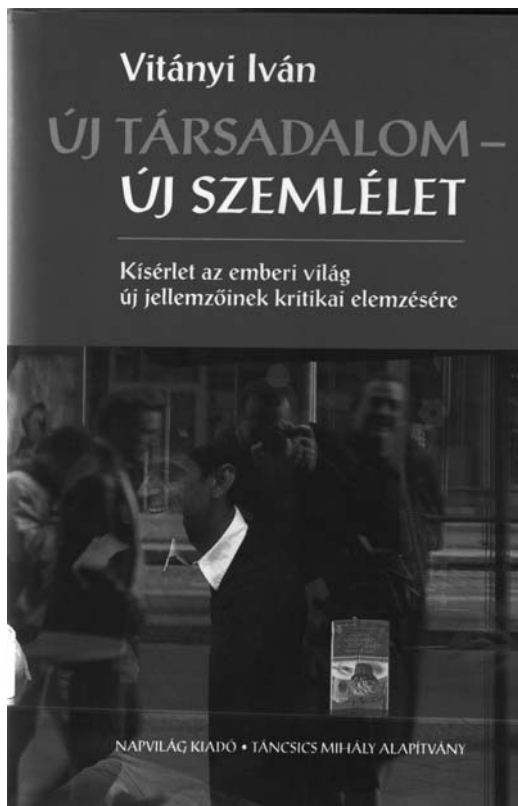
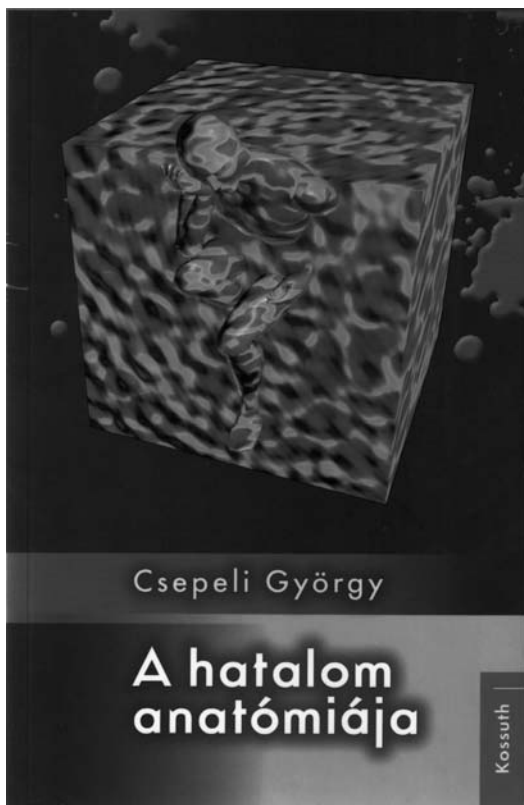
A Föld nevű „élő bolygón” az ember addig létezik, amíg önmaga környezetbe ágyazásával ember tud s akar maradni és ameddig a másikat is képes műveltségének mindkét – közvetítő és befogadó – oldalával érző, értő, megértő és együttműködő partnernek tekinteni!¹¹

---

9 T. Kiss Tamás 1998–1999 Adaptációról több tételben. *Kultúra és Közösség*, 4:23-32, 1:83-93.

10 T. Kiss Tamás 2001 A tudásalapú társadalom – Esemény és Valóság. In: *III. Civil Fórum. A tudás, mint társadalmi erőforrás*. Szerk. Somai József. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány, 35-51.

11 T. Kiss Tamás 2005 *Beszélő viszony*. Budapest, Új Mandátum.

TUDÁSCENTRUM ÉS (REGIONÁLIS) IDENTITÁS¹

„Nincs átjárás kint és bent közt.
Magaddal állsz mindig szemközt.
Úgy fürkész mindig a szemed,
Mint aki tükröt keres...”
(Szántó T. Gábor)

Az ünnepi köszöntő műfaját tekintve feszes, tömör megfogalmazású, rövid írásmű. A téma összetettsége is csupán arra nyújt lehetőséget, hogy a lényegyet kiemelve néhány alapkérdést fogalmazzunk meg a címben jelzett problémákról. A mindennapok kihívásainak, elvárásainak és kényszereinek figyelembevételével igyekszünk összefoglalni mondanókat. Szólni szeretnénk az identitáso(k)/k, a regionális identitás, a tanuló régió és a felnőttképzés néhány – általunk lényegesnek ítélt – szegmenséről, ezek egymásra gyakorolt hatásáról.

Identitáso(k)k*

Többen vélik úgy, hogy az identitások reneszánszát éljük, mások szerint az identitások valóságát tapasztaljuk, válságát szenvedjük. Aligha vitatható, hogy az identitás vizsgálata napjaink társadalomtudományi kutatásainak egyik slágertémája, bár korántsem teljesen kidolgozott. Beszélünk nemzeti identitásról, ahova az egyén belesorolja, beletartozónak tekinti önmagát, s amely így különleges szerephez jut a szociális információk feldolgozásában és az önértékelésben.² A lokális identitást a földhöz, földtulajdonhoz való szoros kapcsolat kialakulása, a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely, napjainkban már a közösségi kultúra-tudat és a közösségi múlt-tudat ismerete, a hagyományokhoz való viszony figyelembevételével kell meghatároz-

ni.³ Amikor kulturális identitásról beszélünk, akkor azon nem csupán a gondolatok, hagyományok és a nyelvek összességét, az étkezési, öltözködési stb. szokásokat értjük, amelyeket az előző generációtól vettünk át, hanem az adott kultúra választását is azzal kapcsolatosan, hogyan alkalmazzuk ezeket a különböző történelmi pillanatokban.⁴ Egyre gyakrabban kerül szóba a családi identitás, amely a családregegyekben, családmitológiákban ölt testet, és napjainkban az Oral History kutatásokban mutatkozik meg. A nyugati civilizációban felerősödni látszik a nemi identitás kérdése is, az a nemi szerep, amellyel a személy azonosul, tehát hogy valaki férfiként, nőként vagy esetleg más nemi identitásúként határozza meg önmagát.⁵ Egyesek részéről felmerült az alkotmányos identitás kérdése, amely a történelmi és textuális anyagok megtestesülése, ahonnan a normák származnak, melyek útmutatást adnak azok alkalmazására.⁶ Ezzel szemben terjedő az az álláspont is, hogy az „identitás” elavult probléma. Puledda úgy véli, hogy a személyes vagy kulturális identitás csak a múltra vonatkozik, hogy ez olyan tapasztalatok történelmi felhalmozódásának visszatükröződése, amelyet az egyes személyek vagy egy népközösség megélt. Mintha a tapasztalatok rétegei összegyűltek és lerakódtak volna, és ezek azok, amik az identitást alkotják. Ez az elképzelés vagy vélemény az emberi tudat passzivitásának hitéből származik, ahol a tudatot egyfajta tükörnek fogják fel, amely visszatükrözi a világot. A valóságban a dolgok nem így működnek. A saját példánkból kiindulva azt látjuk, hogy életünk fontos pillanataiban összefüggéseket keresünk, kapcsolatot múltbeli tapasztalataink és jövőre vonatkozó személyes terveink között. Ez a jövőkép – kik akarunk lenni – mindig befolyásolja jelenlegi tevékenységünket.

1 T. Kiss Tamás 2009 Tudáscentrum és (regionális) identitás. In: *Professori Salutem. Tanulmányok a 70 éves Kozma Tamás tiszteletére*. Szerk. Bajusz Bernadett, Bicsák Zsannett Ágnes, Fekete Ilona Dóra, Jancsák Csaba, Tornyai Zsuzsa Zsófia. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesület, 219-230.

2 Hunyady György 1997 A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükré. *Új Pedagógiai Szemle*, 10:17. www.epa.oszk.hu/00000/00035/00009/1997-10-ta-Hunyadi-Nemzeti.html [letöltve: 2008.04.02.]

3 Bodó Julianna: *Lokális identitás és interetnikus kapcsolatok összefüggéseiről egy esettanulmány kapcsán*. Kisebbségkutatás 2002. 2. sz. www.hbrf.org/kisebbssegkutatasi/kk_2002_02/cikk.php?id=1119 [letöltve: 2008.04.02.]

4 Puledda, Salvatore 2009 Globalizáció: fenyegetés s kulturális sokszínűsége? www.fweb.hu/aranymalinko/visios/globalisatio/htm-2 lk [letöltve: 2008. 10. 29.]

5 KéK (Kultúra és Közösség) 2007. 4. *Melegség és megismerés* tematikus szám,

6 Jacobson, Gary Jeffrey 2006 Constitutioniel Identity. *The Review of Politics*, 68:364-397

Az a kép, melyet a jövőre nézve megformálunk, ugyanolyan fontos, mint a múltbeli kép, mert ezek együttes figyelembevételével alakítjuk ki személyes identitásunkat. Mi nem csak azok vagyunk, amit megtettünk, vagy ami megtörtént velünk, hanem vágyaink, terveink és törekvéseink tovább differenciálják személyiségünket.⁷

Az európai identitással foglalkozó kutatások némi konszenzust mutatnak abban a kérdésben, hogy többségük megkülönböztetett szerepet tulajdonít a kulturális és a politikai dimenzióknak. A mindennapi életet befolyásoló médiumok műsorpolitikai tudományos érvekre hivatkozva folyamatosan azt közvetítik, hogy az egységes európai (nyugati) civilizáció alapját – többek között – az antik örökség, a jogrend és jogállamiság, a kereszténység, a soknyelvűség, a nem vérségi alapokon szerveződő képviselői (civil) testületek működése, a demokrácia, az individualizmus, a spirituális és a világi tekintély különválása képezi.⁸ Azok is jelentkeznek, akik nem rejtik véka alá nézeteiket, vitatják az egységes európai kultúra létezését, mert azt tulajdonképpen utópiának, a nagy európai mítoszok egyikének tekintik.⁹ Közülük néhányan egyenesen úgy gondolják, hogy Európa nem más, mint azoknak a történeteknek (narratíváknak) az összessége, amelyek Európáról beszélnek.¹⁰

Aligha tekinthető véletlennek (különösen az elmúlt időszakban történt párizsi, autógyújtogató események, a különböző autonómia-törekvések, az EU alkotmányáról folyó népszavazási vita kapcsán is), hogy napjainkban Európa, pontosabban az Európai Unió (és tagállamainak) egyik központi kérdésévé terebélyesedett, hogy kik vagyunk, mit csinálunk, mi az identitásunk?

A különböző tudományok válaszai nagyon eltérőek. Az identitás fogalmának filozófiai értelmezése feltételez egy állandóságot, stabilitást, amely kimondja azt a logikai tételt, hogy minden dolog azonos önmagával. A klasszikus szépirodalmi alkotások is feltételeznek egy olyan stabil belső magot, amely az egyén meghatározója, elidegeníthetetlen jellemzője. Shakespeare Hamletjében mondja Polónius a

7 ld. Puledda im.

8 Huntington, Samuel 2001 *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa.

9 Barcsi Tamás 2006 *Kultúra és identitás* (kézirat) Budapest.

10 Heller Ágnes 1993 Európa, Európa... *Kritika*, 3:5.

fiának: „Mindenek fölött, légy hű magadhoz: így, mint napra éj, következik, hogy ál' máshoz se léssz”.

A teoretikusok¹¹ szerint az autentikusság, a belső azonosság a posztmodern korban már illúzió. A személyiség, az én feloldódásáról beszélnek. Az identitás széttöredezik, nem egyetlen, hanem többféle. Kialakul az identitások hálójája. A sokféle identitás bonyolult identitáshálót képez, amely az egyén számára lehetővé teszi, hogy mindenkor a legmegfelelőbbet válassza ki, de az is előállhat, hogy belegabalyodik a hálóba.¹²

Az utóbbi nézetekre hivatkozva a pszichoanalízis képviselői¹³ egyenesen arról értekeznek, hogy az identitás elvesztése személyiségzavarokat idézhet elő. A szociálpszichológia szociális identitásról beszél, amely nem más, mint az egyén társadalmi minőségének a megjelenése.

A kultúranropológusok – Franz Boas, Margaret Mead – kutatásai egyértelműen azt támasztják alá, hogy az identitás mindig kultúrafüggő. Az egyén önmagáról alkotott képe elválaszthatatlan annak a társadalomnak, közösségnek, az emberről, a személyiség összetevőiről, a világ felépítéséről és az adott kultúra-rendező elveiről alkotott képétől, amelyben él. Az identitás csakis az adott történelmi kor és kultúra kontextusában érthető meg. A személyes identitás egy életen keresztül tartó (tanulás) folyamat eredményeként, a személyes fejlődés során a kommunikációs és az interakciók sorozatában alakul, formálódik.

Erikson, és a kulturális antropológusok nagy érdeme, hogy az identitás formálódásában a kulturális feldolgozás, tanulás folyamatára irányították a figyelmet, ők voltak azok, akik azt hangsúlyozták, hogy az identitás folyamatos egyensúlyteremtés az önkifejezés és az (ön)értelmezés között. Ezt a folyamatos egyensúlyteremtést pedig a kommunikatív (az egész életen át tartó tanulás) szituációk teszik lehetővé. (Szükséges megjegyezni, hogy az identitás, mint egyensúlyte-

11 Giddens, Anthony 1991 *Modernity and Self-Identity. Self and society in the Late Modern age*. California, Stanford; és Giddens, Anthony 1995 *Konsequenzen der Moderne*. Frankfurt/M. Surkamp; valamint Fukuyama, Francis 1994 *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa.

12 Offe, Claus – Gainer, Jeremy 1996 *The Varieties of Transition: the East European and East German experience*. Cambridge, Polity Press.

13 Erikson, Erik H. 2002 *Gyermekkor és társadalom*. Budapest, Osiris.

remtés elképzelése nem új a társadalomtudományban. A fogalmat ebben az értelemben elsők között Krappmann használta 1975-ben kiadott, az *Identitás szociológiai dimenziói* c. munkájában).

A szimbolikus interakcionizmus világitott rá az ember azon adottságára, hogy képesek vagyunk átvenni, megtanulni mások szerepét. Ezt a jelenséget tükrözött énnak nevezték el, és úgy írják le, hogy amikor az „én” beszél, az „engem” figyel. Ehhez kapcsolódnak az önrendelkezés kellékei, melyekhez a tanulás során megismert életstílusokat, az adott miliőhöz történő tartozást, a társadalmi tőkét szoktuk sorolni, de ide tartoznak a státus dimenziói, a divat és a piac is. Az itt beszerezhető kellékek felhasználásával alkothatjuk, vagy „rendezhetjük meg” önmagunkat.

Az egyéni identitás felépülése a Maslow-féle szükségletpiramis alapján

A kutatók többsége az egyéni identitás kialakulását a közismert Maslow-féle szükséglet-hierarchiát bemutató piramis segítségével vezetik le.¹⁴

Az egyén testi életben maradását az alapvető fizikai-biológiai (evés, alvás, létezés, ivás, mozgás, pihenés, szexualitás...) létezés, valamint a biztonsági és védettségi (munka, lakás...) szükségletek kielégítésére történő törekvés határozza-alapozza meg. A

személy az általa ismert, létrehozott tárgyi világban érzi magát biztonságban, miközben igényli a számára mértékadó emberek folyamatos jelenlétét. A hierarchia következő szintje az egyén valahová tartozási szüksége, amely a legerősebb közösségi, pszichológiai, szociális szükségletünk. Ha az ember tudja, hogy van hova tartoznia, úgy joggal pályázhat az őt befogadó mikro és makro társadalom elismerésére, melyet megszerezve esély nyílik számára az önmegvalósításhoz. (Ebben az esetben persze tetten érhető az identitás és a lokálpatriotizmus, a kultúrák és az asszimiláció egymásra gyakorolt bonyolult hatása.)

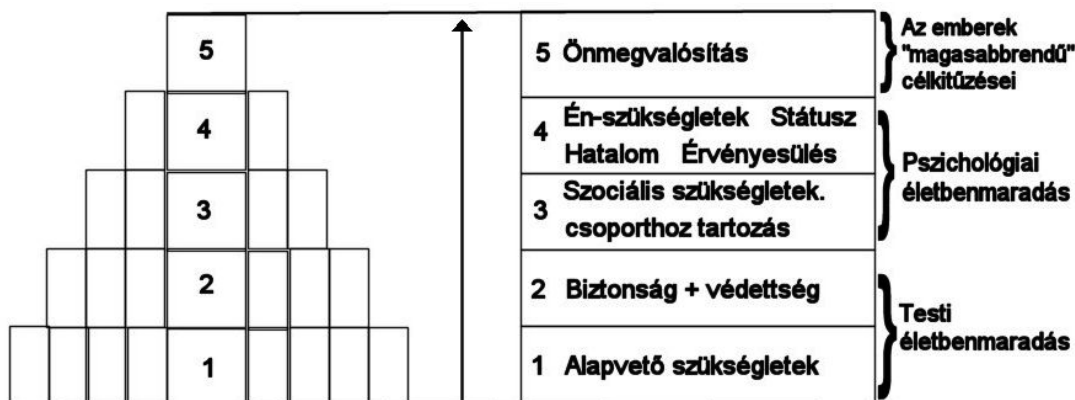
A valahová tartozás közössége(ke)t jelent. Az egyén számára a közösség biztonságot nyújthat, tartalmat, célt adhat életének, nagyobb hatékonyságot szándékainak, a gazdag kibontakozás lehetőségét nyújtja személyiségének. A család, csoport, munkahely, intézmény, szervezet, település biztosítja a hovatartozás és szeretet szociális és emocionális szükségleteit. A közösség ezért minden embernek alapvetően fontos célja, terrénuma és egyben eszköze.

A köznapi beszédben a közösség szónak erős, többnyire pozitív értéktartalma van. Kant ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy a természet az emberbe oltja a „bírva és az önzés ösztönét, miközben másokkal akar együttműködni. Az egyén egyetértésre törekszik, de hajtja is, hogy a társadalomban rangot szerezzen, s így mások fölé kerüljön”.¹⁵ A szemé-

14 Raagma, Garri 2002 Regional identity in Regional Development and Planning. *European Planning Studies* 1: 55-76.

15 Kant, Immanuel 1974 *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből*. Budapest, Gondolat.

1. sz. ábra

Készült a Maslow-féle szükségletpiramist közlő séma alapján. Forrás: *Csoportos önépítés. Módszerek és gyakorlatok a munkanélküliek továbbképzésében*. Kézikönyv andragógusok, tanácsadók és tanfolyamvezetők számára. Gödöllő, GATE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Tanárképző Intézete. 1996. Szerk. Crista Schlegel – T. Kiss Tamás, 171-172.

lyiség kívánatos önmegvalósítása – mint az egyén legmagasabb rendű célkitűzése – napjainkban ezért, alapvetően az „élj úgy, hogy mások is élni tudjanak” elvén nyugvó¹⁶ kreativitásban, alkotásban, problémamegoldásban ölthet igazán testet.

A regionális identitás-rendszert befolyásoló identitások

Az egyes számban használt identitás-fogalom mellett szükségszerűen jelent meg a többes szám – az identitások kifejezés – használata és elterjedése.¹⁷ Az európai identitáskutatások felerősödése különösen két „tér relációban” tapasztalható. Az egyik terület a nemzetállam-tér, a másik a kistérségi-régió. A témakör kapcsán most csupán az utóbbiról szeretnénk szólni.

Kérdés, hogy létezik-e regionális identitás?¹⁸ A válasz, hogy igen, létezik! A regionális identitást és funkcióit a nemzetközi szakirodalom nagyon széles körűen, viszonylag pontosan értelmezi.

Elfogadott álláspont, hogy a regionális identitás társadalmi, területi, történelmi-kulturális gyökerei, és a hagyományokból táplálkozik,¹⁹ eszmék, kulturális elemek, tájak, dialektusok, épített környezet, centrum-periféria viszony, történelmi gyökerek, utópiák, gazdasági sikeresség összessége. Olyan „valóságosan sajátos lelki tér”, melynek szerkezete gazdasági, társadalmi és kulturális építmény, amelyben a történések sosem lehetnek függetlenek a gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatoktól.²⁰

Felismerték azt is, hogy a globalizáció szükségszerűen együtt jár a regionalizmussal, a lokális dimenzió és az ún. civil szféra felerősödésével, amely képes a globalizmus káros hatásait részben, vagy egészben semlegesíteni.

16 László Ervin 1998 *Harmadik évezred. Veszélyek és esélyek*. A Budapesti Klub első jelentése. Budapest, Új Paradigma Kiadó, 77.

17 T. Kiss Tamás – Tibori Tímea 2006 *Az egyén és köz(ös) sége. Mozaikok Hajós község életéből*. Szeged, Belvedere

18 Bokor Béla 2006 *Kultúra és identitás, kultúra és közösség*. In: *A Magyar Művelődési Intézet Évkönyve*. Szerk. Földiák András, Tóth Zsóka. Budapest, Magyar Művelődési Intézet, 169-173.

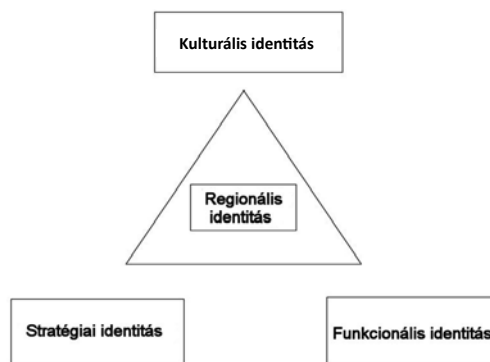
19 Paasi, Anssi 2003 *Region and Place: regional identity in question*. *Progress in Human Geography* 4:475-485.

20 Paasi, Anssi 2003 *Re-constructing regions and regional identity*. www.kun.nl/socgeo/n/colloquium/Paasi1.pdf. [letöltve: 2008. 10. 20.]

Az egyéni identitás szerkezete sokféle lehet, sőt változhat az idők folyamán, ám valószínű, hogy a valahová tartozás szükséglete mindig létezni fog. A regionális identitás történelmi és területi szocializációs folyamat eredményeként jön létre. Ahol erős a regionális identitás, ott megvan arra az esély, hogy az emberek azonosítsák magukat az adott régió társadalmi struktúrájával, lakóival, a térség kultúrájával. Az ilyen kötődéssel bíró emberek gyakran mondják, hogy szeretik az adott térséget, tájat, várost, szeretnek ott élni anélkül, hogy meg tudnák indokolni, hogy konkrétan mi váltja ki belőlük ezt az érzést. Elmondható tehát, hogy a régiófogalom egyik domináns eleme éppen a közös identitás, az, ami a régiót megkülönbözteti az egyszerű fizikai tértől.²¹

Henk von Houtum és Arnoud Lagendijk kutatásai arra hívják fel a figyelmet, hogy a regionális identitást a stratégiai tervek, a kulturális tőke és a funkcionális tevékenységek határozzák meg. Az adott régióknak akkor lesz saját és csak rá jellemző identitása, ha a három dimenzió szervesen illeszkedik egymáshoz.²²

Regionális identitás modellje
2. sz. ábra

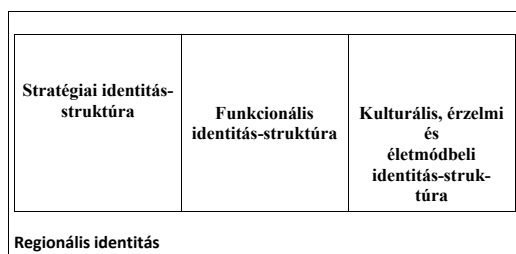
A szociális identitás, az információ és a piac. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei 2004. Szeged, JATEPress, Szerk. Czagány L. – Garai L. 218., A táblázatot van Houtum-Lagendijk munkája (2001) alapján szerkesztette Lukovics Miklós.

21 Raagma, im.

22 Van Houtum, Henk – Lagendijk, Arnoud 2001 *Contextualising Regional Identity and Imagination in the Construction of Polycentric Urban Regions: The Cases of the Ruhr area and the Basque Contry*. *Urban studies* 4: 747-767, www.usj.sagepub.com/content/38/4/747. short [letöltve: 2008. 06.12.]

A modell kapcsán szükséges két megjegyzést tenni. Az egyik az, hogy ezek a dimenziók inkább struktúrák, és együttesen olyan alrendszereket alkotnak, amelyek részint szükségszerűen különféle autonómiára törekednek, részint – akarva-akaratlan – „innovatív pólusként” kívánnak jelen lenni a nagyobb (civilizációs, kulturális, értékrendbeli, gazdasági, mentalitásbeli...) rendszerekben. A másik megjegyzés: az Európai Unió közép-keleti térségében létező társadalmak (tagállamok), regionális identitást alkotó alrendszereire jellemző közösségelvűsége a tőlük Nyugatra elhelyezkedő társadalmakban már kevésbé fedezhető fel. Ebben a térségben még nem tapasztalható akkora mértékű tradícióvesztés, mint az Európai Unió nyugati féltekén. Különböző mértékben, de a hagyományok, a tradíciók és a szokások – ha nem is a legfontosabb szabályozó erőként, de – jelen vannak a regionális identitásokban.²³

A regionális identitás fő alkotóelemei
3. sz. ábra

A stratégiai identitás-struktúra alapvetően azt jelenti, hogy az adott régióban élőknek legyen közös távlati terve és célja az adott térségre vonatkozóan. A hangsúly általában a jövőn van, és az állandó változásra való törekvésen. /Lényeges, hogy mindez a tágabb társadalmi formációk és a szűkebb (regionális, helyi) világ információs rendszereiben egyaránt dokumentálva legyen, mert segítségével válnak mindenki számára nyilvánvalóvá az elképzelések, amelyeket a régióban élők preferálnak/.

A funkcionális identitás-struktúra az adott területi egységen belüli társadalmi-gazdasági kapcsolatokat és köteleket veszi számba, azt a kapcsolati tőkét, amely az adott térség életében és fejlődésében jelentős helyet foglal el és szerepet tölt be.

A kulturális identitás-struktúráról kicsit bővebben: aligha tekinthető statikus jelenségnek, sokkal inkább egy folyamatos fejlődés, amelyen keresztül a

23 T. Kiss – Tibori im.

közös öntudat, a valahová tartozás egy meghatározott közösségben erősödik. A folyamat közismert lényeges elemei a név, a közös szimbólumok, amelyek kifejezik a régió egységét. Mindez a közös jövővel, közös távlati tervekkel és a közös eredettel, múlttal együtt elkülönít egymástól bizonyos helyeket a térben, és valamiféle határokkal ellátott kulturális identitást eredményez. (Persze ezek a határok – „kultur-régiók” – nem kötődnek feltétlenül közigazgatási határokhoz, sőt a döntő többségben nem is azok).

A kulturális identitás kapcsolódik a stratégiai dimenzióhoz. A kulturális dimenzió ugyanis egyrészt definiálja a „mi” és az „ők” fogalmát, amely előfeltétele a stratégia meghatározásának és a stratégia által érintett terület leválasztásának. Másrészt a kulturális identitás hozzájárul a stratégia alkotás céljainak megfogalmazásához.

A régió: az egyéni identitás terepe

A régió egy meghatározott csoport tagjai közti kulturális kapcsolatok halmaza, mely meghatározott térben játszódik le.²⁴

A régió formálásában, karakteressé tételében szerepet játszik a térség területi struktúrájának a kialakítása. Ugyanis szükség van valamiféle megkonstruált (sőt „virtualizált”) határookra ahhoz, hogy a regionális öntudat kialakulhasson. Természetesen – mint az előzőekben említettük – ezek a határok soha nem merev konstrukciók, átléphetők.

Tudomásul kell venni, hogy napjainkban, a régió megformálásában egyre nagyobb szerep jut a szimbólumoknak. Hankiss Elemér több művében egyenesen úgy fogalmaz, hogy napjainkban a szimbólumok forradalmát éljük.²⁵ Tulajdonképpen a szimbólumok olyan rendszeréről van szó, amelyhez tartozhat például zászló, címer, logo, ismétlődő rendezvények, alkotások, épületek, művészek, tudósok, intézmények, történelmi események. Mindazon elemekről beszélhetünk tehát, melyek a régiót, az összetartozást jelképezik, inspiráló erővel bírnak, és értékeket hordoznak.

A régió identitásának megformálásában kiemelten fontos szerep jut az intézményeknek, különösen az egyetemeknek. Ide tartoznak a különféle kap-

24 Paasi im.

25 Hankiss Elemér 1997 *Az emberi kaland*. Budapest, Helikon.

csolatok, amik a régióban az emberek között kialakulhatnak: a formális szervezetek, önszerveződések, informális kapcsolatok, barátságok, kulturális rendezvények, a figyelmes vendéglátók, igényes szolgáltatások, udvarias és hatékony hivatali ügyintézés stb. Különösen nagy szerepet tölthet be a média a kulturális minták, tartalmak közvetítése révén. A regionális televízió például jelentős mértékben hozzájárulhat az egyén önmegalkotásához, önstilizálásához is, hiszen közvetíti az életstílusokat, adott kulturális csoportok jellemző kellékeit, jegyeit. Mindezek a működésükkel nemcsak fenntart(hat)ják a régió imázsát, hanem képletesen fogalmazva „szövőszékként járulhatnak hozzá a regionális identitás szövetének előállításához, anyagának tartós elkészítéséhez, újratermeléséhez, sőt annak piacképessé tételéhez” is.

A fizikai térből a közösségek együttműködésére és versenyére épülő evolúciós tevékenysége alkotja meg a régió identitását! Az ilyen szerves módon felépített régió képes kielégíteni az egyén valahová tartozási szükségletét, valamint kulturális értékrendjén keresztül kijelölni azokat az utakat, amelyek mentén az elismertté válik, és végül lehetőséget kínálnak az önmegvalósításra.²⁶ Szükséges megjegyezni azonban, hogy az így kialakult régióban célszerű különbséget tenni a területi egység identitása és az ott élő lakosság identitása (regionális öntudata) között.

Az előbbi a területi egységgel összefüggésbe hozható szimbólumokra, kialakult gyakorlatokra utal, a régió természetét, értékeit, történelmét, lakóit, tájjellegét foglalja magába. Ezek alapján lehet az egyik régiót megkülönböztetni a másiktól. Ez az, amit a régió lakói felé közvetítenek, akár a médiumok segítségével, akár az oktatási rendszereken keresztül. Ettől elkülönül a tényleges identitás, amely a civil társadalomban létezik, és amely kollektív formában is megmutatkozik. A tényleges identitásnak azonban csak egy része ez a kommunikált identitás, amely más tényezőkkel együttesen válik teljessé, mint például a vallás, a társadalmi réteghez, csoporthoz való kapcsolódás, vagy a nemzetiség.

Másként fogalmazva a régió nem más, mint a castelli értelemben felfogott²⁷ áramlások olyan kis-

26 Raagma im.

27 Castells, Manuel 2008 *Das Informationszeitalter. Wirtschaft, Gesellschaft, Kultur. Teil 2: Die Macht der Identität. Opladen: Leske + Budrich. [Castells, Manuel 2006 *Az identitás hatalma*. Budapest, Gondolat – Infónia.](http://www.wiwi.uni-rostock.de.../Castells_Rezensionessay_Be...[letöltve:2008.10.20.]</i></p>
</div>
<div data-bbox=)*

térsége, amelyben a gazdaság, a kultúra és az információ a helyi sajátosságok figyelembevételével koncentrálódik. Mert az emberi tapasztalás alapvetően lokális, konkrét fizikai helyhez kapcsolódik, de az emberi létezés is helyhez kötött, a lokális tér biztosítja azt a fizikai közelséget, amely lehetővé teszi a szociális interakciót és az intézményi szerveződésekét.²⁸ Ugyanakkor a kommunikációs technológia olyan regionális hálózati társadalom kialakításához járul hozzá, amely sokrétű kapcsolatot képes teremteni a tágabb környezettel, a globális rendszerekkel is.

A térség mint tanuló régió

A szakirodalom különböző tanuló régió fogalmat ismer és használ. Elterjedt nézet szerint a folyamatos termék- és folyamat-innovációra helyezi a hangsúlyt, mert ezt tartja a versenyképesség kulcsának. Másik irányzat a tanuló városok és régiók fejlesztését innovációs rendszerek fejlesztéseként fogja fel. Az elméleti-strukturális modell viszont a tanuló régiót a tömegtermelés felől a tudásalapú gazdaság felé haladó gazdasági alapú átrendeződés egyik térbeli képződményének tartja, a tudás és a gondolat gyűjtőhelyének. Olyan térnek fogja fel, melyben az egyes szereplők érintkezése és tanulása a helyi és regionális szerepekhez kötődik. Az ilyen tanuló régió jellemzője a közös, kollektív tanulási folyamatok jelenléte és a közös tudás kimunkálása, amely a helyi társadalmi, kulturális és térbeli beágyazódásában nyer értelmet. A tevékenységorientált modell magáénak tekinti az integratív problémamegoldásnak és a szakpolitikáknak a helyi közigazgatásban történő alkalmazását, a folyamatos tanulási tevékenységek ösztönzését, a személyközi kapcsolatok és az érdeképviseletek fejlesztését.²⁹

A lényeg, hogy valamennyi tanuló régió-modell, termelés- és gazdaság-centrikus, versenyképességet növelő (növekedést szorgalmazó) tényezőnek tekinti a praktikus, gyorsan megtérülő tudás előállítását, annak megosztási folyamatát.

Lehet, hogy tévedünk. A mindennapokban úgy tűnik, hogy a gazdasági szféra valóságában még mindig kevésbé fontos az, hogy ki, milyen szakmai felkészültséggel, munkakultúrával végzi a feladatot, ki áll a munkaszalag mellett, ki építi a háza-

28 T. Kiss – Tibori im.

29 Németh Balázs 2006 A tanuló régió, mint regionális fejlesztés eszköze. *Tudás Menedzsment*, április, 3-14.

kat, utakat, tisztítja az utcákat, vagy árulja magát az „emberpiacon”. A munkavállaló érkezik az ország bármely pontjáról, határainkon túlról, Erdélyből, Felvidékről, Kárpátaljáról, Délvidékről, lehet albán, osztrák, német, holland vagy kínai. A munkáltató számára a lényeg az, hogy dolgozzon, végezze el a munkát a legkisebb hibával, minél rövidebb idő alatt, növelje a termelékenységet, járuljon hozzá a fenntartható fejlődéshez. A szaporodó identitáskrisz, identitás-sokk jelenségét és kezelését inkább tudományos problémának, művészeti témának, újabban már valamiféle szociális szférába tartozónak tekintik a gondolkodók.

Tudáscentrum a régióban

Az elmondottakból sok minden következik. A tanulmány korlátozott terjedelmének figyelembevételével, közülük kettőt mindenképpen szükséges kiemelni. Az egyik a tartalmi aspektus. Napjainkban egyre bizonyosabbá válik, hogy lelki és kulturális jelenségekkel gazdasági hatótényezőként szükséges számolni.³⁰ A lelki, pszichológiai, kulturális, attitűdbeli, identitásbeli stb. tényezők mind meghatározóbban jelentkeznek nemcsak az egyének döntéseiben, hanem feltételezhetően a versenyképesség területi elhelyezkedésében és a regionális gazdaságfejlesztésben is.

Kérdés, hogy az Európai Unió egész életen át tartó tanulást szorgalmazó ajánlása alapján készült nemzeti felnőttképzési program stratégiájában mekkora figyelem (és anyagi ráfordítás) irányul a régióban élő egyén személyiségére, környezetéhez fűződő viszonyának értelmezésére, rendezésére. Az állam és a társadalom hogyan és miként akarja/tudja segíteni az egyes ember és a helyi közösségek céljainak, értékeinek, érdekeinek egyre bonyolultabbá váló, gyorsan változó tágabb-szűkebb környezethez történő illesztését? Debrecen, Szeged vagy Pécs város regionális felnőttképzési politikái (amennyiben léteznek) milyen szerepet vállalnak a térségben lakó/élő egyének regionális identitásának újrapozícionálásában és a multikulturális felnőttképzésben?

A hazai felsőoktatásban 2006. szeptember elsején bevezetésre került az ún. Bologna-Prága képzési szerkezet keretében polgárjogot nyert andragógia alapképzés (Bachelor of Science) és a mesterképzés

30 Garai László 2008 *Emberi potenciál, mint tőke: bevezetés a gazdaságpszichológiába*. Budapest, Aula.

(Master of Science) már tartalmaz olyan kurzusokat, melyek a kistáj–kistérség–kultúra, a kulturális földrajz témaköreit ölelik fel. A szakindításokban feltüntetett tantárgyleírások (és irodalomjegyzékek) túlnyomó többsége azonban még nélküli azokat a térségre vonatkozó konkrét kulturális jellemzőket, melyekben a felsőoktatási intézmény működik. Azt gondoljuk, hogy a jelenlegi felnőttképzési kurzusok a praktikus gazdasági és termelési ismeretek közvetítésén túl (a személyiséget csupán humán erőforrásnak tekintő szemlélete mellett) nem feledkezhetnek meg arról, hogy – József Attila szavaival „nem középiskolás fokon” – segítsék az egyén önkifejezése és önértelmezése közötti folyamatos egyensúlyteremtést. A képzéseknek szolgálniuk kellene a regionális kulturális identitás, a „táji identitástőke”³¹ kialakítását és erősítését is.

A másik aspektus formai. A hazai főiskolák és egyetemek 2000. január 1-től bekövetkezett integrációs során (melyek bonyolult kompromisszumok árán születtek meg) – tisztelet a kivételnek – a térség kultúrájához való kötődésüket jelezték azzal is, hogy helysége vagy régióra hivatkozva nevezték el magukat! (Debreceni Egyetem, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Szegedi Tudományegyetem stb.).³²

Az egyetemek „kultúrtartományi központként” történő működésének szükségességét és alapelveit egyébként Klebelsberg Kunó kultuszminiszter már az 1920-as években megfogalmazta.³³ Fontosnak tartotta azt, hogy olyan kulturális/tudományos decentrumok jöjjenek létre, melyek elősegítik a térség gazdasági és társadalmi innovációját. A négy hazai egyetemet (Budapest, Debrecen, Szeged, Pécs) szerette volna külföldről hazahívott tudósokkal is erősíteni.³⁴ Aligha tekinthető újnak az a felismerés, hogy az egyetem és környezete közötti viszont nemcsak univerzális mértékkel, hanem regionális léptékkal is szükséges meghatározni. Hogy egy egyetem és az őt övező régió közt szerves kapcsolat mennyire fontos, azt jól példázza a Szegeden

31 Bokor, im.

32 Kozma Tamás 2004 *Ki az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Budapest, Új Mandátum.

33 Gróf Klebelsberg Kuno 1927 *Beszédei, cikkei és törvényjavaslati 1916–1926*. Budapest, Athenaeum, 223.

34 T. Kiss Tamás 2008 Klebelsberg, az „aktív, pozitív és produktív” ember. In: *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter*. Szerk. Miklós Péter. Szeged, Belvedere, 24–25.

kibontakozott vita. Érdekes kicsit részletesebben is ismertetni a vitakozó álláspontokat. Az egyetem vezetősége 2008 májusában – az egyik kar javaslata alapján – arra az álláspontra helyezkedett, hogy az intézmény nevét, az egyetemen oktató Szent-Györgyi Albert, Nobel-díjas magyar tudós nevére kellenne változtatni. A javaslat (Szegedi Egyetem, 2008) tanulságos identitás-jellegű vitát váltott ki. A vitában résztvevők mindegyike elismerte Szent-Györgyi Albert Szegedhez fűződő kapcsolatát. A város Nobel-díjasa, külföldön is elismert, nagyra tartott alakja a magyarságnak. Ennek ellenére többen mégis ragaszkodtak az egyetemtérségi-regionális elnevezéséhez. Néhányan úgy vélték – ha már személyről neveznek el egy universitást – akkor értelemeszerű, hogy az alapító – ebben az esetben – Báthory István erdélyi fejedelem, lengyel király jöhet szóba, aki 1581-ben megalapította a Szegedi Tudományegyetem elődjét, a kolozsvári akadémiát. Különböző érvek, ellenérvek csaptak össze. Elhangzott, hogy Szent-Györgyi Albert ugyan világhírű tudós volt, de nagyon nehéz egy külföldinek kimondania a nevet, ezért nem praktikus róla elnevezni a város egyik legfontosabb intézményét. Mások úgy vélték, többen kaptak már Nobel-díjat, ezért korántsem biztos, hogy az egyetem új elnevezése olyan „márkanév” lesz, amely a jelenleginél jobban segíti majd a tanulmányaikat sikeresen befejezők munkaerőpiacon történő elhelyezkedését. Voltak, akik ennek éppen az ellenkezője mellett kardoskodtak... A vita tart...

A problémafelvető írás befejezésül Heller Ágnes gondolatát idézzük: „Ha nyugodtan feltehetjük ezen a kontinensen egy gyermeknek azt a kérdést: mit jelent számára európainak lenni – lehet, hogy nem tud válaszolni, de a fő az, hogy megértse a kérdést”.³⁵

Reméljük, hamarosan egzakt válaszok érkeznek az egyes régiókból, amelyből megtudható, mit jelent számukra Debrecen, Szeged, vagy Pécs... városában, a nagytáji régióban élni, az oktatási intézmények – különösen az egyetemi tudáscentrumok – segítségével személyre szabott, konkrét feladatokat kapni, végezni, és az eredményekből okulva tovább fejlődni.

---

35 Heller, im.

KULTÚRPOLITIKAI DIMENZIÓKRÓL¹

„Hisszük, hogy nemzeti kultúránk gazdag hozzájárulás az európai egység sokszínűségéhez.”
(Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti Hitvallás)

A hazai politikai, társadalmi és gazdasági változások egyúttal a magyar kormányzatok fordulatokban és forgolódásokban¹ egyaránt bővelkedő kultúrpolitikaihoz is vezettek. Számos monográfia és kiadvány foglalkozott átfogóan, esetenként részletekbe menően is egy-egy korszak, illetve miniszter tevékenységével. A meglévő írások azonban hiányérzetet keltenek. A mindenkori kultúrpolitikák lényegét és mércéjét ugyanis az Eötvös József által megfogalmazott alapelv érvényesülésének hogyanjával és mikéntjével lehet csak igazán jól kimutatni. A társadalmi aktivitás mellett állami részvételre is szükség van a kulturális értékekhez való hozzáférés lehetőségeinek megteremtéséhez, az esélyegyenlőség biztosításának alapelve olyan kérdésekre épült, melyek a későbbi korokban is napirenden voltak, időről-időre új válaszokat kívántak.

Állam és/vagy társadalom

Ez az egyik megválaszolásra váró kérdés. Mekkora szerepet vállaljon a társadalom az értékek közvetítésében és feldolgozásának elősegítésében és milyen mérték illesse meg az államot?

Az előzményekről tömören

A török kiűzését követően a Habsburg Birodalom részévé tett Magyarországon a nemzeti kulturális intézményeket alapvetően a magyar arisztok-

raták, a nemesség felvilágosult rétegei, a történelmi egyházak, vagyis a társadalom hozta létre, gyakorta a központi hatalom ellenében. Az állami szerepvállalás csupán a kiegyezés (1867) után jelenik meg az Osztrák–Magyar Monarchiában, elsősorban az oktatás területén, miközben mindinkább szélesedik és erősödik a társadalom önszerveződése is. A munkások mozgalmi, az agrárszocialista törekvések, a polgárság rétegei saját léptékükre és mértékükre igazított kulturális-közösségi szervezetek sokaságát hozzák létre, Wlassics Gyula kultuszminiszter szerint azért, mert a „... kultúra a szellemi szabadság területe. A kultúra a versenyképesség területe. Itt védővámokat nem lehet felállítani. Itt a szellem ereje megy hódító útjára”.³ Az első világháború után, a trianoni békediktátumot követően, az 1920-as évektől, a hazai kulturális élet világában szükségszerűen módosult az állam és a társadalom viszonya. Erősödött az állami szerepvállalás, különösen az oktatásban és a tudományokban. Lépések történnek a kormányzati térréteg bővítése terén is, amikor az állam egyre nagyobb helyet kezd elfoglalni az iskolán kívüli népművelésben. Mindezek ellenére, a két világháború közötti időszakban még viszonylagos egyensúly létezett a kulturális élet állami és társadalmi szerepvállalásai között. A viszony azonban nem felhőtlen. Az állami irányítás terjeszkedése egyre szaporodó konfliktusok forrásává vált. Klebelsberg Kuno, a két világháború közti időszak európai kultuszminisztere arra figyelmeztetett, hogy „általában az államosítás és a vele járó bürokratikus adminisztráció... minálunk határozottan túltengett az önkormányzati eszme rovására, ami az egyéni kezdeményezésekre... bénítóan hatott és különösen a finomabb kezelést igénylő szellemi és közművelődési ügyeknél... károsnak bizonyult”.⁴ A korabeli alapelv szerint, amennyiben a társadalom az állam bázisa, akkor az államnak kötelessége kiteljesíteni a

1 T. Kiss Tamás 2002 *Fordulatok – Folyamatok. Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikáiról 1867–2000*. Budapest, Új Mandátum

2 T. Kiss Tamás 2015 Kultúrpolitikai dimenziókról. A tanulmány előzménye: T. Kiss Tamás 1989 A kultúra legitimizációs szerepének módosulásai – Elméleti vázlat. *360° Közművelődés Csongrád Megyében*, 7-31. Átdolgozott formában a *Kultúra és Közösség*, 2013. IV. sz. 13-26; és *On the dimensions of cultural policy. Ein ethnisches Leporello: Exemplifizierung ethnischer Kooperationen aus Mitteleuropa*. Zsuzsanna Gerner/László Kupa (Hrsg.) Hamburg, 2015. Verlag Dr. Kovac 13-39.

3 Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszédei a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének közgyűlésein. *Születésének hatvanadik évfordulójára*. 1912. Budapest, Kiad: a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Országos Főfelügyelősége. Stephaneum Nyomda R. T. Közli: T. Kiss Tamás 1993 *A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867-1993)*. Budapest, Eötvös Alapítvány–Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, 205.

4 Klebelsberg, im. 93.

társadalom törekvéseit, ami az 1930-as évektől már komolyan kezdte veszélyeztetni a szervezetek autonómiáját, a kulturális értékek társadalmiasulását. A második világhétség, majd az 1950-es évtizedben bekövetkezett ideológiai és politikai változás hatalmas szellemi rombolással járt. A hazai kulturális életben 1945–47 között visszaszorult, majd 1949-től szinte teljesen megszűnt a társadalom aktív szerepe. A pártállam az 1945 előtti sokszínű, a különböző osztályok, rétegek és csoportok által létrehozott és fenntartott – egyházi, állami, politikai és gazdasági érdekeik által tagolt, ám az öntevékeny helyi erőknél és kezdeményezéseknek is teret biztosító – kulturális rendszerről egyszerűen „a tartalmában népies, formájában szocialista jelszó jegyében levágta” a nem központosítható részeket, és egységes szervezetet hozott létre. A totális államban jelentősen beszűkült, sőt megszűnt az egyén és a társadalom autonóm mozgásterét.⁵ Az egyén alkotó, aktív részvétele éppúgy figyelmen kívül hagyható lett, mint a társadalom valamennyi alulról szerveződő közösségéé. Az 1956-os népfelkelés és forradalom „szétrobbantja” a diktatórikus kulturális szerkezetet. A különféle értékek artikulálására törekvő, „tiszavirág életű” állami és társadalmi kezdeményezéseket azonban leverik. Az 1956-os forradalom leverését követő évtizedekben ismét hatalomra jutott kommunista párt – mint állampárt – az ún. 3T (tűrés, támogatás, tiltás) kultúrpolitikai nézeteit, a már „formájában realista, tartalmában szocialista” jelszó jegyében határozta meg. A hivatalosan támogatott terjesztett kulturális alkotások és a „megtűrt” kategória mellett helyet és engedélyt adott a nem szocialista, polgári kultúra értékeinek megjelentetésére is.

Az állam és társadalom viszonyának új dimenzióiról

I.

A rendszerváltás utáni állami és társadalmi viszonyok demokratikussá rendeződése lehetővé tette a „pártállam varázstalanítását”, melyet a politikai pártok és értelmiségi körei érdekeik alapján különbözőképpen értelmeztek és ültettek át a gyakorlat-

ba.⁶ A Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) által 1989-ben (*A rendszerváltás programja, 1989*) megfogalmazott kulturális jogok és alapértékek – a nyugati világ multikulturális mintája/érdekei – szerint vallotta, hogy „virágozzék minden virág”! Más attitűdök dominálnak a hatalomra került Magyar Demokrata Fórum (MDF) vezette Antall-kormányban, amelyben 1989–90-ben színre lépő új politikai elit révén igen jelentős volt a humánértelmiségié száma. Az MDF 1989-es Országos Gyűlésen választott testületek tagjai között, például az elnökség 15 tagjából 10, a Választmány 65 tagjából pedig 27 volt a csoportba sorolható.⁷ A párt, amely morális oldalról közelítette meg a kultúra kérdéseit, úgy vélte, hogy olyan kulturális forradalom kell,⁸ amely az állampárti rendszer évtizedei után szükségszerűen létrejövő „Új Társadalom”, egy alapvetően és szélesebb kultúra-konceptió újrafogalmazásából következő, társadalom- és hatalomszerkezeti ártétegződés eredményeként fog majd megszületni. A plurális szerkezetű kultúrában meghatározó szerepe lesz a nemzeti identitásnak, egy kialakuló és stabilizálódó nemzeti kulturális elitnek. A Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) decentralizált, nagy önállósággal bíró kultúra híveként úgy vélte, hogy a sokszínű társadalom – sokszínű oktatási rendszert, intézményeket kíván. A vele koalíciót alkotó Szocialista Párt (MSZP) az 1994-es választási programjában (*MSZP választási programja, 1994–1998*) kicsit óvatosabban és körültekintőbben fogalmazott. A szocialisták a kultúrát – többek között – demokráciát teremtő szabadságként értelmezték. A felfogás formailag közelített a Fiala Demokraták Szövetsége – Keresztény Demokrata Néppárt (FIDESZ–KDNP) alkotta szövetség kultúrafelfogásához, amely sok tekintetben magáénak tekintette az 1920-as évek európai kultuszminiszterének nézeteit. Klebelsberg Kuno szerint „a poli-

6 A.Gergely András 1987 és 1989 május között három megyében (Zala, Veszprém, Bács-Kiskun) folytatott empirikus kutatás kapcsán érzékelteti a rendszerváltás sokdimenziós ellentmondásait. A kutatást egyébként az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete támogatta. A.Gergely András 1991 *A pártállam varázstalanítása*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.

Zsille Zoltán ironikusan, helyenként cinikus és kíméletlen őszinteséggel mutatja be a Szabad Európa Rádió „rendszerváltó” szerepét. Zsille Zoltán 1992 *Az önmérsztő SZAER, avagy zsebrádió az elvtársaknak*. Budapest, MagánZárka.

7 Szörényi László 1989 Martinkó [András]. (Nagytakarítás). *Hitel*, 9:62.

8 Fekete György 1992 *Székfoglaló*. Budapest, Kráter.

5 T. Kiss, im. 426-440.

tikai demokrácia nem lehet üdvös egy nemzetre akkor, ha a kultúr-demokrácia nem készíti elő”.⁹ A két felfogás között azonban jelentős tartalmi különbség létezett, amely alapvetően az állami szerepvállalás megítélése terén mutatkozott meg. Az SZDSZ és az MSZMP, ha eltérő módon is, de arra törekedett, hogy mérsékeljék az állami szerepvállalást. A kulturális élet lényegét alapvetően piaci alapokon nyugvó szolgáltatásnak tekintették, amely különösen igaz volt az SZDSZ-es Magyar Bálint (lásd az ún. PPP beruházásokat)¹⁰ és a Kállai Ferenc színművész által „nyeglének” nevezett Fodor Gábor kultusz-miniszter időszakára. A korlátlan piaci szabadság azonban éppen nem a sokszínűséget, hanem az uniformizálást, sőt a FIDESZ-es Rockenbauer Zoltán kultuszminiszter¹¹ szerint a „kert elgazosodását” segítette elő. A FIDESZ–KDNP arra a következtetésre jutott, hogy egy új állami szerepvállalásra van szükség (*Szabadság és jólét. A polgári jövő programja 1998*). Orbán Viktor, a FIDESZ elnöke 2006-ban még úgy látta, hogy „A liberálisok és a szocialisták, a liberálisok és a konzervatívok között az együttműködésnek nem az az akadálya, hogy az egyik akar, a másik pedig nem akar állami beavatkozást. Éppen ezért a beavatkozás konkrét technikáiban kell megegyeznünk”.¹² A megegyezés azonban nem jött létre. A 2010-es parlamenti választások után a győztes FIDESZ–KDNP szövetség politikusa, Hoffman Rózsa, a második Orbán-kormány KDNP-s államtitkára úgy vélte, hogy erősíteni és rendezni kell az önkormányzatok által „széttagolódni látszó” oktatási intézmények állami-kormányzati szerepvállalását. Szóts Géza erdélyi költőt, aki államtitkárként nehezen igazodott el a magyar kulturális élet valóságában, L. Simon László költő váltotta, aki rövid regnálása alatt csupán csekély sikert tudott elérni. A Nemzeti Kulturális Alap helyettes elnökévé kinevezett L. Simont, aki a szakkuratóriumok útján tartani-védeni próbálta a kultúra plurális szerkezetének támogatását, egy pártpolitikus, Halász János követte. A kulturális életben felerősödött az a demonstratív rendezvénypolitika (nagykiállítások), a közművelődésben szaporodott a különböző elnevezéssel ilyen-olyan – többnyire gasztronómiai jel-

legű – fesztivál, amely formailag, már az MSZP-s Hiller István időszakában is jelentkezett, sokakban igaztalanul azt az érzetet is keltve, hogy panem et circenses!

2.

A rendszerváltás után a kultúra, a nagypolitikai megfontolások miatt a hatalmi alkuk tárgyává és a politikai ütközések színterévé vált. Amíg 1989–1990 előtt a kultúra politikai szerepet töltött be, addig a rendszerváltás után megfordult a helyzet. A kultúra mindinkább a politikai harc terepévé vált. Az élesedő vitákat a FIDESZ kultuszminisztere, Pokorni Zoltán¹³ „pedagógusi” erőfeszítései csak kevés sikerrel tudták mérsékelni. A „törésvonalak” egyre mélyültek, „több menetes kultúrharc” bontakozott ki, „szekértáborok” jöttek létre.¹⁴ A „mesterségesen” felélesztett népi-urbánus ellentét (hasonlóan, mint a két világháború között) most is megosztotta a hazai kulturális életet. Álvitaként uralták a médiumokat, a nemzeti és a lokális kultúra hívei és a kulturális globalizáció képviselői közti szópárbajok. A magyar hagyományok felélesztését és ápolását szorgalmazó nép-nemzeti kultúra és a kozmopolita kultúra képviselőinek felfogása között antagonisztikus ellentétek fogalmazódtak meg.

A közösségelvűséget hirdetőik szerint az a kultúra, amely túlságosan az individualizmusra épül, akadályozza a közösségek normális fejlődését. A túlzott individualizmus számos repedést, szakadást idéz elő az ember és a természet, az én és a másik, a szellem és az anyag között. Amíg a kultúrával kapcsolatos vitákban a rendszerváltás első éveiben a parlamentbe került politikai pártok kulturális ikonjai által vettek részt, addig a második évtizedben már olyan pártpolitikusok vitatkoztak, akiket nem a különböző nézetek egyeztetésére törekvő szándék vezetett, hanem az eltérő álláspontok konfrontálása, ütköztetése, mely nem vezethet semmiféle konszenzushoz. Szinte kizárták a jó, vagy elfogadható kompromisszumok kötését. Okát a FIDESZ kulturális államtitkára, L. Simon László abban vélte felfedezni, hogy „Magyarországon egy elit van, ez a magyar elit viszont rendkívüli módon tagolt, és

9 Klebelsberg, im. 365.

10 Magyar Bálint 1997 A kulturális politikáról. *Kultúra és Közösség*, 1:25–28.

11 Gréczy Zoltán – Balogh Gyula 2000 Egy jó kormányban van kulturális politikája. *Magyar Hírlap*, április 1:5.

12 Orbán Viktor 2006 *20 év. Beszédék, írások, interjúk 1986–2006*. Budapest, Heti Válasz, 61–97.

13 Pokorni Zoltán 2004 *Polgári Kiskönyvtár Sorozat*, 2. kötet. Budapest, Magyar Egyetemi Kiadó.

14 Tamás Pál 1994 Kultúrpolitika 1990–1994. In: *Kormány a mérlegen 1990–1994*. Szerk. Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Lengyel László, Várnai Györgyi. Budapest, Korridor, Politikai Kutatások Központja, 282–307.

vannak olyan csoportjai, amelyek politikai, esztétikai és egyéb szempontok mentén kibékíthetetlen ellentétben állnak egymással, gyakorlatilag már-már kommunikáció-képtelenek”.¹⁵ A rendszerváltás óta eltelt több mint húsz év során a parlamentbe bejutott pártok képviselői, és „holdudvaraikhoz tartozó értelmiségiek harcba küldött szavaikkal” nem tudták kimunkálni azokat az alapértékeket, melyek állam és a társadalom kultúráért érzett, közös felelősségvállalásának fundamentumait képezhetnék volna. Nem segítették elő annak a kérdésnek megválaszolását sem, hogy a rendszerváltás után mi a helye és szerepe a kultúrában az államnak és a társadalomnak. Talán ennek tudható be, hogy valamennyi, magát jobboldalinak, baloldalinak, liberálisnak tartó kultuszminiszter kultúrpolitikájában fellelhető volt az a jól ismert „aczéli-módszer”, mely szerint a mindenkori kormány/koalíció által képviselt ideológia számára fontos emberek és csoportok kerüljenek pozícióba.¹⁶ Orbán Viktor, a FIDESZ elnöke, 1991-ben, amikor az ún. Kónya-ügy¹⁷ kapcsán felszólalt a parlamentben, még arra figyelmeztetett, hogy „...szeretném nagyon határozottan visszautasítani az inkriminált írásban foglalt azon szemléletet, amely arról szól, hogy a demokrácia biztosítéka nem intézményekben, hanem személycserékben van. Megítélésünk szerint a demokrácia lényege az eljárási szabályok fontossága, valamint az intézmények pontos működtetése. Semmifajta olyan erőfeszítés, amely arra irányul, hogy személycseréket eszközöljünk, nem pótolhatja az intézmények normális, kiegyensúlyozott működését. Másodsorban azt kell megjegyeznünk, hogy a magunk részéről nem fogadjuk el azt a szemléletet, ami szintén az inkriminált írásból származik, miszerint a parlamenti többség joga túlterjeszkedni a végrehajtó hatalom gyakorlásán, valamint a parlamenti többség birtoklásán. Nem terjeszkedik túl ezen, a kormányzó pártoknak nincs semmi joguk sem az igazságszolgáltatással, sem a médiumokkal, sem a

15 L. Simon László 2013 Polgári kultúrpolitika: eredmények és dilemmák. *Szín. Közösségi Művelődés*, február 18. [1-5]

16 Aczél György 1986 *Jövőt mutató elődök. Arcképvázlat a magyar kultúra történetéből*. Budapest, Gondolat Révész Sándor 1997 *Aczél és korunk*. Budapest, Sík.

Eörsi László 2008 A három „T” kultúrpolitikájáról. *Világosság*, 11-12:73, 96.

Sunley, Johnathan – Kovács Tibor 2000 *Két év a kormányruánál. Mérlegen a Horn- és az Orbán-kabinet első félideje*. Budapest, Kairosz, 126-127.

17 Kónya Imre 1991 Az igazat, csakis a tiszta igazat. *Magyar Hírlap*, szeptember 9:7.

tömegtájékoztatási eszközökkel kapcsolatban”.¹⁸ Az 2010-es elsőpró erejű választás után, amelyen a FIDESZ-KDNP 2/3-os eredményt ért el, az Orbán-kormány államtitkára, L. Simon László viszont azt nyilatkozta, hogy „Mi, joggal... kaptunk felhatalmazást, hogy... az elitből a számunkra fontos embereket kell pozícióba hoznunk...”.¹⁹

3.

A kulturális élet szerkezetét meghatározta, az állam és társadalom viszonyának rendezését tovább bonyolította az ország Európai Unióhoz történő csatlakozása. A nemzetek Európájaként aposztrofált Unió – elméletileg – minden korábbi időszakhoz képest lehetővé tette a nemzeti kultúrák „szellemi védővámok nélküli” áramlását. Valóban, az Unióhoz hasonló formáció a világtörténetben eddig még nem volt. Egyedisége nemcsak abból származik, hogy a hozzá való társulás önkéntes, és nincs egyetlen országhoz köthető irányító centruma. Azáltal speciális is, hogy tagjai egyenlő jogokkal rendelkeznek. Mindez maga után vonta a politikai elméletek felülvizsgálatának szükségességét, ugyanakkor felszínre hozták az Európai Unió számos problémáját is. Megváltozott a szuverenitás lényege, átalakulóban, ugyanakkor „feloldódóban” van a több évszázados nemzetállam fogalma, helye és szerepe, az európai értékek, különösen a 21. századi demokrácia-fogalom. Egymástól jelentősen eltérő felfogások keletkeztek, melyek markánsan elkülönülnek. Amikor a „politikaelméleti vitákban „konzervatív” állásfoglalásról esik szó, még utána kell nézni, vajon mérsékelt, „új”, vagy radikális konzervativizmussal állunk-e szemben. Hasonló a helyzet a szocialista/szociáldemokrata párton belül is, ahol megjelentek az egyik oldalon a parlamenti demokráciát preferáló reformisták, a másikon pedig a radikális forradalmárok. A liberális pártok is bomladoznak, amennyiben egy részük felsorakozott a „nemzeti” tábor mellé, más részük viszont nem tette ezt, sőt már elkezdődött a vita az eredeti liberális elvekről is.²⁰ Az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk lehetővé tette, hogy nemzeti kultúránknak korábinál nagyobb lehetősége nyílt a megmutatkozásra, hogy milliós tömegek előtt megnyílt az út az európai államokban való tanuláshoz. Független nemzetként történelmünk során először (vagy Zsigmond kora óta először) jutottunk be a nyugat-európai,

18 Orbán, im.

19 L. Simon, im.

20 Ormos Mária 2013 *Múlt a jelenben*. Budapest, Kossuth 35.

nyugati államszövetség érdekszférájába. A napjainkban használatos terminológiával: a második világból, a perifériából az első világba, a centrumba, ha annak nem is középpontjába.²¹ Ha a „szóbeliség szintjén” is, de megszűnt az európai államok rangsorolása, jóllehet az erőviszonyok és a lehetőségek változatlanul nem egyenlők a tagországokban. Közép- és Kelet-Európa, a Baltikum vagy a Balkán megjelölés már nem rejt magában többé eleve leértékelő minősítést. Ormos Mária szerint „kulturális szempontból jelentősége van annak, hogy a népi szótárakból nagyrészt szintén eltűntek a megbélyegző kifejezések, amelyekkel a népek évszázadokon át illették egymást”.²²

Az európai identitással foglalkozó kutatások némi konszenzust mutatnak abban a kérdésben, hogy többségük megkülönböztetett szerepet tulajdonít a kulturális és a politikai dimenzióknak.²³ A köznapi életet befolyásoló médiumok műsorpolitikai tudományos érvekre hivatkozva folyamatosan azt sugározzák, hogy az egységes európai /nyugati/ civilizáció alapját – többek között – az antik örökség, a jogrend és jogállamiság, a soknyelvűség, a nem vérségi alapokon szerveződő képviselői (civil) testületek működése, a demokrácia, az individualizmus, a spirituális és a világi tekintély különválása... képezi.²⁴ Azok is jelentkeznek, akik nem rejtik véka alá nézeteiket, vitatják az egységes európai kultúra létezését, mert azt tulajdonképpen utópiának, a nagy európai mítoszok egyikének tekintik. Háttérbe szorulni látszik az a nézet, mely szerint az Uniónak addig célszerű terjeszkedni, ameddig a katolicizmus és a protestantizmus eljutott. Sokak szerint az iszlám már bent van Európában, tehát teljesen felesleges kulturális alapon elképzelni az Unió igazgatási határait és abból kiszorítani az iszlám területeket. A volt gyarmattartók (Anglia, Franciaország, más okból Németország) különböző érdekek által vezérelt bevándorlás-politikája olyan helyzetet teremtett, amely több milliós iszlám vallású személy befogadása okán kiiktatta az Európai

Unió alapelvei közül (az „alkotmányából”) a keresztény értékrend nevesítését. Köztudott, hogy az Unió számos országában, így Magyarországon is megjelent az Európa-szkepticizmus, mi több, az európai egység – Európai Egyesült Államok – gondolatát elutasítók népes csoportja. Magyarországon az érzelmileg „megindokolt” Európa-tudat az átlagemberek körében nem, vagy csak szerény mértékben érhető tetten, amely helyet adhatott az idegenkedésnek, az elutasításnak, a történelemből is jól ismert „szabadságharcos magatartás”-eszmény kulturális feleledéséhez és közösségi intézményesüléséhez. Nemcsak a trianoni diktátum vált mindennapos témává a kulturális életben, hanem az általános félelemkeltés is erősödött. A jelenség abban az évszázadokon keresztül kialakult mechanizmusban gyökerezett (a társadalom nagy részénél), amely az identitást elsősorban az idegen elnyomás és ellenségkép-konstrukciók segítségével definiálta, amely bizonyos esetekben magyarázható a vesztes magyar nemzettörténeti felfogásokkal. A félelem ugyan okafogyottá vált, hiszen az utolsó orosz katona is (lásd elnyomó hatalom) kivonult.

4.

Az állami túlsúly megszüntetése érdekében a rendszerváltás utáni években az állam megkezdte kivonulását a kulturális élet tereiről. Látványosan kihátrált a művészeti alkotótevékenység (képzőművészet, szépirodalom, színház és film, már korábban a könyvkiadás) irányításából. A struktúra felülvizsgálásával és funkcióinak kijelölésével meghatározta a nemzeti alapintézmények körét. A kormányzatok bátorította kulturális intézmények látens módon mégis tovább élnek. Identitásképző hatásuk (a társadalom egy részében) úgy jellemezhető, hogy ismételten valami ellen fogalmazódnak meg a különböző vélemények. Vállalkozások, egyesületek és más profitorientált vagy nonprofit önszerveződési formák sokaságát jegyezték be a cégbíróságok, melyek azt az illúziót keltették, hogy a hazai kulturális élet demokratizálódik, jelentős, extenzív változáson megy át. A társadalom által létrehozott szervezetek azonban idővel egyre több, napi nehézséggel szembesültek. Gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy az állam ugyan nem akadályozza már a kulturális kezdeményezéseket, létrejöhetnek különféle közösségek, de azok programjainak megvalósítása, fenntartása és működtetése stabil anyagi feltételeket kíván. Amíg a nyugati demokráciákban a kulturális intézmények fenntartásához és működtetéséhez jelentős mértékben járul hozzá a helyi társadalom,

21 T. Kiss, im. 35.

22 Ormos, im. 45.

23 T. Kiss Tamás 2009 Tudás centrum és (regionális) identitás. In: *Professori salutem. Tanulmányok a 70 éves Kozma Tamás tiszteletére*. Szerk. Bajusz Bernadett, Bicsák Zsannett Ágnes, Fekete Ilona Dóra, Jancsák Csaba, Tornyi Zsuzsa Zsófia. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 219-230.

24 Huntington, Samuel 2001 *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa.

a polgárnak rangot jelent, ha gazdaságilag is segíti valamelyik alapítvány, egyesület működését, támogathatja a helyi civil szervezete/ke/t, annak tisztviselője lehet, vezetőjévé választják..., addig ez a lehetőség és támogatás, itt Közép-Kelet-Európában már/még nem létezik. A mecenatúra csak az óhajok világában és nem a valóságban létezik. A rendszerváltás utáni Magyarországon nyilvánvalóvá vált, hogy a társadalom által létrehozott, kezelésébe átvett kulturális intézmények és szervezetek fenntartása és működtetése továbbra sem nélkülözheti a központi támogatást. A munkahelyek megszűnése, a munkanélküliek jelentős száma, a családok többségének elszegényedése lehetetlenné tette, hogy az állampolgárok részt vállaljanak a kulturális életet finanszírozó közteherviselésben. A kormányzatok különféle elnevezéssel és céllal központi alapot – állami alapítványt – hoztak létre azzal a gondolattal, hogy az állami és önkormányzati költségvetésekben garantált kulturális finanszírozás mellett, azt kiegészítve legyen egy olyan forráshely, melyből pályázati úton részesülhet minden olyan társadalmi kezdeményezés – határainkon túli magyar közösségek és személyek is –, melyek e támogatás nélkül nem létezhetnének, vagy nem valósulhatnának meg. Többek között ilyen volt a Nemzeti Kulturális Alap, majd a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Nemzeti Könyv Alapítvány az NCA (Nemzeti Civil Alap), a Wekerle Támogató Alap, illetve a NEA (Nemzeti Együttműködési Alap)^{25,26,27}. A kormányzatok különféle adókból származó kultúrafinanszírozási módja azonban olyan alapvető két problémát rejtett magában, amelyek akaratlanul, később akarva, de meghatározták/befolyásolták a társadalom helyét és szerepét. Az egyik abban a mentalitásban lelehető fel, amely természetesnek vette a kulturális kezdeményezések állami eszközökkel történő támogatását. Előzménye és fokmérője volt ennek az olcsó szín-

házjegy, könyv, múzeumi belépő, a felsőoktatás ingyenessége, amely részét képezte a több mint negyven éven át tartó szocialista állam etatizmusának és paternalizmusának. Jelentkezett ez a mentalitás a rendszerváltás után alakult közösségek világában is. Az egyénekből hiányoztak a modern társadalomépítéshez szükséges készségek. „Sorvadásnak indultak azok a készségek is, amelyek a politikai ítélőképességével élő állampolgár és a vállalkozó ember számára nélkülözhetetlenek” (*Az MDF Programja 1989*). A tagság túlnyomó része többnyire állampolgárokból és nem civil polgárokból (citoyen) szerveződött. A kettő közötti különbség lényegét az jelzi, hogy amíg az állampolgár kiszolgáltatottnak tartja/érzi magát, „minden üdvöt az államtól vár el”, addig a civil polgár autonómiára és önállóságra törekszik. A rendszerváltás után a társadalmi szervezetek működése és a kulturális élet továbbra is „államfüggő” maradt. Az országos és a helyi kulturális kezdeményezések finanszírozását, mértékét és léptékét a mindenkori kormányzatok Prokrusztesz-ágyában elfoglalt helye határozta meg. A másik probléma abban mutatkozott, amikor kiderült, hogy az állami szerepvállalás kényszerű megmaradása a kulturális életben veszélyeket rejt magában. A rendszerváltás utáni kultúrpolitikáknak fontos felismerése volt, hogy a kultúra felülről és államilag történő tervezése, irányítása tarthatatlan. Bizonyossá vált ugyanakkor az is, hogy a jövő korántsem egyenlő a valóságban létező jelenségek trendvonalainak mérnöki meghosszabbításával, mert ezeket a vonalakat a tervezés szűken vett szempontjain túl eső történések, alig kiszámítható erők összekuszálhatják. Felismerték, hogy minél szűkebb a tervezés által befogott jelenségfolyamat, annál inkább az egész nem, vagy alig befolyásoló rész kérdések kerülnek a tervezés középpontjába. Ezáltal a döntéseket hozó tárca apparátusa egyre bonyolultabb megoldásokat javasol, illetve erőltet, mivel függetlenedik egymástól a változtatni akaró irányítói akarat, s maga az átalakulási folyamat. Bebizonyosodott az is, hogy a tervezés és az elosztás a következő szempontok alapján történik: a központ rendelkezik mindazokkal az információkkal, amelyek birtokában meg tudja mondani, miből, mennyit szükséges előállítani és a művelődésnek „fogyasztania”. Ezt azonban kényszerintézkedésekkel, a tervfegyelem betartásával érthette csak el, az elmaradást pedig szankcionálta. Ennek viszont a legapróbb részletekbe menő központi tervezés és a végletesen központosított újraelosztási mechanizmus kialakítása és fenntartása lett az eredménye. A kultúra demokratikus vi-

25 A kulturális szférában a Németh-kormány kultuszminisztere, Glatz Ferenc „fedezte” fel az állami alapítványi struktúrát és alakított ki annak hazai, jogi eszköztárát (ez volt a Pro Cultura Hungariae Alapítvány). Továbbá, *Tízéves a Nemzeti Kulturális Alap. Történetek, adatok, értékelések az NKA működéséről*: Fekete György, Török András, Jankovich Marcell, Harsányi László: NKA-elnökök ars poeticái. *Beszélő*, 2003. évf. 4. (április) 38-44.

26 *A Nemzeti Megújulás Programja. A Köztársaság első három éve*. Budapest, 1990. szeptember, 139-145. http://www.eski.hu/new3/politika/.../1_kormanyprogram_1990-1994_eu.doc [letöltve: 2012.07.09.]

27 Tasnádi Attila 2005 *A Nemzeti Kulturális Alap első tíz éve. Valóság*, 9:47-66.

szonyok között is létező, kényszerűen megmaradó állami támogatottsága azt a veszélyt rejt magában, hogy a kormányzati kulturpolitikákat, nagy centrális erőterben rendezzék el – „újra államosítsák és megtervezzék” – a kulturális életet!²⁸ Nyilvánvaló, ha valóságos eszmék, érdemi gondolatok és elképzelések bontakoznak ki, terjednek el, akkor azok hatnak és további aktivitásra ösztönöznek. „Annak érdekében, hogy a kultúrát ne lehessen többé a hatalom megtartásának eszközeként használni, hanem az identitás megtalálásához, és az önreflexióhoz tudjon segítséget nyújtani, legfőbb ideje a jövő civil társadalmának kulturális identitásaiba történő, hosszú távú befektetéseknek. Mert csak stabil identitások nem térnek ki a reflexív modernizáció kérdései elől, és viselik el a feszültségeket, ellentéteket. Ezen kívül csak a piaccal és a politikával szemben messzemenően autonóm kultúra képes jelentős integrációs hatást kifejteni, a társadalmat stabilizálni, és garantálni, hogy Magyarország az árnyalatok országa legyen”.²⁹ A rendszerváltás második évtizedébe lépő ország továbbra is adós az eötvösi alapkérdésre adott elfogadható válasszal: a kulturális életben mi a helye, szerepe az államnak és a társadalomnak?

A kulturális értékek mértékét, léptékét alakító és meghatározó kormányzati eszköz: a kulturpolitika

A második kérdésként arra keressük a választ, hogy az értékek közvetítéséhez és feldolgozásához szükséges (állami, társadalmi, infrastrukturális) feltételek hogyan, milyen mértékben és léptékben intézményesülnek?

Az intézményesülés mértékét és léptékét a mindenkori kormányzatok kulturpolitikái határozzák meg. A kultúrát manapság sokan a legszívesebben politikamentes területként látnák, mert úgy vélik, hogy a kultúrában nincs helye a politikának. A kulturpolitika, művelődéspolitikai, a kultúra és a politika egymástól gyökeresen különböző két világa és eltérő eszközrendszere, bonyolult és ellentmondásokkal telített „házassága” alapvetően a XIX. század

végén honosodott meg és ezt követően fejtette ki a hatását Magyarországon. Eltekintve a megnevezések etimológiai különbségeitől, a kiegyezéstől napjainkig sokféle módon csoportosítják a kulturpolitikát. Az 1989–90-es rendszerváltás első éveiben erőteljes véleményként fogalmazódott meg, hogy nincs szükség kulturpolitikára: a kifejezés is, az intézményt is el kell felejteni. E gondolatot nem a piacgazdaság szempontjai inspirálták, sokkal inkább az a természetes szabadságra törekvés, amely a Kádár-korszak vége felé vált egyre erősebbé, s amely az akkori politikai-ideológiai kurzussal szembeni értelmiségi ellenállásként jelentkezett. A korszak kulturpolitikája ugyanis valamiféle centralizált, esztétikai értékítéletet alkotó politikát jelentett, amelynek élménye az 1989–90-ben igen erőteljes volt.³⁰ Magyarországon a kulturpolitika a rendszerváltás óta sok helyütt szitokszónak számít, s – tévesen – a mai napig a kulturális értékekbe történő állami, paternalista beavatkozást jelenti. A definíció szerint az állam (illetve az éppen kormányzó pártok) monopolisztikus erőszaka sulykolja a közönségre, hogy miről mit kell gondolnia, miben kell tetszését lelnie. A kulturpolitika fogalmától való félelem olyannyira erős, hogy gyakorta nem kulturpolitikáról, hanem kulturális politikáról esik szó. Az MSZP kultuszminisztere, Hiller István például nemcsak elhatárolta magát a kulturpolitika fogalmától, hanem rendszeresen hangsúlyozta, hogy ő nem kulturpolitikáról, hanem kulturális politikáról beszél szívesebben. Az alternatív fogalom szemantikai jelentését azonban nem indokolta, sőt elkerülte. A FIDESZ–KDNP államtitkára, L. Simon László is ezt a kifejezést használta, amikor könyvének címet adott.³¹ A két fogalom tartalma és a közöttük levő tartalmi különbséget azonban ő sem tisztázta. Okát talán arra lehetne visszavezetni, hogy a kulturpolitika a létező szocializmusban a „szocialista embertípus kinevelésének” ideológiai eszköze volt, ezért – különösen az idősebb nemzedék számára – mindmáig erős ellenérzést vált ki. A rendszerváltás után azonban viszonylag gyorsan kiderült, hogy Európában, főként Közép-Kelet-Európában a kultúra és a politika olyan sokdimenziós, ellentmondásos, ám önálló világot hozott létre az évszázadok során, amely jól körvonalazható kulturális értékegységekből áll. Az is bizonyossá vált, hogy a diktatúrabeli, rosszul csengő kulturpolitika kifejezéssel szemben kialakult ellenérzést nem lehet a parlamenti demokrácia világába átvinni. A tágabb

28 L. Simon László 2012 *A római szekér. Kulturális politika – politikai kultúra*. Budapest, 2012. Ráció.

29 Marsovszky Magdolna 2003 A kulturpolitika védelmében. *Beszélő*, 12:34-39. <http://beszelo.c3.hu/03/12/marsovszky.htm>; <http://beszelo.c3.hu/cikkeket/a-kulturpolitika-vedelmeben> [letöltve: 2012.07.09.]

30 T. Kiss 2002 *Fordulatok* im.

31 L. Simon, im.

értelmezési alapra helyezkedők szerint nemcsak az államnak (kormányzatoknak) létezik kultúrpolitikája,³² hanem

- társadalmi rétegeknek és csoportoknak,
- régióknak, a lokális és helyi (városi, községi) társadalmaknak,
- a társadalom civil szervezeteinek,
- egyházaknak és felekezeteknek,
- pártoknak és szakszervezeteknek,
- a kulturális és művelődési intézményeknek, kulturális vállalkozásoknak,
- a piacnak,
- a különböző szakmáknak,
- sőt még az egyéneknek is.³³

Azok szerint, akik a szűkebb értelmezést fogadják el, a kultúrpolitika nem más, mint a hatalomra kerülő politikai párt(ok) (kormányzati koalíció) által meghatározott, a kulturális élet alakulását befolyásoló kormányzati, pontosabban kultuszminisztériumi tevékenysége. Abból indulnak ki, hogy amikor egy európai, főként egy közép-európai nemzet kulturális életének alakulásáról esik szó, akkor köznapiban értelemben elsősorban nem az egyének, társadalmi szervezetek, egyházak és pártok kultúrpolitikáira gondolunk. Különösen igaz ez Magyarországon, ahol a XX. századi állam mind fontosabbnak, a XXI. század legelején pedig már elengedhetetlennek tartja, hogy kivegye részét a kulturális élet fejlesztéséből, kiszélesítéséből, elmélyítéséből. Már a kiegyezés után felismerték, hogy az adófizetőktől befolyt bevételekből az államnak kötelessége támogatni a kulturális életet, ám a társadalom vélekedése szerint nem mindegy, hogy a rendelkezésre álló összegek felhasználása milyen célok, értékek és politikai érdekek jegyében – s főként hogyan történik. Ahol tehát a központi költségvetésből fordítanak jelentős összegeket oktatásra, tudományra, művészetekre és közművelődésre, azt bizonyos célrendszer szerint teszik, amely lehet világosan összefüggő és stratégiaileg átgondolt, de semmiképpen nem lehet olyan értelmű politika, amelyet szűk pártpolitikai érdekek szabnak meg.

A kultúrpolitika szűk értelmezésében szoktak beszélni ágazati kultúrpolitikákról is:

32 T. Kiss Tamás 1993 *A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993)*. Budapest, Eötvös Alapítvány és a Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, 23–24.

33 Vitányi Iván 1997 *A kulturális fejlődés stratégiája. Kultúra és Közösség*, 1:9–23.

- oktatáspolitikáról (alapfok, középfok és felsőfok),
- tudománypolitikáról (természettudományi és társadalomtudományi ágazatok szerint),
- művészetpolitikáról (műfajok alapján),
- közművelődés-politikáról (szervezetek és közösségek szerint).

Az európai kormányok kultúrpolitikáit általában három fő típusba szokás sorolni. Az egyik a liberális, a másik a központosított, a harmadik a demokratikus vagy társadalomvezérelt modell. A liberális kultúrpolitika a centrális helyzetű, szerves fejlődésű országokban alakult ki. Alapvető elve a piaci mechanizmusok és törvények által szabályozott szabadság. Kis megszorítással azt is mondhatjuk, hogy a liberális kultúrpolitika a „virágozzék minden virág” elvét követi, minimalizálja az állam szerepét, s a kulturális életet jórészt a piac mozgásaira bízta. Magyarországon ez a kultúrpolitika kockázatos lett volna. Egy kicsi, tőkehiányos országban az államnak nagyobb szerepet kell vállalnia, mint egy erős magánpiaccal rendelkező országban. Másrészt a korlátlan piaci szabadság paradox módon épphogy nem a kulturális sokszínűséget, hanem az uniformizálást segíti elő. A központosított kultúrpolitika a XIX–XX. században perifériára szorult, Magyarországon éppúgy, mint a szervesen fejlődésű országokban. Ez a modell nem csupán a kulturális élet „szabályozásáról”, hanem annak a „vezérléséről” szól. Jellemzője, hogy többnyire egy magas színvonalú, autonóm kultúrára alapoz, amely azonban csak egy szűk réteget szolgál. A demokratikus vagy társadalomvezérelt kultúrpolitika modellje szerint mindenkinek lehetősége van arra, hogy döntéseit alternatívák ismeretében hozza meg. A kultuszterá feladata pedig az, hogy segítse a kulturális élet feltételeinek megteremtését, fejlődését. A különféle kultúrpolitikai modellek eltérő stratégiák alapján fogalmazódnak meg. Ismert a kultúraőrző, felvilágosító, identitásközpontú, nemzeti, jóléti állami kultúrpolitika, de beszélhetünk konzervatív keresztény-nemzeti, radikális népi-nemzeti, populista, polgári demokratikus, baloldali és jobboldali kultúrpolitikáról – s a sort még lehetne folytatni. A lényeg, hogy az említett különféle kultúrpolitikai irányzatok és modellek eddig jobbra nemzetállami keretek között jelentkeztek és gyakoroltak hatást a kulturális életre. Megjelent azonban a kulturális globalizáció, mint reménykép – és rémkép. Az egyik tábor egy teljesen új, modern globális civilizáció kezdetét reméli tőle, a másik viszont a hagyományos civilizációk és

a modern nemzeti kultúrák veszedelmének tartja. A vita hevében sem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a kulturális globalizáció nem egyik területe vagy kíséző jelensége, mellékes következménye a gazdasági globalizációnak. Nemcsak azért, mert voltaképpen a kultúra is áru, a különféle kulturális szolgáltatások is a piacon jelennek meg, hanem abban az értelemben is, hogy a gazdasági és társadalmi érintkezési viszonyok eszköze, technikája, szervező ereje. Éppen ezért kevesen vitatják, hogy a gazdasági globalizációnak kulturális aspektusa is van. Általában négyféle dimenzióról szokás beszélni. Az egyik a világ üzleti elitjeinek szintjén alakul ki és terjed. Az életelv a skrupulusok nélkül érvényesített profitmaximalizálás, az élet pedig mint befektetés és haszonélvezet jelenik meg. Valóítsd meg önmagad, semmi sem számít, csak az, ki a gyorsabb, ki a keményebb és ki a gazdagabb. Ez a habitus – országra, régiókra, politikai beállítódásra, vallásra való tekintet nélkül – egyre inkább hatalmába keríti a felfelé törő fiatalok nagy többségét. A másik dimenzió is az elithez kötődik, de nem az üzleti, hanem az értelmiségi elithez. Oktatási intézmények, különösen az egyetemek, a tömegkommunikáció, akadémiai intézetek, a jelentős tőkével rendelkező alapítványok, állami és multinacionális ügynökségekhez kapcsolódó nem állami szervezetek tartoznak ide, amelyek az értékek, minták, normák leértékelésében, tagadásában vagy széles körű terjesztésében egyaránt jelentős szerepet vállalnak. A globalizálódás során az említett két dimenzió számos ponton találkozik és felerősíti egymást, de ellentétbe is kerülhetnek. A harmadik nagy trend a kultúrában az, amivel a kulturális globalizációt a leggyakrabban szokták azonosítani: a „McWorld-kultúra”, melyet „homogén világkultúrának” kell érteni. Megvalósítója az integráció és az uniformizálás, melyet a globális piaci erők hajtanak végre. A világot behálózó struktúrákról van szó. Példaként az egyre „gyorsabb ütemben lüktető zenei irányzatokat”, a még gyorsabb kibernetikát, számítógépeket és a gyorséttermeket, a szórakoztatóipart, a nagy közlekedési rendszereket (légi forgalom, hajózás) vagy a politikai (diplomáciai) élet nemzetközi kommunikációs eszközét, az angol nyelvet említhetjük meg, melyek a földkeresség valamennyi nemzetét egy homogén kommunikációs világkultúrába préselik. Végül a globalizáció negyedik dimenziója a nyugati típusú modern pluralizmus, amely elterjedni látszik a nem nyugati társadalmak életében. Az osztrák születésű amerikai

szociológus, lutheránus teológus Peter Berger³⁴ szerint a kulturális globalizáció végső soron a nyugati, elsősorban angolszász–amerikai kultúra expanziója. Mind a négy trend ugyanazon a nyelven – az angol – kommunikálódik, amelyet a nemzetközi gazdaság, technika és a tudomány világa is a globális kommunikáció nyelveként használ. Ismert, hogy Magyarország esetében a nemzeté válás a nyugati országokhoz képest különböző okok miatt később következett be, és elsősorban nyelvi-kulturális szinten alakult ki. Mindez közrejátszik abban, hogy a „nemzeti kultúra letéteményesei” (művészek, írók, humán értelmiségiek, társadalomkutatók stb.) szerint az egész nemzet kerülhet veszélybe napjainkban. A globális kultúra elsősorban azt a réteget érinti, amelyik a szellemi kultúra termelésében nem piaci szempontok szerint vesz részt, nem befektetésekben és megtérülésben gondolkodik. A kérdés az, hogy a nemzetállami keretek között kialakult kultúrpolitikai irányzatok hogyan viszonyulnak a globális kultúrához és annak hatásaihoz. A globális kultúra kihívásaira és a veszély kivédésére választ és esélyt a magyar társadalom és az állam összefogása nyújthat. Persze csak abban az esetben, ha a mindenkori kormányzatok anyagi és kultúrpolitikai eszközökkel is segítik a civil társadalom szabadon társult csoportjainak, szervezeteinek törekvéseit, polgárainak kezdeményezéseit, autonómmá válását, és ha képesek lesznek szellemi kultúránk sokféle hagyományát, formáját és eredményeit megfelelően „globalizálni”.³⁵

Kultúra, mint a politika egyik legitimáció eszköze³⁶

A kiegyezést követő időszakban megfogalmazódó harmadik kérdés az volt, hogy mik azok az értékek és normarendszerek, amelyek az adott korban az állam részéről, a társadalom oldaláról, esetleg mindkét részről egyformán közvetítésre (terjesztésre) érdemesek?

34 Szilágyi Ákos 2000 Nemzeti kultúra és globális kihívások. *Kultúra és Közösség*, 1:12. A szerző hivatkozik Peter L. Berger: *Four Faces of Global Culture* c. tanulmányára.

35 T. Kiss 2002 *Fordulatok* im. 426-440.

36 T. Kiss Tamás 1989 A kultúra legitimációs szerepének módosulásai. (Elméleti vázlat.) *360 Közművelődés Csongrád megyében*, 3:7-31; továbbá *Válogatás a hat évfolyam írásaiból (1986–1991)*. 2002 Szerk. Török József, Szeged, Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, 124-134.

A magyar nép kultúrája tradicionálisan nyelvközpontú, ugyanakkor létében állandóan fenyegetett. Alapvető oka abban fedezhető fel, hogy a nemzet saját, autonóm politikai és polgári élete nem, vagy csupán mozaikosan tudott kifejlődni, ezért a nyelv jelentős kultúravezérlő szerepet kapott, ezáltal pótolhatott, kifejezhetett számos olyan igényt és tényt, amely a nemzeti függés vagy a perifériához, félperifériához sodródás miatt (csupán néhányat említve) hiányzott a valóságos létből. A mindenkori államhatalom számára politikai, ideológiai, sőt gazdasági értelemben is kifejezhette, mi több, konszolidálhatta a gyakorlatot. Az államhatalom és társadalom pozíciói a történelemben Magyarországon jobbra a kultúra szférájában jelentek meg. Vitathatatlan, hogy a nyelvcentrumú kultúra valóban rendelkezett azzal az erővel, amely bizonyíthatta, illetve támadhatta a létező politikai gyakorlatot. A kultúra erejének és lehetőségeinek (melyet, ha néha el is túloztak képviselői) tényekkel igazolhatóan nagy válságokban rendkívül jelentős szerepe volt. A magyar kultúrában – amelyben a nemzeti lét első évszázadait kivéve majd’ mindig függő létként (kiszolgáltatva, fenyegettként, legyőzöttként) jelenik meg – a súlyvesztés azokban az időszakokban történt, amikor a nemzet a függőségen belül maradva próbált felzárkózni a modern Nyugat-Európához. A kultúrának – mint legitimációs erőnek – ez a jelentőségvesztése a múlt század vége felé és – furcsa analógiaként – századunk ugyanezen időszakában is bekövetkezett. Akkor is és most is a nyugati típusú modernizációhoz való felzárkózás volt a cél. Ennek a törekvésnek pedig legkevésbé legitimációs eszköze a kultúra. A nemzeti kultúra hagyományos funkcióit képviselő nyelvközpontúsága ugyanis mindkét esetben a modernizáció ellenzékeként (romantikus, népieskedő) jelent meg. Történt mindez anélkül, hogy akárcsak a legcsekélyebb mértékig meg tudta volna ingatni a modernizáció „individualizmusát”. Képesse vált volna a „nemzet lelkét”, a „nemzet közösségeit” felbomlasztó nyugati-kozmopolita értékeket toleráló, megtűrő, terjesztő vagy támogató politika ellen hatékonyan fellépni. Úgy tűnt, hogy minél „antimodernebb” volt egy politikai hatalom, annál inkább rászorult a kultúra „támogatására” és fordítva: minél inkább ki volt téve a kulturális szférában gyülekező társadalmi erők támadásainak, annál inkább biztos lehetett abban, hogy legitimációs gondjait először mindig a kultúra teregeti ki. Modern–antimodern paradigmát fejeznek ki a kultúra irányzatai is. A modernizálás időszakában felszínre törnek és meghatározóvá válhatnak a kul-

túra új, korszerű törekvései, amelyek – jóllehet más formában, de – korábban is léteztek. Ebből viszont az következtethető ki, hogy minél polgárabbá vált a magyar kultúra, annál inkább depolitizálódott. Mi több, a polgári illetve a modern irányzatok éppen a kultúra belső törvényszerűségeire hivatkozva a politika-mentességükért, emancipációjukért küzdenek. Megállapítható: a kultúra dolga nem a kultúrán kívül, hanem a kultúrán belül van. Ez a küzdelem Magyarországon valamiféle feloldalassághoz vezetett (a modernizáció elakadása, a demokrácia fejletlensége miatt), miközben megrekedt egy izolált irányzatként. A tapasztalatok szerint, a modernizációba illeszkedő magyar kultúra az antimodern időszakokban általában szembetalálta magát a nemzetietlenség, a kozmopolitizmus, az elefántcsonttorony, a l’art pour l’art, a szociális közömbösség vádjával. Amennyiben ebből a szémszögből közelítünk a jelenséghez, akkor aligha meglepő, hogy ezeket a kifejezéseket – paradox módon – egyaránt megtaláljuk a Horthy-korszak szókészletében éppúgy, mint a Rákosi-időszak hivatalos ideológiai fogalomkészletei között, vagy később az 1989–90. évi rendszerváltás utáni időszakban. Magyarországon az 1956 előtti sztálini monolitikus struktúrában a kultúra általi legitimáció olyan szerepet töltött be, mint amekkorát soha korábban. (Talán a két világháború közötti időszakot lehetne hozzá hasonlítani). Ennek nem csupán az volt az ára, hogy a kultúrának szinte teljesen ki kellett vetkeznie „valóságos” mivoltából, hanem az is, hogy ez a szféra vált a legérzékenyebb legitimációs tényezővé. Mivel a Rákosi-korszakról nem állítható, hogy legális uralmat birtokolt volna, ezért arra törekedett, hogy karizmatikusan és tradicionálisan legitimálja önmagát. Meg kellett szereznie a nyelvközpontú kultúra fölötti uralmat, hogy azt hatalmi eszközként használja fel. Miután a jó, a felsőbbrendű társadalom eszménye megvalósíthatatlan volt, mindinkább a helyes tudat kialakítása került előtérbe. Másként fogalmazva: a valóság forradalmasítása helyett a tudat forradalmasítása lett az elsőrendű feladat, amely a gyakorlatban nem jelentett mást, mint a gondolatok, a döntések feletti uralkodást: döntően a nyelvközpontú kultúra uralását! A hatalom gyakorlásának az volt az alapelve, hogy akié a nyelv, azé a hatalom! Amikor azonban meginog a hatalom, akkor az alárendeltek nemcsak megteremtik a maguk nyelvezetét, hanem vissza is veszik nyelvüket. A magyar történelem újra és újra átírása, az állampolgárok ismétlődő átnevelése, ellenőrzése mind-mind erről szól. A fenti kitételhez érdemes azt is hozzáfűz-

ni, a XX. század közepétől, különösen a XXI. század első évtizedébe lépő modern társadalmakban kiegészült az állítás: akié a kép, azé a hatalom. Magyarországon, de a többi közép-kelet-európai országban is, a nyugatias modernizáció elveit képviselő politikusok nagy jelentőséget tulajdonítottak a tömegkommunikációs eszközöknek, a médiumoknak és a virtuális személyközi kapcsolatokat teremtő, ápoló internetnek. A szavakat erősítő képek és további kommunikációk segítségével jobban meggyőzhetőek az állampolgárok, programjaikat képviselő személyiségének megmutatásával fokozhatják hitüket. Maradva még az 1950-es éveknél, érdemes arra is kitérni, hogy a kultúra hogyan és miért lett a Rákosi-korszakban legitimációs eszköz. A politikai hatalomnak mit kellett tennie a kultúrával, hogy az a tudat torzulásához vezessen, az átnevelés, az agitáció, a mozgósítás, az ethosz kultiválásának eszközevé váljon, hogy a központi akarat hajtószíja legyen? A válasz ma már eléggé ismert. Fel kellett számolni a kultúra intézményi, szervezeti és értékrendszerbeli autonómiáját, a kultúra pluralisztikus szerkezetét, nyilvánosságát, mert ez holdudvarát képezte a többpártrendszernek, a másként gondolkodásnak, civil társadalomnak, a védővámok nélküli kulturális értékek terjedésének. A kultúra autonómiáját nem csupán erőszakkal birtokolta el a hatalom, hanem – ami igen lényeges – az ideológiát intézményesítő nyelvi eszközökkel is. Meghatározó és kimutatható az állami kényszer (az államosítás), látni kell azonban a széles társadalmi rétegek – köztük az értelmiségiek – lelkes, „fényes szelek generációjának” hitszerű rajongását is, amely egy magasabb rendű társadalom, a szocializmus értékei javára írta vezércikkeit, verseit és könyveit. Az „egy a zászló” elvét elutasító autonómia ugyanis e korszakban egyenlő volt a különállással, az ellenséggel. A tiltás-kényszerítés és az önkéntesség-túlbugzóság szorosan összefonódott egymással.

A korabeli államhatalom úgy olvasztotta magába a kultúra egészét, hogy azt a kényszeren alapuló strukturális viszonyokba helyezte. Tette mindezt oly módon, hogy mélyen behatolt a művészek, tudósok, tanárok, népművelők személyes és szakmai életébe, sőt azok intim világába. A hatalom által létrehozott intézmények a megtévedt emberrel pillanatnyi érdekei tükrében önkritikát gyakoroltattak vagy átdolgoztatták nézeteit, hogy segítsen visszatalálni a helyes útra. A közösségek (különösen a Népi Kollégiumok) gyakorlatában ismétlődő kritikák-önkritikák, a kommunista pártra olyannyira jellem-

ző egymás-kinyírásainak, megalázásának nyilvános színterei alkalmasak voltak az autoriter hatalom agresszivitásának megjelenéséhez.

A kultúra, a korabeli állami propaganda a kommunista párt ideológiai átnevelési eszközévé, a politika szolgálólányává vált, a tudós, a művész, a tanár, a népművelő egyaránt az állampárt alattvalójává lett. A kultúra csak arról szólhatott, hogyan alakult ki évszázadok során az egyetlen progresszív közösség – a kommunista párt –, és miként kerekedett fölül az általa képviselt egyedüli helyes irányzat. A kultúra minden műfajában, területén csak ez reprezentálhatta az általánost, helyettesíthette az összest. Az egyszemélyi vezetés és a mesterségesen létrehozott egyetlenség teremtette meg azt az egységet, ami az osztársadalmi konszenzust volt hivatva megtestesíteni. Ez a „konszenzus” ugyanakkor rendkívüli sebezhető és bizonytalan volt, amit fokozódó erőszakkal lehetett csak fenntartani: a sokféleség, a másság, a kisebbség, az ellenzék elszigetelésével, örökös üldözésével.

A Rákosi-korszak egyre sebezhetőbbé vált, ezért mind türelmetlenebbé és erőszakosabbá lett, a másik oldalon még inkább védtelenné tette a polgárokat és egyre több embert állított önmagával szembe. Mindez végül az 1956-os forradalomba torkolt, amely valósággal szétrobbantotta ezt a totális önkényuralmat. Nincs vita a történések között, hogy az 1956-os népfelkelés és szabadságharc után is megmaradt a monolitikus hatalmi struktúra, amelynek legfeljebb metodikája és stílusa módosult. Az ún. Kádár-korszak negatív legitimációjával egy körbeforgás kezdődött, melynek energiája abból származott, hogy időről-időre, lépésről-lépésre egyre több területről kényszerült visszavonulni, jóllehet mindez ellentétben volt azzal a struktúrával, amelyről viszont nem akart lemondani. A múlt örököi köréből a hatalom úgy próbált kitörni, hogy lényegi bizonytalanságát – amely a monopolisztikus politikai gyakorlatból adódik – nem türelmetlenséggel és erőszakkal próbálta megszüntetni, hanem türelemmel, szelídséggel igyekezett bizonyítani stabilitását. Ez a törekvés/szándéka azonban új értékrendet nem tudott teremteni, hiszen a régi (a Rákosi-korszak és a Horthy-rendszer) elfogyasztásából, felörléséből állt, és egy idő után elérkezett ahhoz a ponthoz, ahol már nem volt miről lemondani. Ahhoz, hogy a régi felszámolása tovább tartson, időnként – néha tudatos politikai előrelátással – elő kellett volna venni a hajdani türelmetlenséget és bevált

autokratikus módszereket, hogy legyen újra mit felszámolni. Magyarországon is érzékelhető volt az a közép-kelet-európai országokkal kapcsolatosan többször emlegetett keményedés és enyhülés, ami a politikai, hatalmi váltógazdaság logikái nyitja. Miután a vívmányok a hatalom fokozatos lemondásából fakadtak, intézményesített biztosítékokat viszont nem kaptak – ezért életük és megvalósulásuk bizonytalan maradt az állampolgár számára. Mind-ebből az következtethető (és ez érzékelhető napjainkban is), hogy az emberek semmi biztosítékát nem látták annak, hogy az ígéretek vagy a reformok túlhaladják a szavakat, megváltoztatják életük struktúráját. A társadalom embere tapasztalhatta, hogy „amit ma kérnek, azért holnap a fejemre ütnek...”, ezért nem maradt más alternatívája, mint a kivárási, az alkalmazkodási és az egyéni (ki)utak keresése közötti választás. A Rákosi-korszak, mely maga mögött érezhette a Vörös Hadsereg jelenlétét, a kultúra támogatása nélkül csak nagy nehézségek árán tudta volna a társadalom valamennyi „porcikájában” megerősíteni önmagát. A pártállami kultúrpolitika és finanszírozási rendszere a kultúra feladatává tette az új állami (szocialista) struktúra nemzeti mivoltában való intézményesítését, amelyhez legkézenfekvőbb eszköznek (együttműködőnek) a népbennemzetben gondolkodó áramlat tűnt. A Rákosi-korszak azonban arra kényszerült, hogy szelektálja ezt a kultúrát. Révai József „tartalmában népies, formájában szocialista” kultúrpolitikája a paraszti, főként a szegényparaszti irányzatot részesítette előnyben. Ez a kulturális áramlat ugyanis a legitimitáció szempontjából használhatóbb volt a munkásmozgalmi kultúránál, értve ezen a szociáldemokraták törekvéseit, az avantgárdot vagy akár József Attila költészetét is. Ennek oka részint abban fedezhető fel, hogy a munkásmozgalom kultúrája nem hangsúlyozta eléggé a nemzeti jelleget. A kultúra népi-nemzeti irányzatának előtérbe kerülésével visszazsírozhatóvá váltak a kultúra polgári áramlatai is. Az államilag szorgalmazott nagy közös érzület kialakulását ugyanis zavarta volna, ha a kultúra az alkotók és az alkotásokat befogadók közötti szellemi szabadság demokratikus viszonyára épül. A politikai rendszer pontosan tudta, hogy demokratikus társadalmak a közösségi formációk bonyolult hálózata nélkül, a közösségek egyéniségek hiányában, individuumok közösségek nélkül aligha alakulhatnak ki! A hatalom új kultúrát akart teremteni, olyat, amely az állam és az ideológia iránti hűsége épült. A megbízhatóság és a hűség ugyanis fontosabb értékek voltak a tehetségénél vagy a szakmai tudásnál.

Mindezek azonban nem summázhatóak úgy, hogy a kultúra népi-nemzeti ága kiszolgált a Rákosi-korszakot. Ezt a kultúrát az egyszerűsége, realizmusa, hűsége a néphez, a népi ízléshez, a közösségben való gondolkodás miatt tudta a hatalom felhasználni önmaga legitimizálására. A forradalom leverését követően az agrárlobby, a politikusok nagy része, a közgazdász társadalom úgy hangolódik a nemzeti kérdésekre, hogy a kultúra mindinkább kezdett kiszorulni a hatalmi legitimitációból, hiszen azt kevésbé veszélyezteti. Az 1956 és 1986 közötti magyar politikára egyfajta konzervatív józanság válik jellemzővé, amely az élet valóságát és nem az eszmét ismerte el a politikai lépések kiindulópontjának. Miután a Rákosi-korszakban látványos kudarcot vallott a valóságnak-társadalomnak a politikához (tervhez, célhoz, eszméhez) történő idomítása, 1956 után a politika igyekszik a társadalomhoz simulni. Persze nem szűnt meg a társadalom fölött álló hatalmi agyközpont, maradnak a monopóliumok, sőt gyarapodnak (termelőegységek, falvak, oktatási és művelődési intézmények összevonása), a politika mégis másként él hatalmával. Újra sikerül megnyernie magának a társadalmat, elfogadtatni magát, de csak addig, amíg a monopólium nem válik a továbblépés akadályává. A hatalom számára kifejezetten jól jött például az alkotó értelmiség bojkottja, hogy aztán pár évvel későbbi megszólalásuk a konszolidáció bizonyítéka legyen. Gondoljunk csak a halálos ítéletekre, nemcsak a Nagy Imre-per kapcsán. Kádár a kultúra munkásai és munkálkodói nélkül sokkal nehezebben tudta volna megszilárdítani a hatalmi struktúrát. A Kádár-kormánynak, melyet szovjet csapatokkal védtek, szüksége volt erre a restaurációs táborra. Arra a táborra, amely tulajdonképpen őt sohasem fogadta el, hiszen 1956-os szerepét nem bocsátotta meg. Az új hatalmi centrum pragmatizmusának köszönhetően mégis ura maradt a helyzetnek, még a restauráció pillanatnyi előretörésekor is éreztetni tudta másságát a „szektás politikával” szemben. A Kádár-korszak „aki nincs ellenünk, az velünk van” jelszó jegyében lemondott a társadalom totális államosításáról. A kétfrontos harc pedig – Aczél György segítségével – lehetővé tette a taktikai-mánőverező szabadságot, így az 1960-as évektől kezdve már szinte valamennyi megbüntetett író, költő, művészt pozícióba helyeztek. Az ún. aczéli korszakban sohasem a kultúra polgári irányzatai, hanem egyes képviselői kerültek rehabilitálásra, vissza/beengedésre. A kultúra polgári irányzatainak erkölcsi és tartalmi autonómiájában rejlő veszély ugyanis

nem volt közvetlen. Az 1960-as évtized elején ismét lehetővé vált a nyitás Nyugat-Európa felé, amely nyomán nemcsak a kultúra polgári vonulata került háttérbe, de perifériára került a konszolidáció kultúrájának szektás irányzata is. Kialakult egy olyan új kincstári kultúra, amely a humanista szocializmus víziójából indult ki, melyet őszintén antisztálinista és antibürokratikus pátosz fűtött, miközben magasba emelte és vállalta a változatlanul államhoz kapcsolt eszményt. Ez a kulturális politika már más volt, mint az ötvenes évekbeli, hiszen a kultúra rendelkezett bizonyos autonómiával. A konszenzus és negatív legitimáció természetéből következett, hogy a hatalommal való megegyezés (kompromisszum) csak informális, személyek közötti praktikus megállapodás lehetett. Amennyiben intézményi szinten történt volna a kiegyezés, az azt jelentette volna, hogy fel kell számolni a struktúrát. Ha a kiegyezés a nyilvánosság előtt történik, akkor az politikailag kockázatos lett volna. A kádári negatív konszenzus ezért azt kívánta, hogy személyi kompromisszumok jöjjenek létre. A kulturális élet valamennyi területén a kultúra és közművelődés karizmatikus és reprezentatív alakjaival úgy köttessék meg az egyezés, hogy megegyezést jelentsen azok számára is, akik nem voltak hajlandók kiegyezni. Akikkel pedig a hatalom kiegyezett, azoknak a többsége egyfajta paternalista értelemben vett értelmiségi tanácsadói szerepet is adott. Az 1956 utáni pragmatikus lépések lehetővé tették – főként a tűrés kategóriájának kiszélesítésével – annak a konszolidációs kultúrpolitikának alapját, amely az 1950-es években vissza tudta hozni a szélesebb kultúra-értelmezést. Vagyis az 1956 utáni „balos” ideológiai restauráció burkában egy depolitikus kultúra elismerésére irányuló politikai erőfeszítés figyelhető meg. Ehhez egyébként nagy lökést adott az 1958-as művelődéspolitikai irányelv, mely szerint a kultúra inkább csak közvetve fejt ki a politikai hatalmat legitimizáló hatását. Vagyis nem kultiválja a politikai eszméket, nem igazol és agitál, hanem a kultúra szabadságát, autonómiáját hirdeti. Persze éppen ezzel ismeri el a múlthoz képest a politikai hatalom újszerű nagyvonalúságát, azt, hogy az állam kivonul a magánéletből, a szakmából – amely természetesen hosszú folyamat és keserves küzdelmek árán következik majd be. A politikai vezetésen belül éppúgy vita folyt erről a kivonulásról, mint a kulturális élet valamennyi területén. A negatív konszenzus kiterjesztését a kultúrára nemcsak a szektások, de a Kádár építette apparátus konzervatívjai sem helyeselték. Kemény küzdelem árán következhetett csak be

ez a kivonulás. Ez ugyanis a lemondáson alapult, amit ki-ki ideológiája, helyzete szerint élt át. Nagyon sokan nem értették meg, hogy a negatív konszenzus pragmatizmusának éppen az a politikai jelentősége, hogy eszközök és bizonyos kulturális területek feladása a hatalmi pozíciót erősíti és a létező struktúrát segíti fenntartani. Tegyük hozzá, hogy az állampolgár számára a monopólium nem monopolisztikus gyakorlása – ha csupán vezetési stílus, beszédmód másságát és nem új szerkezetű intézményeket is jelent – a korábbi időszakhoz mérten mindenképpen szabadságosabbnak tűnik. Az 1980-as évtized második felében felmerülő kérdés, hogy meddig lehet a lemondásból politikailag megélni. Nemcsak azért, mert egy ponton túl már nincs miről lemondani, hanem azért, mert a hatalomgyakorlás számára a szellemi, kulturális, erkölcsi erő defenzív veszélyforrás. Amennyiben kulturálisan teljesen elfogy jelenlétének indokolása, akkor csak erőszakos úton tudja kinyilatkoztatni akarátát, ez viszont teljes egészében szembefordítja a társadalommal. Marad az adminisztratív tiltás, betiltás, átszervezés, felfüggesztés. Ezzel azonban épp azt a másságát kérdőjelezi meg, amellyel a Rákosi-korszaktól 1956 után elhatárolni igyekezett magát.

A fentiekben megfogalmazott ellentmondás mindig megvolt a kultúrpolitikában, sőt igen karakteresen megmutatkozott az MSZMP 1958-as művelődéspolitikai irányelveiben, de jelen volt a párt 1974-es közművelődés határozatában is. Különböző megfogalmazásokban olvasható, hogy hatalmi intézkedésekkel meg kell akadályozni – ha szükséges – a kultúra területén mindazokat a törekvéseket, amelyek nyíltan vagy álcázva a népi demokratikus rend ellen irányulnak. A korabeli politikai hatalom a kulturális élet irányítását úgy képzelte el, hogy a szellem erejével, vitával állítja maga mellé a különféle törekvéseket. Vagyis konszenzus alapján irányít. A valóságos konszenzus érdekében azonban le kellene mondania a nyilvánosság, az intézmények monopóliumáról, amely a mostani szerkezet lényegi megváltoztatását, a másik fél intézményes elismerését jelentené. Vagyis le kellene mondania az elnémítás, kiszorítás adminisztratív eszközeiről és a hatalmi monopóliumról. De új konszenzusra nem kerülhet sor ugyanabban a struktúrában, ahol, ha a hatalom kifogy az érvekből, következik a kényszerítés. Ez még akkor sem igaz, ha a hatalom nem szívesen alkalmaz ilyen eszközöket; még akkor sem, ha ő az, aki elsőként nehezelt azokra, akik ilyen kínos helyzetbe hozták. A kultúra terü-

letein adminisztratív beavatkozásra akkor kerül sor, amikor valamelyik irányzat közvetlenül politizál. Amikor a monolitikus akarattal szemben nem tartja be a játékszabályokat. Persze azt, hogy a kultúra mikor lépi át a határt, nem jog és törvény alapján dől el, hanem a hatalmi centrum dönti el. Arról ugyan lehetne vitázni, hogy mely irányzatok ellenségesek, és miért, vagy melyik törekvés tekinthető álcázott alapon ellenségesnek. Ebből adódik, hogy a leleplezés jogát a hatalom fenntartja magának, mégpedig az önkéntes megítélés jogán. A negatív konszenzus általában nem keresi az ideológiai álláspontok között az ellenséget, de az, hogy mikor kit nevez ki veszélynek, azt jelzi, hogy szó sincs valódi közmegegyezésről. A kultúra világában az 1970-es évek végére hiteltelenné vált a hivatalos értékrendet eszmeileg reprezentáló és közvetítő szerepe. Elveszítette a társadalomban betöltött monopóliumát is, amely abban nyilvánult meg, hogy a hatalom szempontjából tabuként kezelt kérdésekkel kezdett foglalkozni és olyan értékek közvetítésére vállalkozott, amelyeket a korabeli politika egyáltalán nem kedvelt. A kulturális élet elveszítette az igazság kimondójának szerepét. Az a politikus, aki a modernizáció és a demokratizálás mellett kötelezte el magát az 1970-es évtized végétől, elsősorban nem kulturális területeken keres szövetségeseit, hanem a politológusokat, közgazdászokat, szociológusokat, történészeket igyekszik megnyerni. A szakemberekkel egészen egyszerűen könnyebb politikailag

kijönni, mert saját tudományterülete partikuláris igazságait ugyanis ritkán fanatizálja világmegváltó tervekké. A szakember ugyanis nem az állammal áll szemben, hanem annak szakszerűtlen érvényesítési módjaival, elavult és pragmatikus ideológiai tabuival, dogmaival. Végül soron tehát a kultúra monopóliuma tört meg a politikahelyettesítés és a hatalom legitimálása területén, amikor a modernizáció következményeként a szakterületek is bejelentették igényüket a társadalom bajainak és működési zavarainak leküzdésére, természetesen a maguk észjárása és logikája szerint.

A kultúra maradjon magyar, de európai mérték alapján

A kihívás napjainkban sem veszített aktualitásától. Eötvös József által a XIX. század második felében megfogalmazott *magyar kultúrpolitikai alapelvet* az Osztrák-Magyar Monarchia struktúrájában korántsem sikertelenül próbálták megvalósítani a kabinetek, a XX. században regnáló kormányzatok már különféleképpen és különböző módon értelmezték és használták fel céljaik érdekében. A rendszerváltást követően, a XXI. századi Magyarországon azonban megnyílt az eötvösi alapokhoz való visszatérés lehetősége, mely szerint *a kultúra maradjon magyar, de európai mértékkel és módon!*

ABSTRACT

Most social researchers agree that in Hungary, after 1526, most *social, economic, and political initiatives and reforms originated from culture*.

That is why it is not a coincidence that achieving cultural freedom, the „abolition of cultural duties” is always among the top priorities of every struggle for freedom.

It is also well known among scholars that struggles fought in different times assisted several phenomena to take root and descend from age to age as cultural heritage. Some of them are particularly significant. *One of these phenomena is the constantly fought struggle for identity*. It appears in the fights for independence after the Ottoman rule, in the War of Independence of 1848–49 and then in the era of the Austro-Hungarian Compromise of 1867, it also appears in the situation following the world wars and in the goals of the revolution of 1956 as well, but it also appears in the social situation after the surprising collapse of socialism. The second phenomenon has been present since the Hungarian conquest. It raises the questions concerning the adaptations from abroad. What should Hungary take over? How and to what extent should some patterns be adapted? What serves the nation and progress? What should be avoided? The dichotomies of West/East, populist/urban, Budapest/countryside and their real or imagined advantages

or disadvantages created cultural camps that has been influential not only of politics but of general public opinion as well. The third phenomenon basically gained influence during the 20th and 21th century. It is about the contradiction between the Hungarian state and the all-time civil society. *Reasons behind this contradiction are on the one hand the practical differences between the Western and Hungarian approach of democracy, and on the other hand, the long-lasting shortcomings of democratic experience Hungary has faced*.

Nobody could predict the surprising collapse of the Soviet Empire, not even those who had “tried to crack the wall of socialism” by their own means. Documents from the beginning of this volume have cultural historical significance. Their authors are recognised cultural experts of the era of the revolution of 1956. In the other chapters, you can find Thomas T. Kiss publications mainly from the years of the transformation – between 1986–1991. Some of his works are from the intense debates from the following years.

Every writing – directly or indirectly – reflects the aforementioned phenomena: the crises of identity, the problems of adaptation, the emergence of cultural camps, the tension between the state and civil society, and the needs for democracy.

SZERZŐ

T. (Tapody) Kiss Tamás PhD (1949) főiskolai tanár. Iskolai végzettség: Móricz Zsigmond Gimnázium és Szakközépiskola, Kisújszállás (1963-1967), Debreceni Tanítóképző Intézet (1972-1975), KLTE BTK (1975-1979), egyetemi doktori cím, filozófia (1983), DE Nevelés és művelődés társadalmi-történeti összefüggései doktori program (1996-2000), PhD, neveléstudomány (2000). A felsőoktatásban (JGYTE, EKTE, JTE, SZIE JFK, PTE FEEK, SZTE JGYPK, WJLF) 1979-től vesz részt különböző beosztásokban (oktató, tanszékvezető,

intézetigazgató, szakfelelős). Kutatási területei: a kultúra elméleti és gyakorlati kérdései, kulturális értékközvetítés a személyközi, a közösségi és a tágabb társadalmi formációkban. 21 könyve, 11 oktatási segédanyaga, szöveggyűjteménye, több mint 200 tudományos publikációja jelent meg magyar és idegen nyelven.

Jelenleg a Kultúra és Közösség művelődéseméleti folyóirat Felnőttképzési rovatának vezetője. MTA köztestületi tag.